

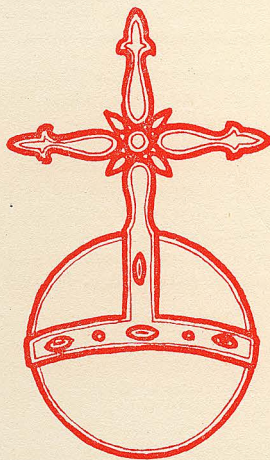
SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

PÅ UPPDR. AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH JOHNNY ROOSVAL

UPPLAND

BAND V. HÄFTE 1.
VALLENTUNA HÄRAD

ÖSTRA DELEN

AV

INGEGERD HENSCHEN

OCH

ARMIN TUULSE

AV

SVERIGES KYRKOR

föreligga följande delar:

- UPPLAND. (7) Band I, h. 1. *Danderyds skeppslag*, mellersta delen. Pris 6: 60.
» (29) Band I, h. 2. *Danderyds skeppslag*, östra och västra delen. Pris 13 kr.
» (62) Band I, h. 3. *Värmdö skeppslag*. Pris 16: 50.
» (64) Band I, h. 4. *Åkers skeppslag*. Med register till Bd I. Pris 17: 50
» (8) Band II, h. 1. *Häverö och Vädö skeppslag*, Pris 4: 40.
» (50) Band II, h. 2. *Bro och Vätö skeppslag*. Pris 8 kr.
» (58) Band II, h. 3. *Fröluna och Länna skeppslag*. Pris 12 kr.
» (12) Band III, h. 1. *Långhundra härad*, norra delen. Pris 15 kr.
» (67) Band III, h. 2. *Långhundra härad*, södra delen. Pris 12 kr.
» (69) Band III, h. 3. *Närdinghundra härad*, västra delen. Pris 20 kr.
» (70) Band III, h. 4. *Närdinghundra härad*, östra delen. Med register till Bd III. Pris 20 kr.
» (1) Band IV, h. 1. *Erlinghundra härad*. Pris 4: 50.
» (11) Band IV, h. 2. *Semlinghundra härad*. Med register till Bd IV. 17 kr.
» (71) Band V, h. 1. *Vallentuna härad, östra delen*. Pris 15 kr.
- GOTLAND. (3) Band I, h. 1. *Lummelunda ting* (utom Tingstäde). Pris 4 kr.
» (21) Band I, h. 2. *Lummelunda ting* (Tingstäde). Pris 5: 50.
» (31) Band I, h. 3. *Bro ting*. Pris 12 kr.
» (33) Band I, h. 4. *Endre ting*. Pris 12 kr.
» (35) Band I, h. 5. *Dede ting*. Med register till Bd I. Pris 10 kr.
» (42) Band II. *Rute setting*. Med register till Bd II. Pris 16 kr.
» (5 4) Band III. *Hejde setting*. Med register till Bd III. Pris 26 kr.
» (61) Band IV, h. 1. *Lina ting*. Pris 12 kr.
» (66) Band IV, h. 2. *Halla ting*, norra delen. Pris 18 kr.
» (68) Band IV, h. 3. *Halla ting*, södra delen. Pris 20 kr.
- VÄSTERGÖTLAND. (2) Band I, h. 1. *Källands härad*, norra delen. Pris 5: 40.
» (4) Band I, h. 2. *Källands härad*, sydöstra delen. Pris 4: 50.
» (15) Band I, h. 3. *Källands härad*, sydvästra delen. I. Pris 10 kr.
» (16) Band I, h. 4. *Källands härad*, sydvästra delen. II. Med register till Bd I.
Pris 10 kr.
- STOCKHOLM. (17) Band I, h. 1. *Storkyrkan*. 1. Församlingshistoria. Pris 11 kr.
» (24) Band I, h. 2. *Storkyrkan*. 2. Byggnadshistoria. Pris 15 kr.
» (25) Band I, h. 3. *Storkyrkan*. 3. Inredning och inventarier. Med register till Bd I.
Pris 20 kr.
» (28) Band II, h. 1. *Riddarholmskyrkan*. 1. Byggnadshistoria. Pris 20 kr.
» (45) Band II, h. 2. *Riddarholmskyrkan*. 2. Fast inredning, inventarier och gravminnen.
Med register till Bd II. Pris 38 kr.
» (5) Band III, h. 1. *Kungsholms kyrka*. Pris 4: 50.
» (10) Band III, h. 2. *Hedvig Eleonora kyrka*. Med reg. till Bd III. Pris 14 kr.
» (26) Band IV, h. 1. *Jakobs kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 13 kr.
» (32) Band IV, h. 2. *Jakobs kyrka*. 2. Konsthistoria. Pris 13 kr.
» (40) Band IV, h. 3. *Johannes kapell och kyrka. S:t Stefans kapell*. Med register till
Bd IV. Pris 10 kr.
» (20) Band V, h. 1. *Adolf Fredriks kyrka*. Pris 12: 50.
» (55) Band V, h. 2. *Gustav Vasa kyrka*. Pris 5: 50.
» (60) Band V, h. 3. *Matteus kyrka*. Pris 4 kr.
» (23) Band VI, h. 1. *Klara kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 12 kr.
» (27) Band VI, h. 2. *Klara kyrka*. 2. Konsthistoria. Med reg. till Bd VI. Pris 12 kr.
» (41) Band VII, h. 1. *Maria Magdalena kyrka*. Pris 12 kr.
» (56) Band VII, h. 2. *Katarina kyrka*. Pris 16 kr.
» (49) Band VIII, h. 1. *Bromma kyrka och Västerledskyrkan*. Pris 6 kr.
» (53) Band IX, h. 1. *Skeppholmskyrkan*. Pris 10 kr.

(Forts. å omslagets 3:e sida)

K Y R K O R
I
V A L L E N T U N A H Ä R A D
Ö S T R A D E L E N

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

utarbetat av

I N G E G E R D H E N S C H E N och A R M I N T U U L S E

På uppdrag av

KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN och JOHNNY ROOSVAL

Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag
STOCKHOLM 1953

UTGIVET MED BIDRAG AV
HUMANISTISKA FONDEN

*Å omstående sida: Vallentuna härads sigill 1571—1734
Tuschrättning (RA)*

ESSELTE AKTIEBOLAG
STOCKHOLM 1953
202137

FÖRORD

Beskrivningen av kyrkorna i Vallentuna härad uppdrogs år 1921 åt dåvarande fil. lic. INGEGERD HENSCHEN, som avlämnade dessa kyrkobeskrivningar till utgivarne 1924. På grund av de ekonomiska svårigheter, med vilka SVERIGES KYRKOR under den följande tiden hade att kämpa, kunde dessa beskrivningar icke vid denna tidpunkt bringas till tryckning. Då först långt senare (1948) möjlighet att skrida till tryckning erbjöd sig, var det nödvändigt att företaga en revision av de föreliggande manuskripten bland annat med anledning av att alla häradets kyrkor, utom Vada efter 1921 undergått delvis mycket omfattande restaureringar, som bringat i dagen mycket nytt, framför allt rörande dessa kyrkors byggnadshistoria. Då den ursprungliga författarinnan icke hade tillfälle att utföra detta revisionsarbete, övertogs det år 1948 av SVERIGES KYRKORS nya fasta medarbetare professor ARMIN TUULSE. Utgivarne framföra här sin tacksamhet till de båda författarna för deras värdefulla insatser i de nu föreliggande beskrivningarna av kyrkorna i Vallentuna härad.

Dessa beskrivningar uppdelas av praktiska skäl på två häften, varav det första härmed framlägges. Det andra befinner sig redan under tryckning.

Vid dessa kyrkobeskrivningars slutredigering hava vi haft förmånen av värdefullt bistånd av ett flertal experter inom de många specialområden, som beröras av dylika kyrkobeskrivningar. Sålunda hava docenten MONICA RYDBECK och fil. lic. RUNE NORBERG rådfrågats om medeltida träskulptur, fil. dr AGNES GEJER om textilier. Fil. dr ARON ANDERSSON har givit värdefulla upplysningar om kyrkliga silverföremål, ingenjören ALB. LÖFGREN om tennföremålen och fil. kand. pastor L. M. HOLMBÄCK rörande kyrkklockor. Dessutom hava följande forskare på olika sätt bistått arbetet: intendenten KJELL BOSTRÖM, † 1953 (målningar), docenterna BENGT HILDEBRAND (personhistoria), A. SCHÜCK (sockenhistoria m. m.), SVEN B. F. JANSSON (runstenar) och arkivarien C. SCHEFFER (heraldik) samt fil. lic. ÅKE NISBETH (kompletteringar o. dyl. rörande äldre inventarier). — Vidare ha fil. doktorerna TONI SCHMID och HANS GILLINGSTAM lämnat viktiga upplysningar.

Utgivarna anse det vara en synnerlig förmån att hava fått räkna med dessa forskares värdefulla och välvilliga medverkan och bringa dem alla ett varmt tack.

Till prästerskap, kantorer och kyrkobetjäning inom Vallentuna häradsocknar framföres ett värdsamt tack för visat intresse och lämnad hjälp under arbetet.

De båda Vallentunahäftena äro avsedda att jämte beskrivningarna av kyrkorna i Sjuhundra och Lyhundra härader bilda band V av Upplands kyrkobeskrivningar.

Stockholm i november 1953.

SIGURD CURMAN

JOHNNY ROOSVAL

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE

Övriga förekommande förkortningar i överensstämmelse med förkortningsregistret i
Nordisk Familjebok, 3:de uppl.

- AFRITNINGAR = Afritningar af Kyrkor och Kyrko-vapen i Upland. Ms i KB, sign. F. l. 3:a och b. Teckningarna utförda åren 1680—1685 av Antikvitetskollegiets tecknare Johan Leitz och Petrus Helgonius. — I tryck utgiven av Erik Vennberg under titeln: Johan Hadorphs resor: Afritningar af Kyrkor och Kyrkovapen i Upland 1676—1685, Stockholm 1917.
- ALMQUIST, Frälsegodsen = Joh. Ax. Almquist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning. 1:2. Stockholm 1931. (Skrifter utg. av Svenska Riksarkivet, 1).
- ATA = Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Sthlm.
- BOËTHIUS, De tegelornrade gråstenskyrkorna = GERDA BOËTHIUS, De tegelornrade gråstenskyrkorna i norra Svealand. Ak. avh. Sthlm 1921.
- BST = K. Byggnadsstyrelsens arkiv, Sthlm.
- Dep. = deponerad, deposition.
- DIPL. SVEC., se SD.
- Domkap. = Uppsala domkapitel och dess arkiv.
- ED handl. = Ecklesiastikdepartementets handlingar i RA.
- ELGENSTIERNA = Den introducerade svenska adelns ättartavlor, utg. av G. Elgenstierna, Sthlm 1925—1934.
- F. h. = förra hälften.
- F. h. 34 = Ms i KB med detta signum. Gammalt signum L 23. U. å. Innehåller diverse anteckningar och ritningar »att inskiuta ibland Peringskiölds samlingar».
- FORNV. = Fornvännen. Meddelanden från VHAA 1906—.
- HERDAM. = Upsala ärkestifts herdaminne 1—3. Upsala 1842—45; 4, 1893.
- HILDEBRAND, Ö. Uppl. = H. Hildebrand, Berättelse om en resa i östra Uppland. Ms inlämnat till VHAA 1868.
- IHRFORS = E. Ihrfors, Uplandia sacra, 5 bd. 1894—99. Ms i VHAA.
- Inv. = Inventarieförteckning.
- KB = K. Biblioteket, Sthlm.
- KLINGSPOR = C. A. Klingspor, Anteckningar under resor i Uppland. UFT bd I—II, Sthlm 1871—1889.
- LST = K. Lantmäteristyrelsens arkiv, Sthlm.
- LÖFGREN = A. Löfgren, Det svenska kanngjutarehantverkets historia. Del I bd 1—3, Sthlm 1925—50. Ms = manuskript.
- NESCHER 63 = Nescherska samlingen nr 63, ms i KB, numera med signum F. m. 18.
- NORDIN = Nordiska samlingen, ms i UB.
- PALMSKIÖLD = Palmskiöldska samlingen, Topographica, ms i UB.
- PERINGSKIÖLD, se PER. MON.
- PER. MON. I—X = J. Peringskiöld, Monumenta Sueo-gothorum antiqua et recentia I—X. Ms i KB, sign. F. h. 1—10. — I slutet av vol. III finnas anteckningar av Hadorphs hand, i 8:o.
- PER. MON. RUNICA = Monumenta runica præsentæ Dno Iohanne Hadorphio ab Iohanne Peringer delineata anno 1684 Mense Majo, en skissbok med runstensavbildningar i KB med signum F. l. 5:1.
- RA = Riksarkivet, Sthlm.
- RADLOFF = F. V. Radloff, Beskrifning över norra delen af Stockholms län, 2. Ups. 1805.
- RHEZELIUS = Ioh. Haquini Rhezelii Monumenta uplandica. Reseanteckningar från åren 1635, 1636, 1638. Utg. av C. M. Stenbock o. O. Lundberg [efter ms i KB, sign. F. c. 6]. Ups. 1915—17. UFT bd 7 (1913—17): bil.

Riksreg. = Riksregistraturen, ms i RA.
 RÄK. = räkenskaper.
 SD = Svenskt diplomatarium 1—6 (t. o. m. år 1355) och [ny ser.] 1—4 (åren 1401—20). Sthlm 1829—1946.
 S. h. = senare hälften.
 SHM, StHM = Statens Historiska Museum, Sthlm.
 St. PROT. = sockenstämmoprotokoll.
 St. TIDN. = Stockholms-Tidningen.
 STYFFE = C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden. 3 uppl. Sthlm 1911.
 Sv. D. = Svenska Dagbladet.
 SVERIGE = Sverige. Geografisk-topografisk-statistisk beskrifning . . . , IV. Utg. av K. Ahlenius m.fl, Sthlm 1909.
 Sv. K = Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium, utg. av S. Curman och J. Roosval, 1912—.
 Sv. RUNINSKR. VI = Sveriges runinskrifter utg. av VHAA, bd 6, Upplands runinskrifter 1 granskade och tolkade av E. Wessén och Sven B. F. Jansson, Sthlm 1940—43.
 TEXT. KAT. 1929 = Kyrklig textilkonst i Sverige under 8 århundraden, katalog, Sthlm 1929.
 THAM = Wilh. Tham, Beskrifning öfver Stockholms län, Sthlm 1850.
 TILAS, SOCKNE-SKRIFWARE = Sockne-Skrifware eller Svenska Resesamlingar, manuskript i KB, författat av Daniel Tilas 1751—1764, sign. M.25:1—3.
 UB = Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala.
 UFT = Upplands Fornminnesförenings Tidskrift, Uppsala 1871— .
 ULA = Landsarkivet i Uppsala.
 UNT = Upsala Nya Tidning.
 UPMARK = Gustaf Upmark, Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850, Sthlm 1925.
 UPPLAND = Uppland. Upplands Fornminnesförenings Årsbok, Uppsala 1940— .
 UPPLANDS KYRKOR = Upplands kyrkor. Konthistorisk vägledning [utg. av] Stiftsrådet i Uppsala ärkestift, I—III, Upps. [1945]—51.
 UPPS. UTST. KAT. = Katalogen till Utställningen av äldre kyrklig konst i Uppsala 1918.
 VHAA = K. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Sthlm.
 Vis. = visitation.
 ÖIÄ = Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt), Sthlm.
 ÖIÄ skr. = Skrivelser till ÖIÄ (RA)

I FÖRENING MED MÅTTUPPGIFTER

B = bredd, D = diameter, Dj = djup, H = höjd, L = längd.

Sv. f. = svensk fot (29,7 cm).

Samtliga mått äro, där ej annat angives, i cm.

Väderstrecken förkortas: N S Ö V.

Silverstämplar tydda enl. UPMARK.

Tennstämplar tydda enl. LÖFGREN.

INNEHÅLL

Össebygarns kyrka	3
Össeby kyrkoruin	38
Vada kyrka	50
Angarns kyrka	81

VALLENTUNA HÄRAD

av

INGEGERD HENSCHEN

och

ARMIN TUULSE

FOTOGRAFIERNA ÄRO, DÄR EJ ANNAT ANGIVES,
TAGNA AV N. LAGERGREN 1948 OCH 1952

UPPMÄTNINGARNA ÄRO, DÄR EJ ANNAT ANGIVES,
UTFÖRDA AV ALB. FLINK 1921. SMÄRRE KOMPLETTERINGAR,
I ALLMÄNHET FÖRANLEDDA AV SENARE RESTAURERINGAR,
ÄRO UTFÖRDA AV A. TUULSE OCH J. NÔMMIK 1948

ORIGINALEN FÖRVARAS I ATA

*Å omstående sida: Vallentuna härads sigill 1571—1734
Tuschrättning (RA)*

Fig. 1. Össebygarns kyrka från NV. Foto 1948.
Die Kirche von Össebygarn von NW. Össebygarn Church from N.W.

ÖSSEBYGARNS KYRKA

(URSPR. GARNNS KYRKA)

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, VALLENTUNA HÄRAD,
STOCKHOLMS STIFT, ROSLAGS VÄSTRA KONTRAKT

Beskrivningen avslutad i mars 1953.

TRYCKTA KÄLLOR: AFRITNINGAR, pl. 52, 71, 83. — KLINGSPÖR II, s. 209 ff. — THAM, s. 190. — ST. TIDN. 1927 19/8.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: KB: PER. MON. III, anteckning å de i slutet av volymen inbundna opag. 8:o-bladen; PER. MON. RUNICA, F. I. 5: 1, s. 23 (ritn. av sakristidörren). — ATA: IHRFORS II, s. 1253 ff. (med 2 akvareller); INV. 1829; handl. rör. bl. a. kyrkans restaureringar, inventarier m. m. — BST: Kolorerad teckning av orgelfasad av U. WALLANDER, 1842; ritning till förändring av altarringen av R. ÖSTBERG 1900; restaureringsritningar av KNUT NORDENSKJÖLD 1926. — UB: NORDINSKA SAML. vol. 39, s. 23: Upbörden 1531.¹

¹ O. KÄLLSTRÖM, Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer, Uppsala 1939, s. 309.

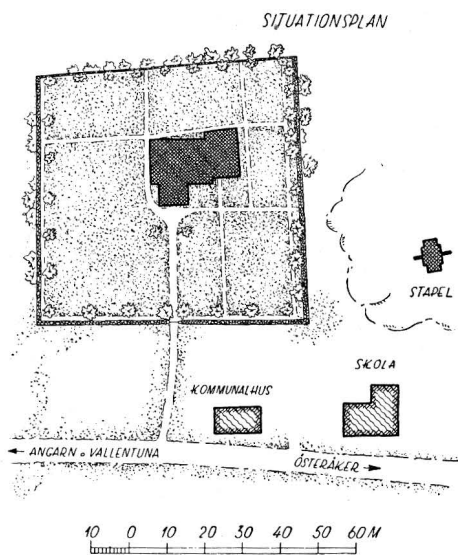

Fig. 2. Situationsplan, 1 : 2000.
Situationsplan, 1 : 2000. Plan of site, scale 1 : 2000.

KYRKANS ARKIVALIER (i ULA): RÅK. från 1671; ST. PROT. från 1742; INV. från 1772—1777, 1829, 1842, 1847, 1852. — *I kyrkans arkiv*: Kyrkoherde O. MATTSON, Historik över Össeby-Garns kyrka (föredrag vid kyrkans återöppnande efter restaurering, den 6 mars 1927, manuskript).

Kyrkan ligger på en höjd vid innersta ändan av Garnsviken. Genom Garnsviken och Tuna-fjärden hade man förbindelse med Trälhavet och inåt landet kunde man färdas ända till Lunda, ett viktigt handelscentrum, och Folklandstingstad.¹ Denna farled gick strax V om kyrkan och kan ännu skönjas i landskapet.

Össebygarns församling hette urspr. endast Garn.² 1291 (SD nr 1032) och 1298 (SD nr 1237) omtalas dominus Brünulfus in Garni. Gren (Garn) cum annexa räknas 1314 (SD nr 1946) till Långhundra härad, vilket dock endast gäller moderkyrkan; annexet (Össeby) räknades till Valldentuna härad. Från reformationstiden synes Össeby ha varit moderförsamling till Garn. 1838 sammanslogos de båda församlingarna till en under namnet Össeby-Garn eller Össebygarn. Därmed överfördes Garns socken från Långhundra till Valldentuna härad. Från 1923 har Össebygarn två annex: Angarn och Vada.

Följande i texten nämnda gods, gårdar och byar ligga i socknen: *Brollsta, Brottbody, Hacksta, Hakunge, St. Karby, Säby och Söderby.*

¹ Sv. K. Uppland IV, s. 266 f. — Jfr även redogörelse av utgrävningar 1947 av A. TUULSE i ATA.

² Märk *garns* förmodade betydelse av *hamn*, jfr H. GUSTAVSON, Gotländsk ordbok I, Uppsala 1918—1940, s. 248.

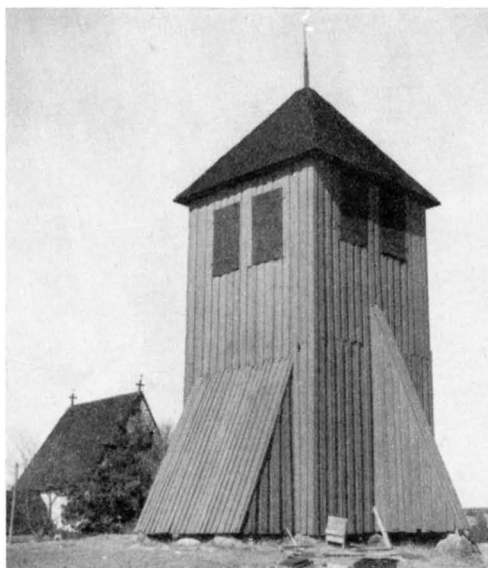

Fig. 3. Klockstapel från SO. Foto 1948.
Glockenstapel von SO. Bell tower from S.E.

KYRKOGRÅRD OCH KLOCKSTAPEL

Bogårdsmuren (fig. 2) av gråsten i kallmur. Spånslagning av muren omtalas flera BOGÅRDSMUR gånger under 1670-talet (RÄK.). 1765 (ST. PROT.) beslöts, att kyrkobalkarna av trä skulle avskaffas och ersättas med gråstensmur »som försvarar sig sielf utan taak». Av RÄK. framgår, att kyrkogården redan före 1765 var helt omgärdad, dels av en mur, dels av en träinhägnad (s. k. kyrkobalkar). 1793 (ST. PROT.) hade kyrkogårdsmuren blivit ytterst bristfällig, varför beslöts att var och en inom 14 dagars tid skulle iståndsätta sin andel av densamma. Åt S sluttar kyrkogården ganska starkt. Den utvidgades åt S efter år 1888. S och V muren ombyggdes under 1940-talet.

Ingången i S med massiva granitstolpar och svarta målade järngrindar från 1915. INGÅNGAR Två stigluckor ha funnits, i Ö och i V. Ö stigluckan, som var av trä, reparerades 1751 och avlägsnades 1796 (ST. PROT.). V stigluckan byggdes 1676 (RÄK.) av trä och ersattes 1750 (ST. PROT.) med en ny av sten. År 1812 (ST. PROT.) beslöts att riva dess övre del och att med den överblivna stenen laga den nedre delen och att vid hela murens restaurering låta göra en ny stiglucka. Planen realiserades två år senare, då en stiglucka av trä med järngrindar uppbyggdes. 1842 (RÄK.) fick ingången nya grindar.

Klockstapel (fig. 3, 4) ligger på en kal berghäll österut utanför kyrkogården. KLOCKSTAPEL Intäckt med bräder, spånklätt pyramidtak. Spånen tjärade, stapeln i övrigt rödfärgad.

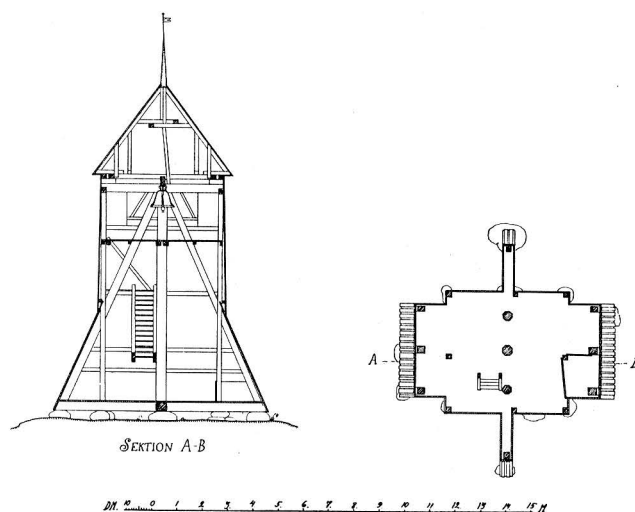

Fig. 4. Klockstapel, 1 : 300.
Aufriß und Grundriß des Glockenstapels, 1 : 300. Bell tower, scale 1 : 300.

Vindflöjel med årtalen 1622 och 1922. Av konstruktionen torde framgå, att stapeln byggdes urspr. som en öppen klockbock. Möjligen syftar vindflöjels årtal 1622 på klockbockens tillkomst. Större reparationer omtalas 1682—1683, 1741—43 (RÄK.). 1752 (ST. PROT.) föreslogs att stapeln skulle brädfodras helt och hållet för att skydda hjärtstockarna, eftersom det hädanefter torde bli svårt att få så grovt virke i skogarna. Man beslöt att brädfodra syllar, stötband och hjärtstockar. När den nuv. inklädnaden gjordes, är ovisst. Flera mindre reparationer företogs under 1800- och 1900-talen, senast 1928.

KYRKOBYGGNADEN

PLAN OCH MATERIAL

Kyrkan består av långhus, kor samt sakristia i N och vapenhus i S. — Murarna äro uppförda av gråsten i block av ganska varierande storlek och form (fig. 10). Sockel saknas. Kyrkan var på 1600-talet »huitlimmat» (PER. MON. III), senare omtalas rapping 1754 (ST. PROT.), 1827 och 1852. Vid restaurering 1926 avlägsnades putsen och murarna fogströkos. Tegel förekommer kring omfattningarna samt i en blinding på Ö gavelröset.

FÖNSTER

Fönstrens urspr. utseende torde framgå av AFKITNINGAR (fig. 5). Av fönstren på N sidan tillkom det östligaste (vid predikstolen) 1754, det västligaste 1827 (ST. PROT.). Fönstren i S gjordes bredare 1754 och utvidgades nedåt 1827. Ö fönstret vidgades samtidigt med S fönsteröppningarna och fick 1827 (ST. PROT.) en glasmålning »såsom en

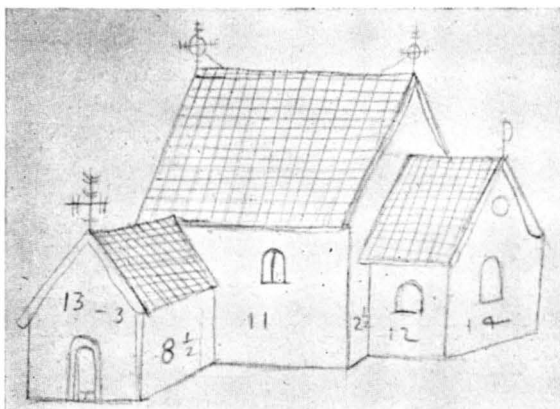

Fig. 5. Garns kyrka 1684. Konzeptteckning till
AFRITNINGAR.

Die Kirche von Garn 1684. Garns Church, 1684, according
to a contemporary sketch.

sol» av glasmästare Åhlander, Stockholm. Ö-fönstrets dageröppning igenmurades 1926 dess plats markeras på korgavelns yttersida genom en nisch med tegelomfattning (fig. 10) Yttre omfattningen har bibehållit sin urspr. form. Rundfönstret i V omnämnes tidigast 1852, fick sitt nuv. utseende 1926. Fönstren ha bågar av trä, solbänkar av järnplåt. Små gluggar på alla gavelrösten, senare igenmurade.

Ingångar i S genom vapenhuset samt i V. Öppningen mellan kyrkan och vapenhuset INGÅNGAR är oförändrad, rundbågig, utåt ensprängig och skodd med tegel (fig. 12). Dörren är från 1878. V ingången upptogs 1842 (st. PROT.), vidgades 1926 och fick då en yttre omfattning av putsat tegel med kvadrerade pilastrar m. m. (fig. 11) enl. en ritning av K. Nordenskjöld. Kopparbeklädda dörrar från 1926. Inre svängdörrar från 1878. — S ingången förändrades i samband med V ingångens tillkomst 1842 till en liten fönsteröppning mellan kyrkan och vapenhuset, — »till vinnande af mera utrymme» (ST. PROT.). Togs åter upp 1878.

Golv av tegel i gången och i koret, inlagt 1926, i bänkkvarteren trägolv. 1802 (RÄK.) INTERIÖR hade kyrkan golv av plansten, sedan 1878 trägolv. Väggar och valv äro putsade. I koret finnas rester av kalkmålningar (se s. 14), i övrigt är interiören vitkalkad. Murverkets struktur synlig genom putsen. I långhusets Ö vägg, på bägge sidor av triumfbågen synas i murverkets nedre del spår av bortbilat murverk (fig. 17), säkerligen återstoden av två sidoaltare (jfr s. 16). I triumfbågen synes en tydlig skarv, som visar, att bågen är utförd i två lager.

Valven av halvstens tegel vila direkt på gråstensmurverk utan sköldbågar (fig. 18). Korvalvets kryssvalv har ribbor med päronformig genomskärning, i Ö vilande på anfangskonsoler i form av gubbansikten, modellerade i putsen (fig. 15 a, b). Långhuset

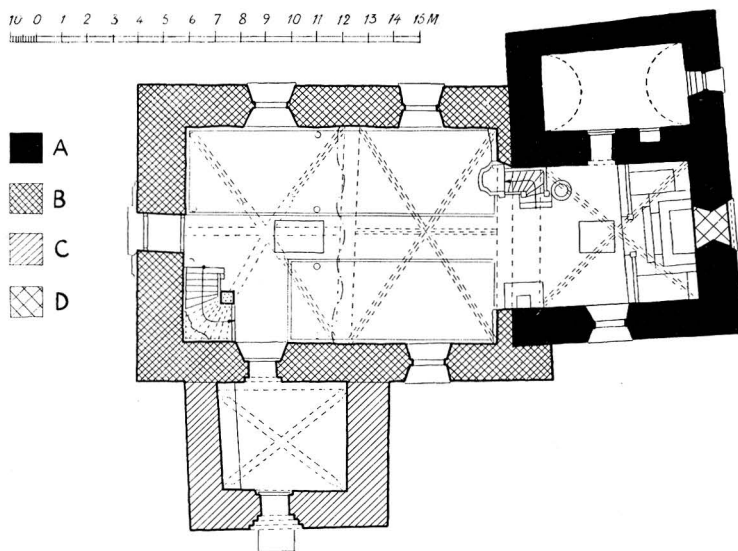

Fig. 6. Plan, 1 : 300.
Grundriss, 1 : 300. Plan scale 1 : 300.

har två sexdelade valv, av vilka det östligaste har alla ribbor med päronformig genomskärning. I den västligaste travén är den längsgående mittribban murad av helstenar. Samma utseende ha övriga ribbor i hjässpartiet, liksom den ribba, som löper till ett trapphus i SV hörnet. Trapphuset är byggt samtidigt med valvet.

YTTERTAK Den nuvarande takstolen är ej ursprunglig; 1803 (st. prot.) förnyades de »alldeles fördärfvade» krophuvarna, vindskidorna och fotbräderna. En gammal takstolsfot är synlig i korgavelns yttersida. Yttertaken voro täckta med tjärad träspån intill 1858, då det gamla taket blev avlyftat och förstört av en orkan (vis. prot.), varefter taken täcktes med järnplåt. Även vindskidorna äro plåtbeslagna. På alla rösten utom på korets sitta enkla svarta träkors med stjärnor av plåt. Kors funnos redan på 1600-talet (fig. 5).

SAKRISTIA Sakristian (fig. 6, 8) på korets N sida är byggd samtidigt med koret. Dörröppningen till kyrkan rundbågig och ensprångig. Dörr av ek, modern panel på insidan, utåt kyrkan beslagen med tjock svartmålad järnplåt. Mitt på dörren en medeltida järnring med palmettornament (fig. 14); två smidda slåar, en upptill och en nedtill. Dörren ändrades 1841 (RÄK.), dess forna utseende framgår av ett träsnitt från 1600-talet (fig. 13). — Golv av tegel inlagt 1926, ligger ca 30 cm under korets golvnivå. 1762 (RÄK.) byggdes under sakristian en källare av tegel, som nu inte finns kvar. Fönster åt Ö med tegelomfattning i en dubbel segmentbåge. Vidgat 1754 (st. prot.), järngaller från 1851 (RÄK.). I S muren ett medeltida nischskåp med ekram och dörr (se nedan). Tunnvalv av tegel (?) med anfang i N och S. Yttertak förnyat 1827 (st. prot.), plåtslaget efter 1858. Vinden oåtkomlig.

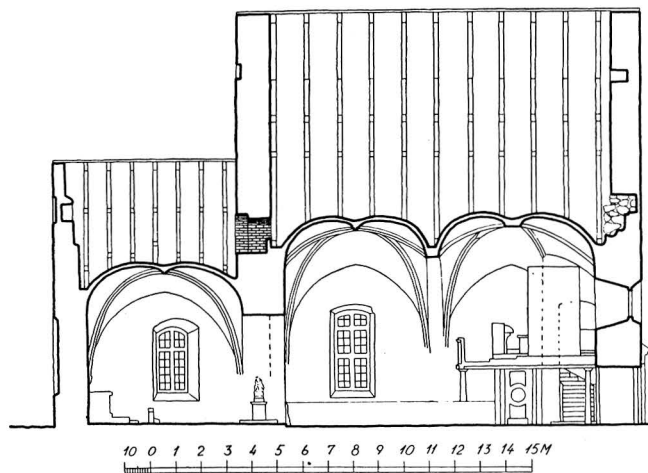

Fig. 7. Längdsektion mot S, 1 : 300.
Längsschnitt gegen S., 1 : 300. Longitudinal section towards S., scale 1 : 300.

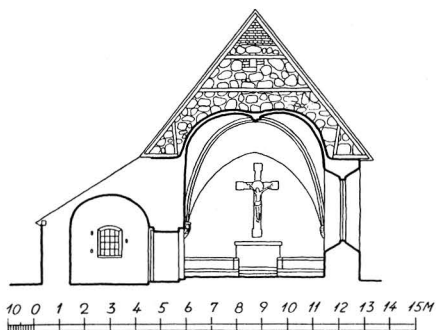

Fig. 8. Tvärsektion av koret och sakristian mot Ö,
1 : 300.

Querschnitt durch den Chor gegen O., 1 : 300. Cross-section of chancel towards E., scale 1 : 300.

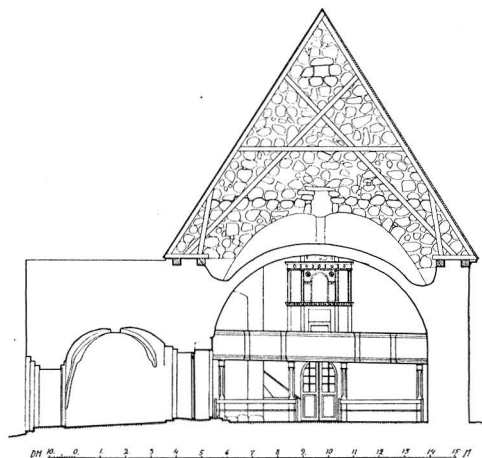

Fig. 9. Tvärsektion av långhuset och vapenhuset
mot V, 1 : 300.

Querschnitt durch das Langhaus und die Vorhalle gegen W., 1 : 300. Cross-section of nave and porch towards W., scale 1 : 300.

Fig. 10. Kyrkan från SO. Foto 1948.
Die Kirche von SO. The church from S.E.

DATERING

Korets S mur ligger ej i förband med långhuset, utan skjuter in i långhusets SÖ hörn. Detta, liksom triumfbågens dubbling torde bevisa, att det nuvarande långhuset har tillkommit senare än koret. Sakristians murar ligga i förband med koret, dock ej med långhuset, vilket bekräftar, att sakristian har uppförts samtidigt med koret. Sakristians plan och tunnvalv tyda på 1200-talets traditioner,¹ några närmare hållpunkter till sakristians, resp. korets tillkomst har man dock ej. Koret hade urspr. antingen platt trätak eller öppen takstol; det nuvarande korvalvet är sekundärt, liksom även den tegelomfattade Ö fönsteröppningen (se nedan).

Möjligen anslöt sig ursprungligen till koret ett provisoriskt långhus av trä. Det torde dock ej dröjt länge, förrän det nuvarande långhuset uppfördes, senast vid 1200-talets mitt (obs. den låga triumfbågen och den ålderdomliga S ingången). Liksom koret, måste även långhuset från början varit täckt med innertak av trä, ty valven härstamma från en senare stilperiod.

¹ Jfr sakristian i Bladåker (Sv. K., Uppland bd III, s. 394).

Fig. 11. Kyrkan från SV. Foto 1948.
Die Kirche von SW. The church from S.W.

Korvalvet, med låga anfang och päronformade ribbor, tillhör gotikens första period i Uppland. Jfr t. ex. Ärentunas korvalv från 1310.¹ Ansiktskonsolerna ha bl. a. motsvarigheter i franciskanerkyrkan i Arboga från ca 1300.² Ö gavelns fönsternisch med något tryckt spetsbåge visar, liksom målningarna (se nedan), likhet med Riddarholmskyrkan.³ Korvalvet och Ö-fönstret kan således dateras till 1300-talets förra hälft. I samband med Ö korfönstret har man antagligen byggt även den runda, tegelomfattade blinderingen på korgavelns översta parti. — Långhusets valv, med en blandning av profilstens- och helstensribbor i V travén, möjligen från 1300-talets slut. Lägg märke till, att valven

¹ G. BOËTHIUS, De tegelornerade gråstenskyrkorna i norra Svealand, Sthlm 1921, s. 103.

² G. BOËTHIUS, a. a., s. 96.

³ Sv. K., Stockholm bd II, Riddarholmskyrkan, pl. IX.

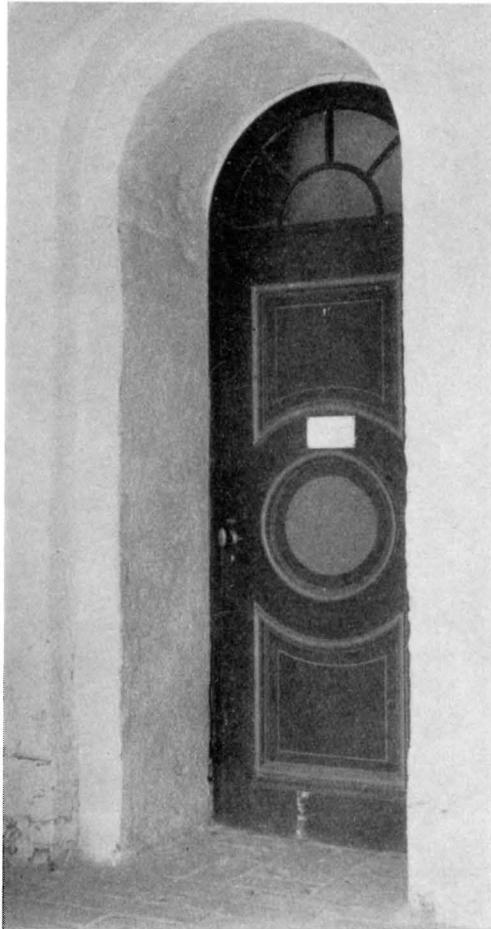

Fig. 12. S-portalen sedd från vapenhuset.
Foto 1948.

Südportal aus der Vorhalle gesehen. S. doorway, viewed from porch.

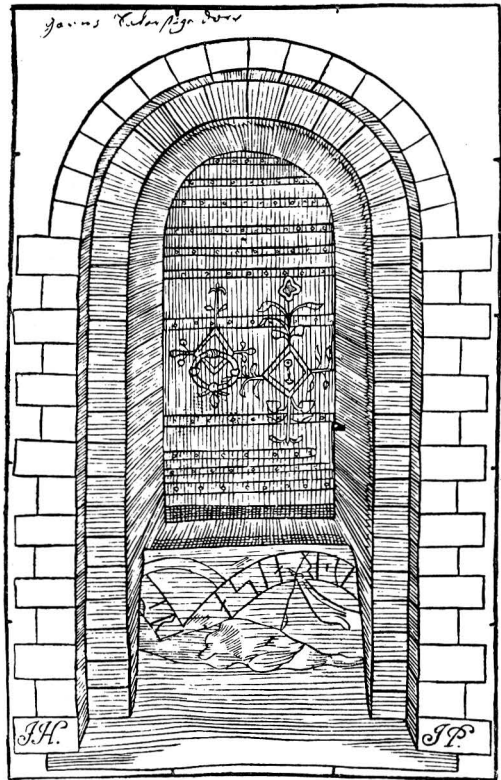

Fig. 13. Sakristidörren under 1600-talet. Träsnitt
i PER. MON.

Sakristeitür im 17. Jahrh. Door of vestry in 17th
Holzschnitt in PER. MON. cent. Woodcut in PER.
MON.

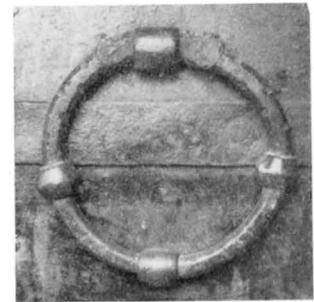

Fig. 14. Medeltida portring på sakristidörren. Foto 1948.

Mittelalterlicher Türring an der Mediaeval door pull of vestry door.
Sakristeitür.

a

b

Fig. 16. Kalkmålning på korets NV valvanfang. Foto 1948. S. 14.

Kalkmalerei am NW-Gewölbe- ansatz des Chores. Mural on N.W. spring of chancel vaulting.

Fig. 15 a och b. Ansiktsskonsoler i koret. Foto 1948. S. 11.
Gesichtskonsolen im Chor. Corbels in chancel.

varken i koret eller i långhuset vila på väggpilastrar och sköldbågar, utan växa direkt ut ur väggarna, dock med en tydlig gräns mellan vägg och valvkappa. De ansluta sig således till valvarkitekturens äldre traditioner.

Vapenhus (fig. 6, 9, 11) i S står ej i förband med långhuset. Den utåt trespråkiga dörröppningen med tegelomfattning, putsad. I bågen ett brandförsäkringsmärke från 1782. Dörren av tjocka ekplankor med järnbeslag är senmedeltida. På baksidan ett stort låshus av trä. — Tegelgolv. Väggar och valv vitkalkade. Kryssvalv av tegel med helstensribbor, som smalna av och småningom försvinna i hörnen. Något kupiga kappor med dropphål i hörnen. Valvet, som endast mot kyrkan vilar på en sköldbåge, är samtidigt med murarna. Yttertaket förnyades samtidigt med kyrktaken i övrigt och har

VAPENHUS

Fig. 17. Interiör mot Ö. Foto 1948.
Inneres gegen O. Interior towards E.

samma utseende som dessa. Vinden är oåtkomlig. Vapenhuset torde ha tillkommit under 1400-talets senare del. — Under tiden 1842—1878, när dörröppningen mellan vapenhuset och kyrkan var igenmurad, användes vapenhuset som materialbod (inv.).

KALKMÅL-
NINGAR

Längs korvalvets ribbor och skärningslinjerna mellan valvkapporna och sköldmurarna kalkmålningar i stramt arkitektonisk hållning i form av stiliserade bladverk och rundlar (på ribborna). Blomstermotiv i hjässan, vid sköldmurarnas hjässpunkter i Ö och S fåglar (duvor?). Dessutom ett krönt huvud (fig. 16) på N sidans V valvanfang. På S väggen spår av målningar på ett större gråstensblock. Färger: rött, rödbrunt, gråblått. Gubbansiktetna målade i samma färgtoner.

De närmaste parallellerna till Össebygarns målningar kunna sökas i den lokalskola, vilken bygger på motiv från målningarna i Strängnäs domkyrka och Riddarholmskyrkan¹ och vars verk återfinnas bl. a. i Ärentuna och Västeråker. Dateringen blir till

¹ Sv. K., Stockholm bd II, Riddarholmskyrkan, s. 144 f.; CARL R. AF UGGLAS, Till kännedomen om det gotiska måleriet i Uppland, Studier i Upplands kyrkliga konst I, Sthlm 1918, s. 18 ff.

Fig. 18. Interiör mot V. Foto 1948.
Innes gegen W. Interior towards W.

följd härav 1300-talets förra hälft. — Målningarna i Össebygarn överkalkades 1754 (st. prot.), framtogos på nytt 1926.

År 1878 genomgick kyrkan en hård restaurering: gravstenar brötos upp, de gamla bänkarna ersattes med nya, öppna. S ingången återupptogs (var sedan 1842 igenlagd), V ingången fick vindfång. — År 1926 restaurerades kyrkan under ledning av arkitekt Knut Nordenskjöld och under medverkan av konstnären Yngve Lundström. Korets Ö-fönster igenmurades, V ingången fick en yttre omfattning av putsat tegel samt kopparbeklädda dörrar. Golven omlades, muralmålningarna framtogos. Altaranordningen omgestaltades, slutna bänkar byggdes samt alla viktigare inventarier konserverades. Vid samma tillfälle borttogs järnkaminerna och i kyrkan infördes elektrisk uppvärmning och elektriskt ljus.

RESTAURE-
RINGAR

UPPVÄRMNING

Fig. 19. Kristushuvud från 1300-talets början, tillh. triumfkrucifixet, fig. 20. Foto 1952. S. 18.

Christuskopf aus dem Anfang des 14. Jahrh., zu dem Triumphkrucifix Abb. 20 gehörig.

Head of Christ, early 14th cent., part of rood-crucifix. Fig. 20.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

ALTAR-
ANORDNING

Altaret är murat av tegel, täckt 1926 med kalksten. Altarring från 1926 (fig. 17). Den nuvarande altarprydnaden utgöres av ett krucifix, se s. 18. Före restaureringen 1926 stod på altaret en avgjutning i gips av Thorvaldsens Kristus. Innan denna bild sattes upp, utgjordes altarprydnaden av ett förgyllt kors med törnekrona, gjort 1830 (RÄK.) antagligen av snickaren Wistrand. Dessförinnan sannolikt nedannämnda altarskåp.

SIDOALTARE
KAKALTARE

Två sidoaltare ha funnits på bägge sidor av triumfbågen såsom murlämningar visa (s. 7). 1767 (ST. PROT.) omtalas kakaltaret¹ på N sidan, dvs. ett altare där barnsängskvinnorna brukade lägga de brödkakor de medförde vid sin kyrkotagning. Kakaltaret var troligen identiskt med det medeltida N sidoaltaret (Mariaaltaret?). Även i sakristian fanns ett altare, vilket man 1776 (ST. PROT.) beslöt ersätta med ett träbord (se även runstenar, s. 28).

¹ Närmare se M. ÅMARK, Kakaltaret i Överselö kyrka, Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXVII (1934), s. 14 ff.; jfr även Sv. K., Blekinge bd I, s. 21 (Kristianopel, altare av trä för altarmat); J. STAKE, Värmskogs socken i äldre och nyare tider, Arvika 1916, s. 31. — Se även C. R. AF UGGLAS, En folklivsbild från 1600-talet, Rig bd 9, 1926, s. 69 ff.

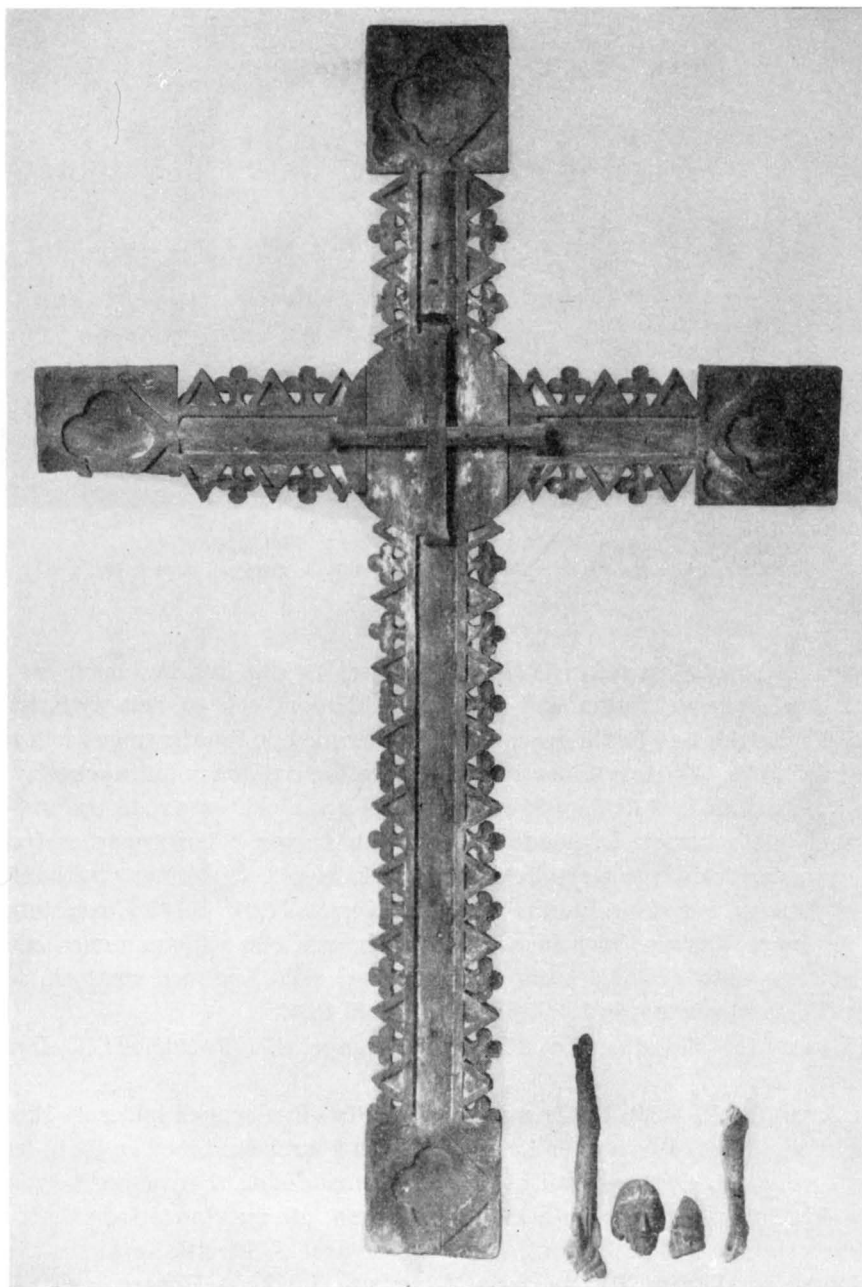

Fig. 20. Korset till ett triumfkruzifix (före restaurering) jämte fragment av Kristusfiguren (jfr fig. 19). Foto A. Nilson. S. 18.

Kreuz eines Triumphkruzifixes vor der Restaurierung samt Fragmenten der Christusfigur.

Cross of rood-crucifix before restoration, and a fragment of the Christ figure. Cf. Fig. 19.

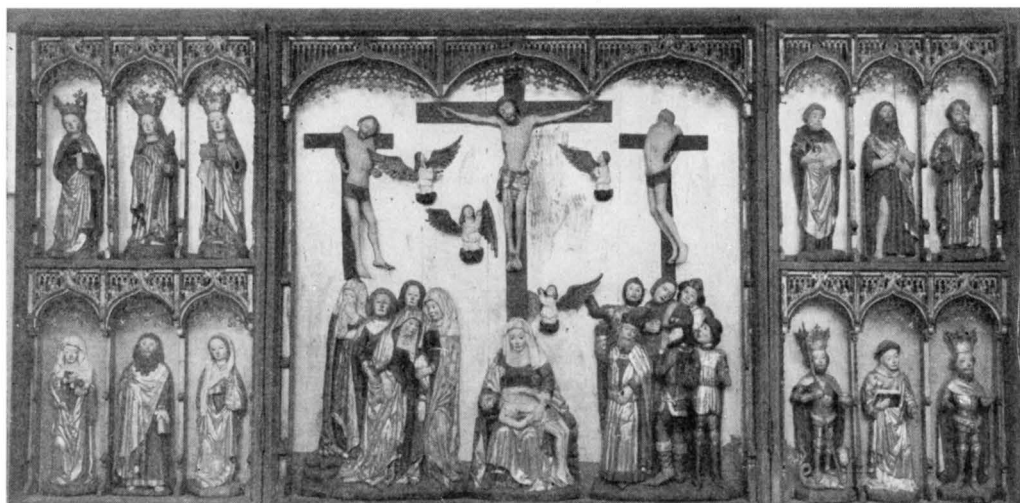

Fig. 21. Altarskåp från 1470-talet, nu i SHM. Foto 1952.
Altarschrein aus den 70er Jahren des 15. Jahrh. Triptych, circa 1470.

KRUCIFIX Altarprydnaden utgöres sedan 1927 av ett krucifix (fig. 20), bestående av ett kors från 1300-talets början, restaurerat 1927 av A. Nilson, och en helt ny Kristusfigur, modellerad och utförd av bildhuggare A. Paulander med de figurfragment som bevarats som utgångspunkt. — Korset har antagligen haft en rikare kantsmyckning än den nuvarande, att döma av de tapphål, som finnas i var och en av de triangelformade spetsar som kanta korset. Liknande tapphål finnas även å korsarmarnas fyrkantiga plattor, avsedda för evangelistsymboler, som dock saknas. Å glorians ytterkant och på evangelistplattorna har urspr. funnits blått glas. Korsets H 291, B 187,5, korsstammens B 32 cm. Av urspr. figuren finns huvudet, vänster arm och vänstra underbenet kvar. Materialet är päronträ. Huvudet (fig. 19) visar vissa släktdrag med västtysk, sengotisk skulptur.¹ Vackert arbete från 1300-talets början. H 18,5.

Krucifix av förgylld gips på vitt kors med vit sockel. 1700-talet. H 55, figuren 26. Vid predikstolen.

**MEDELTIDA
ALTARSKÅP** Altarskåp (fig. 21—22), består av korpus och två flyglar med bilder av skulpterad, målad och förgylld ek. I korpus en korsfästelsescen kombinerad med en Pietà-framställning vid korsets fot, en ikonografiskt sällsynt framställning. I flyglarna helgonfigurer: i vänstra flygeln överst tre krönta kvinnliga helgon, ett nu utan attribut, ett med en spikklubba och ett med en korg (S. Dorotea), nederst S. Birgitta, en apostel samt S. Maria Magdalena. I högra flygeln överst S. Petrus, Johannes Döparen och S. Paulus,

¹ CARL R. AF UGGLAS, Sverige-Danzig eller Sverige-Köln eller . . . ? Tidskrift för konsthistoria 1944, s. 39.

Fig. 22. Detalj av altarskåpet, fig. 21. Foto 1952.
Detail vom Altarschrein Abb. 21. Detail of triptych, Fig. 21.

nederst S. Olov, S. Laurentius och S. Erik. Färger: guld, rött, blått, vitt dominera. Målningarna å flyglarnas yttersidor ha föreställt Maria bebådelse och Maria kröning; nu i större delen avflagade. Stockholmsarbete från 1470-talet. Korpus' H 175, B 180. Altarskåpet skänktes 1868 till SHM (inv. nr 3993).

Mariabild (fig. 23) av skulpterad ek. Svaga lämningar av kredering i håret och på ärmfodret. Spår av rödbrun målning (sekundär) på manteln. Kronan, händerna och barnet borta. Nordtyskt arbete omkr. 1500? H 90. Sedan 1926 uppställd på korets S sida på ett podium av kalksten. Mariabilden har sannolikt urspr. varit placerad på ett sidoaltare V om triumfbågen (s. 16). MARIABILD

Predikstol (fig. 17), grönmarmorerad med skulpterade och förgyllda ornament och lister. Predikstolen torde vara identisk med den som beställdes 1781 av mästare Anders Ruback (Rudback)¹ och uppställdes 1782 (RÄK.). Förgylldes 1830 (RÄK.), då man sam- PREDIKSTOL

¹ ANDERS RUBACK, mästare i Sthlms snickareämb. 1764 (Sthlms Hantv.-fören:s saml. av mästestyckeritn. samt JOHN BÖTTIGER, Georg Haupt, Medd. fr. Sv. Slöjdfören. 1902, s. 115).

BÄNKAR

ORGEL-
LÄKTARE

Fig. 23. Mariabild, omkr. 1500. Foto 1948. S. 19.
 Mariafigur, um 1500. Wooden figure of the
 Virgin, circa 1500.

tidigt genomförde vissa förändringar även i själva konstruktionen (framför allt i taket). I INV. 1837 säges det, att kyrkan sedermera har blivit försedd med en särdeles vacker predikstol. Härmed torde åsyftas den 1830 omgjorda predikstolen. Samma år som predikstolen förändrades uppställdes ett kors med törnekrona på altaret (se ovan). En tidigare predikstol — före 1782 — beskrives som alldeles förfallen och hade sin plats på S sidan (ST. PROT.). — Timglas av skulpterat och förgyllt trä (fig. 24). Skänkt av grosshandlaren Roberg 1772 (INV.). H 90.

Bänkinredningen (fig. 18) sluten, utförd vid kyrkans restaurering 1926 i anslutning till den inredning som utfördes 1782 av snickaren Ruback (se predikstolen). Blågrön marmorering. Bänkdörrarna utförda efter en gammal sådan, som bevarats av enskild person, när de gamla bänkarna vid restaureringen 1878 vräktes ut och ersattes med öppna bänkar av samma typ som i Vada (fig. 62).

Läktare (fig. 18) byggdes urspr. 1675 (RÄK.), utvidgades 1758 (ST. PROT.) av snickaren Johan Söderström. 1789 (ST. PROT.) fick målarmästaren Carl Fredric Ljungqvist i uppdrag att måla bänkarna, läktaren och dess bänkar »i marmorfärg». Senast vidgades läktaren 1926 med bibehållande av den buktiga fasaden med helt bröstvärn

från 1758. Grön marmorering från 1926. — Orgeln med fasad i form av en triumfbåge efter en ritning av U. Wallander byggdes av P. Z. Strand¹ 1843 (RÄK.). Nytt orgelverk 1926 från Åkerman & Lunds nya orgelfabrik i Sundbyberg.

NUMMER-
TAVLOR

Nummertavlor. 1. Tresidig, av snidat och målat trä i vitt och något guld, förr även i blått (fig. 25). Numren skjutas in i falsar i tre rader på tavlans tre sidor, vilka turvis kunna vridas fram allt efter behov. Anskaffades 1783 (RÄK.), togs bort 1840 (ST. PROT.)

¹ PER ZACHARIAS STRAND, f. 1797, † 1844, orgelbyggare, son till orgelbyggaren Pehr Strand i Sthlm. Erhöll orgelbyggareprivilegium 1824. Var sin tids främste orgelbyggare i Sverige.

i samband med tillkomsten av nya nummertavlor. Därvid blev församlingen missnöjd och ville ha tillbaka den gamla. Förvaras nu i klockstapeln. — 2. Ett par, i förgyllda ramar i empirestil. Skänkta av hovkamrer Wibom 1840. H 153.

Dopfunt (fig. 26) sammansatt av två delar. Cuppan är av grov sandsten och har uttömningshål. 1200-talets mitt? D 78, H 45. Härstammar från Össeby kyrka. Foten av kalksten är från 1926. — En dopfuntsfot (fig. 27) av sandsten med uttömningshål (H 32, D 37), finnes på Brollsta gård, Brottbby. När den kom till gården är ej bekant. Möjligt har den hört till den i Össebygarnns kyrka förvarade cuppan. — En annan dopfuntsfot (fig. 28) finns vid lägenheten Klockarbol, SO om kyrkan. Av grå sandsten, består av en stympad kon med en ringformig utvidgning upp till. Uttömningshål saknas. H 26, D 36. Det finns inga uppgifter om hur funtsfoten kommit till nuvarande plats. Foten hör ej ihop med cuppan från Össeby

men kan ha tillhört en nu försvunnen cuppa från Garns kyrka. Omkr. 1300? — INV. 1772 upptar ett gammalt och söndrigt kopparbäcken till funten. Sålde 1787 (INV.).

Dopskål av tenn, enl. INV. 1829 med lock och fattning »i allt lik en soppskål». Stämpad av Samuel Weigang, mästare i Stockholm, från 1792.¹ H (med lock) 15, D 22. Anskaffades 1793 genom byte mot en gammal bristfällig dopskål och en sockenbudsflaska. — Dopskål med fat av tenn, förvaras i prästgården. H 10, D 15. Antagligen från Össeby kyrka, inköpt 1757 (se s. 44). Inga stämplrar.

Kalk av silver, inuti förgylld. Enl. stpl av stockholmsmästaren Carl Fredrik Ohlsson (1820—1848). Inskrift: ÖSSEBY-GARN 1840. H 21,8. En äldre kalk omgjordes 1747 (ST. PROT.) på hovpredikantens Mag. Erich Adolph Granholms² bekostnad. Kalken

¹ LÖFGREN I: 3, s. 437, fig. 6, s. 443. Formen av typ LÖFGREN I: 3, fig. 21, men locket mera välvt och utan profilering.

² MAG. ERICH GRANHOLM, f. 1714, † 1776 som kyrkoherde i Värmdö. 1740 huspredikant hos holsteinske ministern i Sthlm J. v. Pechlin, 1743 hos danske ministern i Sthlm Berkertin; reste 1744 till

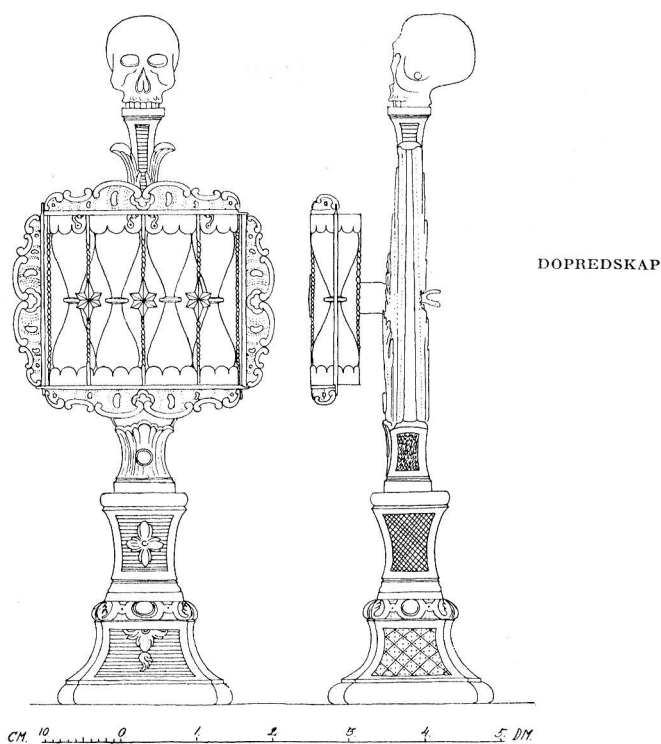

Fig. 24. Timglas skänkt 1772. Uppm. 1 : 10. S. 20.
Stundenglas, Gabe von 1772. Hour glass, presented 1772.
Masstab 1 : 10. Drawing scale 1 : 10.

DOPREDSKAP

NATTVARDS-
KÄRL

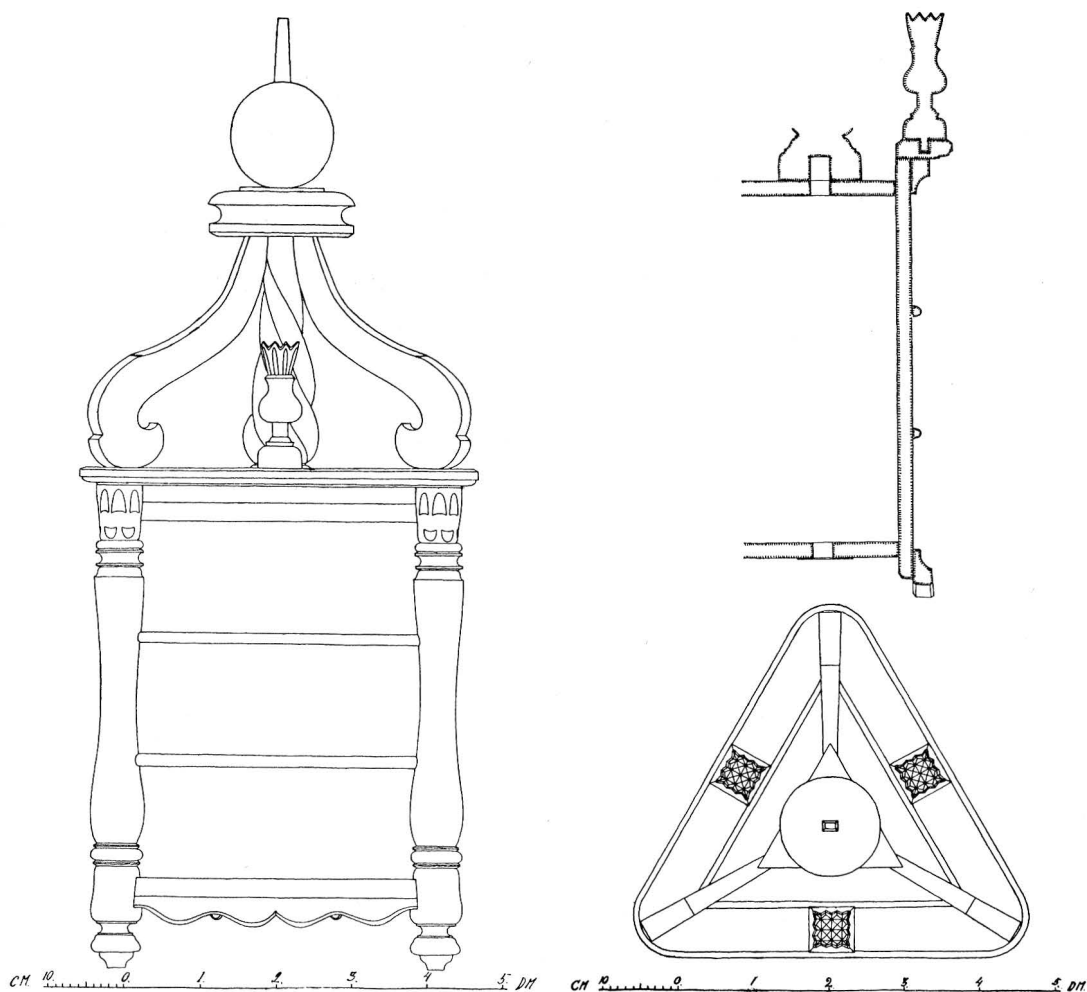

Fig. 25. Nummertavla från 1783. Plan, fasad och sektion; 1 : 10. S. 20.
 Nummerntafel von 1783. Grundriss, Aufriss und Hymn-board, 1783; façade and section scale 1 : 10.
 Schnitt 1 : 10.

hade inskrift: ERICUS ERICI TRANEVARDIUS ME FIERI CURAVIT Ao 1623.¹ — Paten till Köpenhamn, där han utnämns till kgl. hovpredikant. Flydde därifrån till Sthlm, där han blev konung Fredrik I:s hovpredikant. Han misstänktes starkt både i Danmark och Sverige för spioneri och förräderi. Blev dock 1749 kyrkoherde i Värmdö. — G. 1. 1743 m. JOHANNA KRISTINA LINDESTOLPE, † 1765. Hennes mor Eva Kristina Cronhielm var i sitt 2:a gifte förenad med sin kusin, greve Axel Cronhielm på Hakunge i Garns sn. Detta förklarar sannolikt gåvorna till Garns kyrka.

¹ ERIK ERIKSSON TRANEVARDIUS, adlad GEETE 1627; f. 1587, † 1651. En för kunskaper och ämbetsmannaskicklighet mycket ansedd man, som flitigt anlätades av Gustaf II Adolf vid ämbetsverkens

kalken av silver från 1793. D 15,6. — Kanna av silver, förgylld inuti. Pärnformig, med lamm på locket. Enl. stplr i botten från 1793 av stockholmsmästaren Mikael Nyberg (1781—1815). H 37. Tillverkad med tillägg av mera silver av en kanna från 1678 med drivet lock, på vars insida namnen Barthold Ruth¹ Anna Rosenblad stodo (ST. PROT. 1747, 1793). — Kanna av silver, skänkt 1754 efter Hans Degerman² på Hacksta, begravd i Össeby kyrka, till vilken kannan urspr. hört. Stulen omkr. 1850. — Oblatask av silver, inuti förgylld. Åttkantig, på locket Sparre- och Cronhielm-vapen.³ Årsbokstaven H (=1696), S. Erik, åldermansranka och stpl av stockholmsmästaren Johan Ulrik Kickow (Kick), 1689—1709 (UPMARK, s. 78, nr 361).

Sockenbudskalk av silver, inuti förgylld (fig. 29). På foten: OMGJORD ÅHR 1747 AF ERIC GRANHOLM OCH JOHANNA CHRIST: LINDESTOLPE (se s. 21). Enl. stplr i botten 1747 utförd av stockholmsmästaren Kilian Kelson (Kiellson, 1746—1771, UPMARK, s. 121). H 15,3. I botten kombinerad paten och oblatask, tillkomna 1763 (INV.) då även cuppan tillökades. Träfodral (fig. 30).

Fig. 26. Dopfund. Cuppan omkr. 1250, foten 1926. Foto 1948. S. 21.

Taufstein. Becken um 1250 (einst im Besitz der Kirche von Össeby), Fuss 1926. Font, the bowl (once in Össeby) circa 1250, the base 1926.

organisation. Ägde Svista säteri och Lilla Karby i Össeby sn. G. 1. 1612 m. Christina Bengtsdotter, † 1624. — G. 2. 1625 m. MÄRTA BOCK AF NÄS † 1632. — G. 3. omkr. 1634 m. BOTILDA MÅNESKÖLD till Seglinge i hennes 2:a gifte (g. 1:o m. Magnus Axelsson Silfversparre till Hakunge i Garns sn, se s. 28, not 3).

ERIK ERIKSSON TRANEVARDIUS [GEETE]

1. JAKOB, f. 1621, † i pesten 1639	2. MÄRTA f. 1631 g. m. amiralitetskaptenen GUSTAF SIMONSSON ROSENBLAD † 1666

¹ BARTHOLD RUUTH, f. 1626, † 1707. Innehade olika tjänster i kommers- och kammarkollegierna, ledamot av reduktionskommissionen 1683. — G. 1651 m. ANNA ROSENBLAD, med vilken han erhöi Ekskogens (Åby) säteri i Garns sn.

² Sannolikt identisk med HANS DEGERMAN, handlande i Sthlm, riksdagsman för Sthlms borgarstånd vid 1738—39 års riksdag, † 1754. Synes hava ägt Hacksta gård i Össeby sn.

³ Vapnen åsyfta säkerligen greve SALOMON CRONHIELM av Hakunge, f. 1666, † 1724. G. 1695 m. CHARLOTTA SPARRE, f. 1661, † 1724. Deras förstfödde son Carl föddes och dog 1696 29/8. Oblatasken måhända skänkt med anledning härav.

Fig. 27. Dopfuntsfot från 1200-talet på Brollsta gård, Brottby. Foto 1952. S. 21. Taufsteinfuss vom 13th cent. font base at Brollsta Manor, Hof Brollsta, Brottby. 13. Jahrh.

Fig. 28. Dopfuntsfot från Kloockarbol, omkr. 1300. Foto A. Tuulse 1948. S. 21. Taufsteinfuss von Kloockarbol, um 1300. Font base, circa 1300, at Kloockarbol.

Sockenbudskalk av silver, inuti förgylld och med förgylld rand och nod (fig. 31). På cuppan: E. H. S. A. B. Noden ciselerad med tre änglahuvuden, draperier, voluter och blad i sen renässansstil. Under bottnen ett krönt K (okänd stadsstämpel, UPMARK, s. 810, nr 6695). 1600-talets början? H 15, cuppan D 6,8. — Paten, enl. stplr utförd av stockholmsmästaren Carl Fredrik Hultbom år 1836. Läderfodral i kalkens form, klätt med svart och rött skinn. Tillkom samtidigt med patenen 1836 (INV.). Kalken har tillhört Össeby kyrka, förvaras i prästgården. — En kalk och en kanna hembjöds 1840 (ST. PROT.) till Skederids församling. Antagligen övertagna från Össeby kyrka, sedan denna övergivits 1838 (se s. 44 f.).

Vinbehållare av tenn, med skruvlock och pip (fig. 32). 1600-talstyp. Inga stplr. H 28. — 1713 (INV.) omtalas 3 st. tennflaskor, en av dessa bortbyttes 1793 mot en ny dopskål (se ovan).

LJUSREDSKAP Ljuskronor av gjuten mässing: 1. med 6 ljusarmar i en krans. Krönt av dubbelörn. 1600-talet. H ca 65. — 2. med 16 ljusarmar i två kransar. Krönt av dubbelörn. Bladliknande droppskålar. Inskrift på kulan: DANIEL WULFF.¹ MARGARETA OSTMAN. 1684. H ca 80. — 3. med 6 ljusarmar i en krans. Krönt av dubbelörn. Inskrift: Ingri von Alsted anno 1715. Förr i Össeby, hänger i sakristian. H ca 42.

Ljuskrona av målat järn, med 10 ljusarmar i två kransar. 1600-talstyp. Nämnas 1763 (INV.) som gåva av mästersmeden Daniel Åberg. Restaurerades 1926. H ca

¹ DANIEL WULFF, † 1700, tjänsteman i Kammarkollegium. G. 1649 m. MARGARETA HENRIKSDOTTER ÖSTMAN. — Deras son Daniel Wulferona, f. 1664, † 1730, tjänsteman i Kammarkollegium, adlad 1719. G. 1688 m. Helena Warnberg, f. 1671, † 1717.

Fig. 29. Sockenbudskalk av silver, omgjord 1747.
Foto 1952. S. 23.

Kirchspiel-Reisekelch aus Silber, umgearbeitet 1747. Silver chalice for parish visits, reconstructed 1747.

Fig. 30. Träfodral till sockenbudskalken, fig. 29.
Foto 1948. S. 23.

Holzfutteral zum Reisekelch Abb. 29. Wooden box for chalice, Fig. 29.

65. — Dessutom fanns 1837 (INV.) en ljuskrona med 8 armar från 1659 och en ljuskrona av kristall, skänkt av Madame Saxenberg på Hakunge.

Ljusarmar. 1. Av driven mässing, ett par, lika. Med vridet skaft, rund väggplatta. Vanlig 1600-talstyp. L 40. — 2. Av gjuten mässing med hög väggbuckla och armhållare i form av en hand. Armen starkt S-formigt svängd. 1600-talet. L 50. — 3. Av gjuten mässing, ett par. 1600-talet. L 40. — Ljusplåt av driven mässing. Rikt vegetativt mönster. Omkr. 1700. H 30.

Kandelabrar av gjuten mässing. 1. För 2 ljus. Armarna från 1500-talet med bladlika utskott, ståndare från 1700-talet. H. 29,5. — 2. För 3 ljus. Smal ståndare med skarp profilering. 1700-talet. H 27. Från Össeby (se s. 46).

Fig. 31. Sockenbudskalk av silver från 1600-talets början, har tillhört Össeby kyrka. Foto 1952. S. 24.
 Kirchspiel-Reisekelch aus Silber aus dem Anfang des 17. Jahrh. einst im Besitz der Kirche von Össeby. Silver chalice for parish visits, early 17th cent., once in Össeby church.

Fig. 32. Vinbehållare av tenn, 1600-talstyp. Foto 1952. S. 24.
 Weinkanne aus Zinn, Typ des 17. Jahrh. Pewter wine flask, 17th cent. type.

Ljusstakar. 1. Ett par, av tenn, med vridna skaft, s. k. pelarstakar. Enl. stpl av Olof Eriksson, kanngjutare i Stockholm 1618—1674.¹ H 29. — 2. 4 st. lika, av tenn. Rokokoform med åsar. 2 av dem enl. årsbokstav från 1777, alla fyra stämplade med bokstäverna J B och S. Erik. H. 23.² — Lykta av trä, glas och plåt med blyspröjsar. Hårt restaurerad under 1890-talet. H ca 75. — En »utstucken Messing stacka mäd 5 helge Jugfer. . . » omtalas av PERINGSKIÖLD. Han omnämner även ett rökelsekar. Nu försvunna.

RÖKELSEKAR

¹ LÖFGREN I: 2, s. 60, 66. Denna typ från omkr. 1670.

² LÖFGREN I: 3, fig. 1.

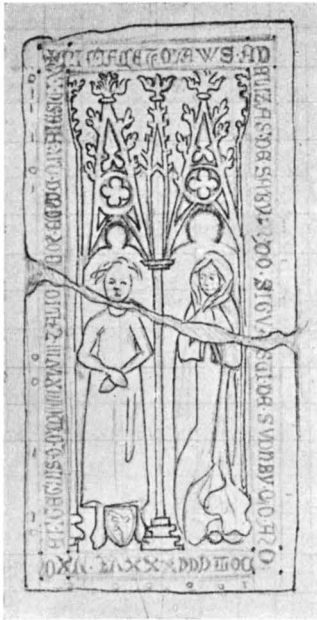

Fig. 33. Gravsten över Olof Adelizas i Säby († 1336) och hans hustru Ingegerd († 1348). Efter en teckning av Petrus Helgonius i PER. MON. S. 28.

Grabstein des Olof Adelizas von Säby († 1336) und seiner Gemahlin Ingegerd († 1348). Nach einer Zeichnung von Petrus Helgonius in PER. MON.

Gravestone of Olof Adelizas (d. 1336) and his wife Ingegerd (d. 1348) at Säby. From a drawing by Petrus Helgonius in PER. MON.

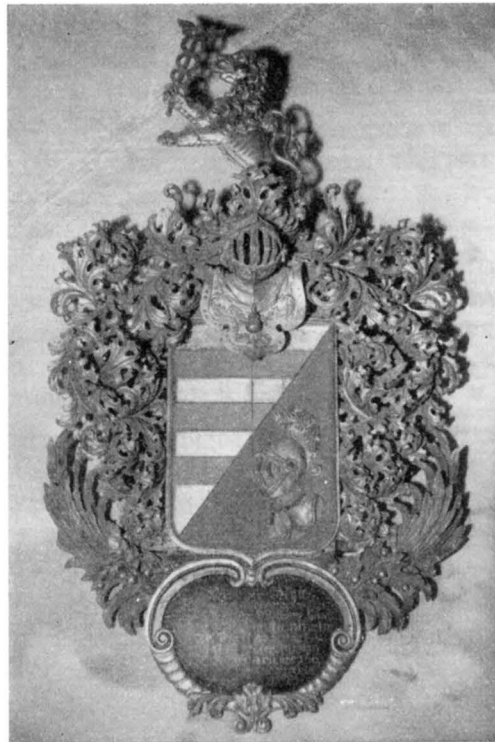

Fig. 34. Begravningsvapen över assessor Magnus Bielkenhielm till Hacksta, † 1725. Foto 1948. S. 30.

Begräbniswappen des Assessors Magnus Bielkenhielm von Hacksta, † 1725. Funeral hatchment for Magnus Bielkenhielm of Hacksta (d. 1725).

Kalkkläden. 1. Av vitt siden, kantad med guldspets. 1800-talet. 48 × 48. — 2. Svart sammet, med silvergaloner. 1800-talet. 41 × 44. TEXTILIER

Mässhakar. Av vit silverbrokad (UPPS. UTST. KAT. nr 254), stort tulpanmönster. Ornerad med band i grått och silver på kanter etc. På framsidan IHS, på ryggsidan kors av breda band och nedtill i smala band årtalet 1699. Foder av svart domestik. — 2. Av svart sammet med silverkors på båda sidor. 1700-talets slut. — 3. Av svart sammet med silvergaloner och Jehovah-sol. 1810. Från Össeby?

Håvar, 2 st. av grön sammet med silvergaloner och fodrade med rött skinn. Svarvat, svart skaft. 1800-talets början.

Bland nu försvunna textilier kan nämnas ett antependium av svart sammet med silverspetsar, årtalet 1627, bokstäverna A:M:S N:A:S¹ och »tvenne plåtar hwar uppå skiölden är uthgrafwen» (INV. 1713). Silverplåtarna funnos ännu kvar 1772 (INV.)

¹ Initialerna åsyfta möjligen Axel MånsSon och Måns Axelsson Silfersparre till Hakunge (se s. 28, not 3). I så fall torde NAS vara en felstavning i INV.

»med graverade vapn uppå som varit fästade på ett Altar-Kläde». INV. 1829 upptar bl. a. ett antependium av röd atlas med silverspetsar i hörnen, I H S och 1760. Dessutom 2 st. bokdynor av samma tyg. Funnos kvar i trasigt skick på 1920-talet. I övrigt var kyrkan inte särskilt rik på textilier och 1809 (ST. PROT.) säges att mäss- och altarskrud voro »af ålder och bruk alldeles utnött».

RUNSTENAR Runstenar.¹ 1. Låg tidigare på marken nedanför trappan till vapenhuset. Restes år 1891 på sin nuvarande plats, på planen mellan landsvägen och kyrkogården. Inskrift i översättning: »Sigvat och Torbjörn och Torgrim och Ärenmund läto resa stenen efter sin broder Sigsten. Han dog i Viborg.» — 2. Användes förr som tröskelsten i vapenhusdörren. Restes 1891 på sin nuvarande plats, 15 m S om S kyrkogårdsmuren. Inskrift: »Åsgöt och Sven, Ingefast och Ingebjörn och döttrarna . . . stenen efter Est, sin fader. Och Öpir ristade runorna.» — 3. Ett fragment av en runsten ligger i golvet tvärs över dörröppningen till sakristian (fig. 13). — Tidigare har funnits ytterligare ett fragment troligen av samma sten. Det har legat på altaret i sakristian, men är numera förkommet.

GRAVSTENAR Gravstenarna voro enl. KLINGSPOR alla uttagna ur kyrkan och stodo eller lågo 1881 på en backe utanför kyrkogården. Innan dessa inlades i koret 1926 voro de uppresta emot vapenhusets Ö vägg ute på kyrkogården. — 1. I korets S del, av kalksten, med majuskelinskrift kring kanten (fig. 33): + HIC · IACET · OLAWS · ADELIZAS' · DE SA'BY · DO(MINI) · SIGVASTI · DE · SVDRBY · Q(UI) · O(BIIT) · AN(N)O DO(MINI) MCCCXXXVI VXOR EI(US) · I(N)GEG(ER)DIS · Q(UAE) · O(BIIT) · MCCCXLVIII · Z (= et) ALIQ(UI) (LI)B(ER)OR(UM) · EOR(UN)DE(M) · Q'W (= quorum) A(N)I(MA)E · SI(N)T · I(N) · X° (= Christo) (= Här ligger Olof Adelizas i Säby, herr Sigvasts i Söderby (fader?), som avled i Herrens år 1336, och hans hustru Ingegerd, som avled 1348, jämte några deras barn. Må deras själar vara hos Kristus). Sigvastus i Söderby åsyftar antagligen uppsalakaniken Sigvast Olofsson. Uppenbarligen är det han som låtit hugga hällen över sina föräldrar.² Av de två figurer och gotiska baldakiner i mittfältet, som avbildas bl. a. hos PERINGSKIÖLD (omnämnda också i dennes beskrivning av stenen: »denne sten är uthuggen medh begges bild och hans vapen») synas nu inga som helst spår. På vapenskölden en kvist eller ett pukehorn. 210 × 103. — 2. Rödaktig kalksten, i korets N del, över Axel Månsson Silfversparre till Hakunge († 1593)³ och hans fru Ingeborg Banér samt deras son Måns Silfversparre. Väl bibe-

¹ Sv. RUNINSKR. VI, s. 278 ff.

² M. ÅMARK, En sexhundraårig gravhäll, UNT. Julnr 1936. — Namnet Adelizas tolkas av GARDELL som Adelheidsson (S. GARDELL, Gravmonument från Sveriges medeltid I, Göteborg 1945, s. 252).

³ MÅNS PERSSON SILFVERSPARRE t. Hakunge, † ca 1570. (Jfr Sv. K. Uppland III, s. 384). G. m. ELSA NILSDOTTER BÖLJA

Axel Månsson, † 1593.

G. 2. m. Ingeborg Isaksdotter BANÉR

2. Isak Axelsson, f. ca 1590, † 1649
(se Sv. K. Uppland III, s. 348, not 2)

Christer Carlsson MÅNESKÖLD t. Seglinge.

G. 1. m. Brita Björnsdotter BÅÅT

Magnus (Måns) Axelsson g. 1612 m. Botilda MÅNESKÖLD i
f. ca 1592, † ca 1630 hennes 1:a gifte. G. 2. m. Erik
Eriksson GEETE (se s. 22, not 1)

4 söner och 6 döttrar, alla döda före 1639

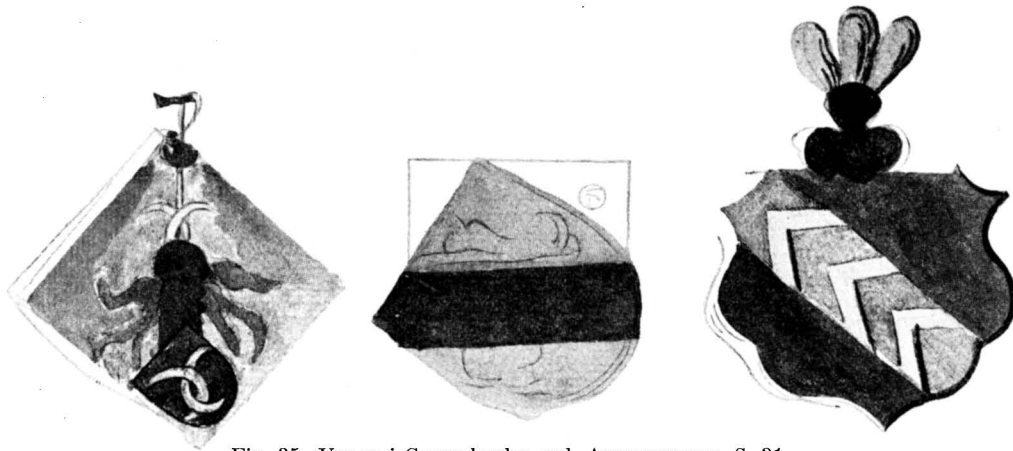

Fig. 35. Vapen i Garns kyrka, enl. AFRITNINGAR. S. 31.

Wappen in der Kirche von Garn, nach Zeichnung von 1684. Coats-of-arms in Garns Church, drawing (1684).

hållen och med en vacker inhuggen inskrift: HÄR VNDER SALIGEN HWILA AXEL MÅN SON MED SIN FRW INGEBOR ISACS DOTER BANER, SAMPT THERAS SON MÅNS SÖLFERSPARRE TIL HAKVNGE SOM HAFVER HAFT TIL HVSTRO BOTILA CHRISTERSDOTTER MÅNSKÖLD OCH AFLAT BARN TILSAMMAN SÖNNER FYRA OCH DÖTTRAR SEX HWILKA MODEREN ALLA ÖFWERLEFVAT LENGE, ÄNKIA SVTIT, OMSIJDER SIG TRÖSTAT PÅ ANDRO GIFTO GAT, FÖRÖKA WERLDEN ÅSTVNDAT, MÄN FÖRGEFVES, ERIC ERICSON GETE TILL SWIISTAD MANNEN HEET, SOM MIGH PÅ DENNA ÄDLA GRIFT LEGGIA LEET, ALLOM FÖRTALDOM TIL ÄHRA SÅ OCH TIL AMINNELSE SIN SON IAKOB ERSON¹ KÄRE HWILKEN PÅ SIT ADERTONDE ÅHR NYLIGEN AF PESTE HÅDANRYKT, MED MYCKIN GRÅT OCH SORGE, SATTES HÄR NIDH AF BAR, NV ÖNSKADDES THE ALLA MÅTTE I ROO SOFVA OCH WII SOM HÄR I WERLDEN BOO FINNAS ALTIID REDO VARA, HEDAN TILL THEM I GRAFVEN FARA, OCH SEDAN PÅ DOMEDAG WIST VPSTÅ MED KROP OCH SIÄL TIL EWIGT LIHF INGÅ VTHI HIMMELEN MED ALLA CHRIST TROGNA TILLSAMMAN, SKODA HERRANS GVDS ANSICTE MED GAMMAN — SKRIFVIT OCH VTHVGGIT I STOCKHOLM ANNO 1639 DEN 8 SEPTEMBRIS SALVE INSPECTOR FAVE LECTOR VADE VALE DISCE MORI (= Frid vare dig åskådare, lycka ske dig läsare, gå, farväl, lär dig att dö). 190×90. — 3. Övre delen av en gravsten, som återfanns vid schaktning i koret 1926 och inmurades i V ingångens vindfång. Tre sköldar vars vapenbilder icke kunna tydas jämte en änglafigur m. m. Mycket nött. Omkr. 1650? — 4. På gången, över länsman Hans Erich († 1677) och hans hustru Maria Masdotter. Sedvanliga symboler på hörnen. 195×130. — 5. Fragment, framför altaret, med bokstäverna L.E.S.B.A.D. och årtalet 1690. Från Össeby kyrka. 140×90. — 6. Fragment, framför altaret, med fragmentarisk text och årtalet 169(?). — 7. Framför altaret, kalksten, över Daniel Wulferona (f. 1664, † 1730, se s. 31) och hans hustru Helena Warnberg (f. 1671, † 1717). 137×130. — 8. NV om altaret, fragment, med delvis bibehållen, otydlig text. — I PER. MON. återgives

¹ Se s. 22, not 1. Erik Eriksson Geete har tydligen låtit förfärdiga stenen.

Fig. 36. De tre vise männen. Utförd enl. ett kopparstick efter Paolo Veroneses målning i National Gallery, London. Foto 1948. S. 32.

Die heiligen drei Könige. Nach einem Kupferstich von Paolo Veroneses Gemälde in der National Gallery, London. The Three Wise Men, based on a copperplate engraving after oil painting by Paolo Veronese in the National Gallery, London.

också inskriften på en gravsten över Jakob Eriksson Geete: »Hic sepultus iacet nobilis juvenis vir Jacobus Erixi Gete in Suistad, qvi obiit Hakunge Anno 1639 8 Septemb.» (= Här ligger begravnen den ädle ynglingen Jakob Eriksson Geete till Svistad vilken dog på Hakunge den 8 september 1639). Jfr s. 22, not 1.

BEGRAV-
NINGSVAPEN

Begravningsvapen av skulpterat, målat och förgyllt trä. 1. Över kaptenen Johan Sabel till Hacksta och Markeby (f. 1628, † 1658). Lövverk utklippt i plåt och målat i gulbrunt och blått. H 89. Från Össeby. — 2. Över överstelöjtnanten Peder Sabel till Hackstad, Markeby och Näntuna etc., (f. 1633, † 1679).¹ Lövverket av trä omkring skölden i blått och guld. H 122. Inskriften nu borta, lästes av KLINGSPOR 1870. Från Össeby. — 3. (Fig. 34). Över assessorn Magnus Bielkenhielm² till Hacksta (f. 1661, † 1725). Färgerna:

¹ PER SABEL t. Hacksta o. Granby i Össeby sn. Major; en av bärarna av Gustaf II Adolfs kista i begravningsprocessionen 1634. Mördad i Tyskl. 1642 el. 1643. G. m. ANNA VON BIUREN, † 1663.

Johan, f. 1628, † 1658, kapten.	Peder, f. 1633, † 1679.	Helena, f. ca 1635, † 1720. G. m. översten Erik SVINHUFVUD af Qvalstad, † 1688. Hon sålde 1717 Hacksta o. Granby till Magnus BIELKENHIELM.
---------------------------------	-------------------------	--

² MAGNUS BIELKEHIELM hette SALAN, innan han år 1719 adlades och var redan 1705 gift med LUCIA ANNA KIJL i hennes första gifte. Han köpte 1717 Hacksta och Granby i Össeby sn.

Fig. 37. Porträtt av kyrkoherde Andreas Osængius, målat 1757 av J. H. Stierna. Foto 1948. S. 32.

Porträt des Pastors Andreas Osængius, gemalt 1757 von J. H. Stierna. Portrait of Rector Andreas Osængius, executed 1757 by J. H. Stierna.

guld, silver, blått, rött. H 200. — 4. Över kammarrådet Daniel Wulfcrona (f. 1664, † 1730, se 24, not 1). Samma färger och storlek som föregående. Alla vapnen konserverades 1926 av konstnären Yngve Lundström. — Enl. inv. 1829 fanns ett vapen över Axel Månsson Silfersparre († 1593), enl. PERINGSKIÖLD har dessutom funnits ett begravningsvapen över Måns Axelsson Silfersparre († ca 1630, se s. 28, not 3). Det sistnämnda torde vara identiskt med ett Silfversparrevapen, som avbildas i AFRITNINGAR, pl. 52 (fig. 35). De två övriga sammastädes avbildade vapnen ha icke kunnat identifieras. Det förtjänar att framhållas, att i det första vapnet återkommer sköldemärket som hjälmprydnad. Vapenbilden utgöres av två motvända och varandra korsande månskäror. Vennbergs uppfattning (AFRITNINGAR, s. 37) att hjälmen prydes av ett par horn, är felaktig. Ritningen av det första vapnet är svårförståelig, men torde genom att vapnet synes ha framställts upphängt visa, att förebilden ej kan ha varit en väggmålning utan en på väggen hängande fyrkantig skiva med vapenmålning.

Sorgfana från Johan Sabels begravning (1658) skall hava funnits enl. KLINGSFOR, överflyttad från Össeby. Enl. TILAS var fanan målad på svart sidentyg.

TAVLOR OCH
PORTRÄTT

Oljemålningar på duk: 1. De tre vise männen (fig. 36). Utförd enl. ett kopparstick efter Paolo Veroneses målning med detta motiv i National Gallery, London. Enl. inskrift på baksidan given till Össeby kyrka 1753 av ägaren till Brottbys hovkamrer And. Hellman och fru Cathar. Margr. von Langenberg. Dagermått 139×178. Förgylld ram. — 2. De tre vise männen. Utförd under 1700-talet enl. ett kopparstick¹ efter Rubens' målning med samma motiv i Johanniskyrkan i Mecheln. Dagermått 133×118. Förgylld rokokoram.

Porträtt, olja på duk: 1. Ulrika Eleonora d. y. inskrift: ULLRIKA ELEONORA DROTNING I SVERIGE KRÖNT I UPPSALA 1719. Köptes 1767 (RÄK.) på auktion i Brollsta och skulle sättas »på norra sidan, åt der kakaltaret stådt» (jfr s. 16). Återgår på original av Georg Engelhart Schröder². Modern svart ram; tidigare fanns en förgylld ram. H 140, B 112. — 2. Andreas Osængius (fig. 37). På en inskriftslapp i bakgrunden står: »ANDREAS OSÆNGIUS. Född den 3dje Ma . . . (tavlan är sönder tvärs över inskriften) 1703 på Wattholma Bruksgård i Le(na) af Fadern Brucks Bokhållaren Chris[tian] och Modern Maria Bergman, Torkielsbo. Uppfödd i Wendels . . . och Torkielsbo. Inskrifwen i Upsala Schola . . . (17)16. Inskrifwen wid Akademien i Gestrikslan[ds] landskap 1721. Conditionerat i Stockholm . . . 1730, då wigd til Hielppräst i Närtuna d. . . 17 Junj. Nådårspräst i Gottröra 1731. C[ommi]nister derstädes 1732. Gift sama år med Antesessoris Petri Bomans Dotter Margareta Boman. Kyrkoherde i Össeby och Garn 1742. Uti Hans tid hafwa Össeby och Garns kyrkor blifvit reparerade, nya Fönster luffer uphugna nya Bänkar insatte, Kyrkosilfret omgjordt och den stora Klockan i Garn omgiuten. Till Össeby Kyrcka 2ne Wilk: Coll: insamlade. Död (därpå med bläck tillskrivet: den 10 ap.) Begrav: ibland sina Barn i Össeby Kyrkogård (därpå med bläck: 1772 den 10 april).» — På denna inskriftslapp står också: »Ao aetat: 54. Afmål: af J. H. Stierna.» Porträttet skulle således vara målat 1757. Smal guldrum med rokokohörn, samtidig med målningen. H 98, B 76. Har suttit i Össeby.

Hedengranstavlors³ 6 st., »nästan förslitna» omtalas 1772 (INV.). — Gustav III:s tal 1771, i förgylld ram. — Karl XIII:s tal 1810 och 1817 i förgyllda ramar.

¹ De båda målningarna äro i förhållande till originalen spegelvända och måste således vara kopior enl. gravyrer, gjorda efter originalen. Gravyrkopior blir i de flesta fall spegelvända, eftersom originalet graveras in direkt på plåten. Vid reproduktionen blir då resultatet spegelvänt.

² GEORG ENGELHART SCHRÖDER, målare (1684—1750), f. i Sthlm, lärjunge till David v. Krafft, utnämndes 1724 till hovkonterfejare samt 1745 till hovintendent.

³ AMBROSIUS HEDENGRAN, kanslist i Kungl. Maj:ts kansli. Tecknare och kopparstickare. F. 1660 i Hedemora, † 1741 i Sthlm. Tecknade för svenska landsortskyrkor ett stort antal minnestavlor, vilka graverades av honom själv, Erik Geringius och Claude Haton. Dessa tavlor utfördes till åminnelse av 100-årsminnet 1693 av Uppsala möte, Karl XI:s begravning 1697, segern vid Narva 1700, återställande av religionsfriheten i Schlesien 1707, tvåhundraårsminnet 1717 av reformationen samt 1721 och 1730 av den rena evang. lärans predikande.

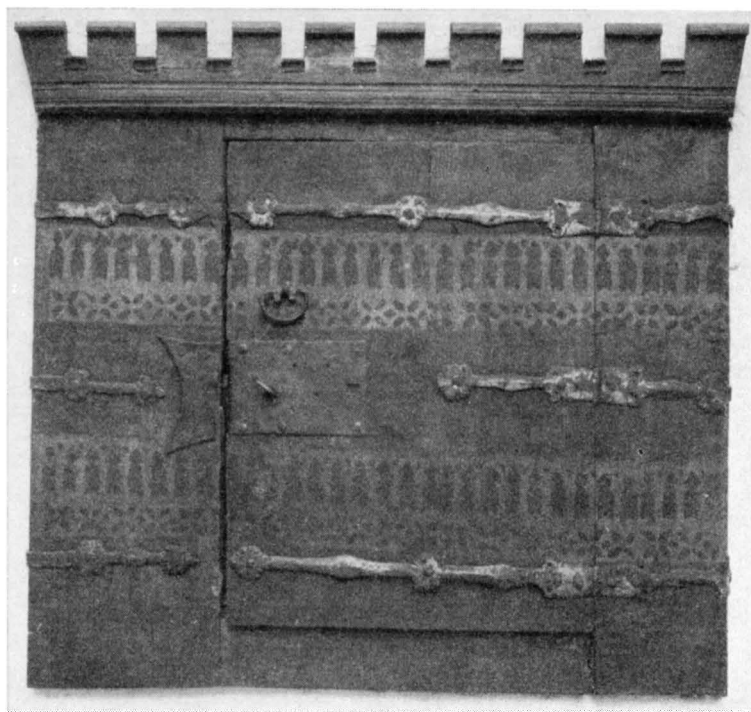

Fig. 38. Sakramentskåpets framsida av målad ek, senmedeltida. Foto 1948.
 Vorderseite des Sakramentschreines aus bemaltem Eichenholz, spätmittelalterlich, vgl. Abb, 39. Front of communion cupboard, oak, late mediaeval. Cf. Fig. 39.

Karl XII:s bibeli i ståtligt och väl bevarat band med guldpresningar, beslag m. m. BÖCKER
 Omnämnes 1787 (INV.) som »väl beslagen».

Votivskepp av ek, mycket fragmentariskt. Endast delar av sidorna kvar. 1600- VOTIVSKEPP
 talets förra hälft. H 26, L 65.

Sakramentsskåp (fig. 38—39) i sakristians S mur med framsidan av ek. Fasadens MÖBLER
 krönt av en framspringande list med tinnar. På tvären över skåpet två rader i brunsvart målade, gotiska masverksornament. Dörrens gångjärn samt hörnbeslagen i vackert järnsmide. Senmedeltida. På baksidan är årtalet 1718 målat, syftande på en reparation. H på ekfasaden 65, B 75. — Kista av ek med starka järnbeslag och 3 yttre lås. Nämnas i INV. 1772 (»til Kyrckans medels förwarande»). H 43, L 96. — Stol av björk, brunmålad och klädd med läder. Tidig gustaviansk stil.

Klockorna hänga i stapeln. 1. Storklockan var urspr. gjuten 1810 av C. F. Grönwall,¹ KLOCKOR

¹ CARL FREDRIK GRÖNWALL, kungl. styckgjutare och klockgjutare, verksam i Sthlm 1794—1814, mästare 1791, älderman 1812, † 1815.

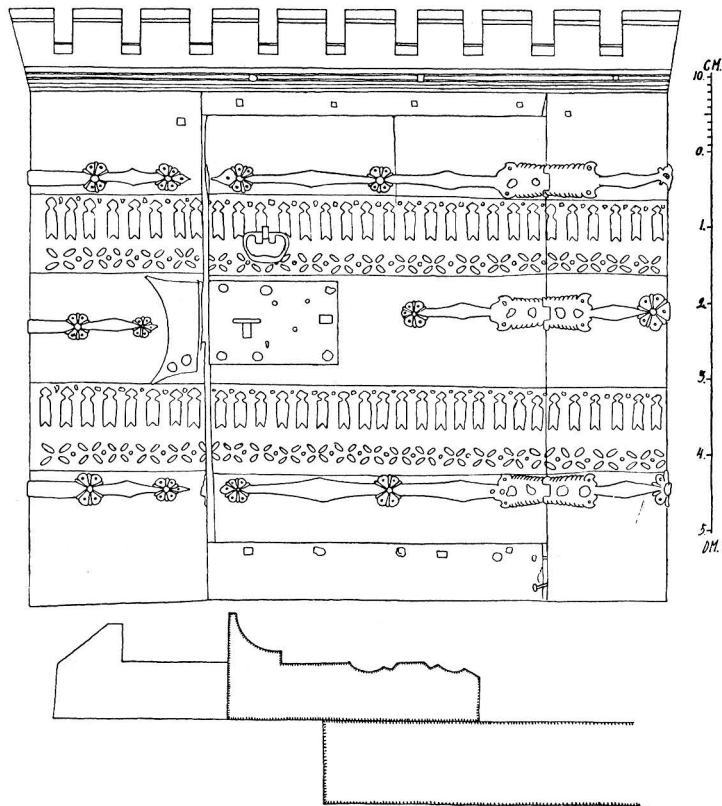

Fig. 39. Sakramentsskåpets framsida, jfr fig. 38. S. 33.
 Vorderseite des Sakramentschreines Front of communion cupboard, scale
 Abb. 38. drawing.

Stockholm. Flyttades från Össeby 1840, sprack och lagades 1862. Omgöts och tillökades 1933 av K. G. M. Bergholtz, Stockholm, på församlingens bekostnad och genom bidrag av kyrkvärden Gustaf W. Eriksson och hans syster Erika. Enl. inskr. gjuten »Gud till ära, Nathan Söderblom till åminnelse och Össeby-Garns församling till tjänst». D 112, H 102. — 2. Lillklockan har på V sidan följande inskrift: ÅHR 1757 / ÄR MED TÅ WARANDE INNEHAFWARES AF STÅNGBERGA / ADVOCAT FISCALENS UTI K:M: OCH RIKS: HÖGL: SWEA / HOFRÄTT WÄLB: HERR IOHAN LINDERSTEDTS¹ / OMSORG OCH BEKOSTNAD, HWARUTI OCK GL: BONDEN / ANDERS ERIKSSON PÅ ÖSBY ÄGOR, GENOM FRIWILLIG / GÅFWA AF BO OSKIFTO EFTER DESS AFLEDNA HUSTRU / EBBA PEHRS DOTTER DEL TAGIT, THENNE GARN'S SOCHN / TILHÖRIGE KLOCKA, THERUPPÅ THESE BOMÄRCKEN (se nedan) / FÖRUT

¹ JOHAN LINDERSTEDT i Stångberga, Garns sn, hovrättsråd, f. 1721, † 1790. G. 1762 m. SARA ANDRÉTTA ADLERBERG, f. 1741, † 1796.

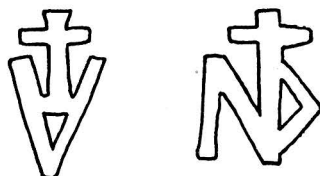
FUNNOS, OMGUTEN OCH TIL FÖRSAMLINGENS TIENST / ÅTER BRUKBAR GIORD. / TÅ WAR ANDERS OSAENGIUS KYRCKOHERDE / ERICUS EREANDER COMMINISTER / NILS OSTRÖM OCH HANS BURMAN I HUSA / KYRCKOWÄRDAR. ANDERS ÖBERG KLOCKARE. På Ö sidan: SEN IAG TIL KYRCKANS TIENST HAR ÅTERFÅTT MIT LIUD / SÅ SPRIDER IAG DET UT, AT HERRANS FOLCK FÖRSAMLA. / ACK: KOMMER MÄNNSKOBARN, I UNGA OCH I GAMLA / HWAR HELGAD DAG OCH STUND AT DYRKA EDER GUD: / WÄLSIGNAD WARE DEN: SOM ORDET SÅ WILL HÖRA, / AT SIÄLEN FÅR AF GUD, LIUS, STYRCKO, TRÖST OCH ANS, / AT IESU LIF I TRON GER MER OCH MER SIN GLANS, / OCH INTET HINDER MÅ DESS SABBATHS RO FÖRSTÖRA. / JOH: LINDERSTEDT. / GUTEN AF GERHARD MEYER¹ I STOCKHOLM. — D 96,5, H 84. — De klockgjutarmärken (fig. 40), som, något förvanskade, återfinnas på denna klocka, visa, att den gamla klockan var gjuten omkr. år 1500 av en anonym stockholmsgjutare, som efterlämnat ett stort antal klockor. Bland dem märkas »Prästklockan» i Stockholms Storkyrka, storklockan i Hilleshög (Up.), lillklockan i Länna (Up.), lillklockan i Fellingsbro (Vs), storklockan i Mörkö (Sö.), lillklockan i Fjällsjö (Ån).²

En klocka (»Kristinaklockan») såldes 1840 till Vada (s. 78).

En skriftklocka (sanctusklocka) fanns 1787 (inv.). Den hängde vid altaret.

Fig. 40. Klockgjutarmärken på lillklockan.

Glockengiessermarken auf der kleinen Glocke. Maker's mark on small bell.

SAMMANFATTNING

I. Kor och sakristia av gråsten (fig. 6: A). Koret hade urspr. antingen platt trätak eller öppen takstol; det nuv. tegelvalvet är sekundärt, tillkommet samtidigt med östfönstret (se per. III). Sakristians tunnvalv av tegel (?) är ursprungligt. 1200-talets förra hälft? Till koret anslöt sig kanske ett provisoriskt långhus av trä.

II. Nuv. långhus av gråsten bygges (fig. 6: B). Trätak av obekant utseende. Lägg märke till den ålderdomliga S ingången (fig. 12) och låga triumfbågen (fig. 17). Senast 1200-talets mitt?

III. Tegelvalv i koret med päronformade ribbor och ansiktskonsoler (modellerade i putsen, fig. 15 a—b). Ö-fönstret med tegelomfattning och ett tegelomfattat rundblände i korgaveln (fig. 10). Valvet liknar korvalvet i Ärentuna kyrkas kor, ansiktskonsolerna ha motsvarigheter i franciscanerkyrkan i Arboga. Dekorativa muralmålningar i koret (fig. 16) jämte Ö gavelns fönsternisch visa relationer med

¹ GERHARD MEYER d. y., kungl. styckgjutare och klockgjutare i Sthlm, f. 1704, mästare 1723, † 1784.

² Jfr L. M. HOLMBÄCK, Härnösands stifts medeltida kyrkklockor, Forum Theologicum VI, s. 126 ff., med utförlig litteraturhänvisning.

Riddarholmskyrkan i Stockholm. 1300-talets början. Inventarier: fragment av triumfkrucifix (fig. 19—20), gravsten över Olof Adelizas 1336 (fig. 33).

IV. Tegelvalv i långhuset med päronformade och helstensribbor, byggda liksom i koret utan väggpilastrar. 1300-talets slut?

V. Vapenhus i S (fig. 6: C och fig. 10—11). Tegelvalv med helstensribbor, samtida med murarna. 1400-talets senare del? Inventarier: altarskåp (fig. 21—22), Mariabild (fig. 23).

VI. Ombyggnad 1754: fönsteröppningarna förstoras, en ny fönsteröppning åt N (den östligaste). Muralmålningarna överkalkas.

VII. Viktigaste förändringar under 1800-talet:

- a) 1827 — fönstren vidgas, en ny fönsteröppning åt N (den västligaste).
- b) 1842 — V ingången upptages, S portalen igenmuras.
- c) ny takbeklädnad av järnplåt efter att taket har skadats av en orkan 1858.
- d) hård restaurering 1878. Gravstenar bröts upp, tavlor och vapen avlägsnades, de gamla bänkarna ersätts med nya, öppna. S ingången återupptages.

VIII. Omfattande restaurering 1926 under ledning av arkitekt Knut Nordenskjöld och under medverkan av konstnären Yngve Lundström. Korets Ö-fönster igenmuras, V ingången får en yttre omfattning av putsat tegel samt kopparbeklädda dörrar. Nytt golv. Muralmålningarna framtagas. Altaranordningen omgestaltas, slutna bänkar byggas samt alla viktigaste inventarier konserveras. Järnkaminerna tagas bort, kyrkan får elektrisk uppvärmning och elektriskt ljus.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Chor und Sakristei aus Feldstein (Abb. 6: A). Der Chor hatte ursprünglich entweder flache Holzdecke oder offenen Dachstuhl: das jetzige Ziegelgewölbe ist sekundär und zugleich mit dem Ostfenster entstanden (vgl. Per. III). Das Tonnengewölbe der Sakristei aus Ziegel (?) ist ursprünglich. Erste Hälfte des 13. Jahrh.? An den Chor schloss sich vielleicht ein provisorisches Langhaus in Holzbau an.

II. Das jetzige Langhaus aus Feldstein wird errichtet (Abb. 6: B). Holzdecke von unbekanntem Aussehen. Der altertümliche Südeingang (Abb. 12) und der niedrige Triumphbogen (Abb. 17) sind beachtenswert. Spätestens Mitte des 13. Jahrh.?

III. Ziegelgewölbe im Chor mit birnenförmigen Rippen und Gesichtskonsolen (im Putz modelliert, Abb. 15 a—b). Ostfenster mit Ziegeleinfassung sowie ein mit Ziegeln eingefasstes Rundblende im Chorgiebel (Abb. 10). Das Gewölbe erinnert an das Chorgewölbe in der Kirche von Ärentuna, die Gesichtskonsolen entsprechen denen in der Franziskanerkirche von Arboga. Dekorative Wandmalereien im Chor (Abb. 16) sowie die Fensternische des Ostgiebels haben Beziehungen zur Riddarholmskirche in Stockholm. Anfang des 14. Jahrh. Inventarien: Fragment eines Triumphkruzifixes (Abb. 19—20), Grabstein für Olof Adelizas 1336 (Abb. 33).

IV. Ziegelgewölbe im Langhaus mit birnenförmigen Rippen, die wie im Chor ohne Wandpilaster gebaut sind. Ende des 14. Jahrh.?

V. Süd-Vorhalle (Abb. 6: C und Abb. 10—11). Ziegelgewölbe mit Gurtrippen, gleichzeitig mit den Mauern. Zweite Hälfte des 15. Jahrh.? Inventarien: Altarschrein (Abb. 21—22), Mariafigur (Abb. 23).

VI. Umbau 1754: die Fensteröffnungen werden erweitert, neue Fensteröffnung nach Norden (die östlichste). Die Wand-Kalkmalereien werden weiss gekalkt.

VII. Wichtigste Veränderungen im 19. Jahrh.:

- a. 1827 — die Fenster werden erweitert, eine neue Fensteröffnung nach N (die westlichste).
- b. 1842 — Der Westeingang wird in Gebrauch genommen. Das Südportal wird zugemauert.
- c. Neue Dacheindeckung mit Eisenplatten, nachdem das Dach 1858 durch einen Orkan beschädigt worden war.

d. Harte Restaurierung 1878. Grabsteine werden aufgebrochen, Gemälde und Wappen werden entfernt, das alte Gestühl wird durch ein neues offenes ersetzt. Der Südeingang wird wieder in Gebrauch genommen.

VIII. Umfassende Restaurierung 1926 unter der Leitung des Architekten Knut Nordenskjöld und unter Mitwirkung des Künstlers Yngve Lundström. Das Ostfenster des Chores wird zugemauert. Der Westeingang erhält eine äussere Einfassung aus verputztem Ziegel sowie kupferbekleidete Türe. Neuer Bodenbelag. Die Wand-Kalkmalereien werden freigelegt. Die Altaranordnung wird umgestaltet, ein neues geschlossenes Gestühl wird eingerichtet sowie alle wichtigeren Inventarien konserviert. Die Eisenkamme werden entfernt und die Kirche erhält elektrische Heizung und elektrisches Licht.

SUMMARY

I. Chancel and vestry of grey stone (Fig. 6: A). Chancel originally had either flat wooden ceiling or roof-trusses; the present brick vaulting is contemporaneous with the E. window (Period III). The vestry has its original brick (?) barrel vaulting. Early 13th cent. The grey stone chancel may have been linked with a provisional nave of timber.

II. Present grey stone nave built (fig. 6, B). Wooden ceiling or beams, appearance unknown. Note the very early S. door (Fig. 12) and the low rood-arch (Fig. 17). Probably mid-13th cent. at the latest.

III. Brick vaulting in chancel with pear-shaped ribs and modelled plaster corbels (Fig. 15, a and b). E. window with brick surround; beneath apex of gable, a circular niche with brick surround (Fig. 10). Vaulting similar to chancel vaulting in Årentuna Church, the corbels similar to those in the Franciscan Church at Arboga. Decorative murals in the chancel (Fig. 16) and the window-niche of E. wall reveal connections with Riddarholms Church, Stockholm. Early 14th cent. Fittings: fragment of rood (Fig. 19—20), gravestone of Olof Adelizas, 1335 (Fig. 33).

IV. Brick vaulting with pear-shaped brick ribs in nave, built — like those in chancel — without wall-shafts. End of 14th cent.?

V. S. porch (Fig. 6: C; Fig. 10—11). Brick vaulting with brick ribs, contemporaneous with walls. Late 15th cent.? Fittings: triptych (Fig. 21—22), wooden figure of the Virgin (Fig. 23).

VI. Rebuilding 1754: window openings widened, a new window to N. (right on plan Fig. 6). Murals were whitewashed.

VII. Chief alterations during 19th cent.:

- a) 1827: windows widened, a new window to N. (left on plan Fig. 6).
- b) 1842: W. entrance incorporated, S. doorway bricked-up.
- c) Roof covered with sheet iron after damaging of previous roof by the hurricane of 1858.
- d) Drastic restorations 1878. Gravestones broken-up, pictures and coats-of-arms removed, the old enclosed pews removed and new seating installed. S. entrance again utilised.

VIII. Thorough restoration 1926 directed by architect Knut Nordenskjöld and with the collaboration of artist Yngve Lundström. E. windows of chancel bricked-up. Brickwork of W. doorway renewed and plastered over; copperfaced doors fitted. New floor. Murals revealed. Altar decoration altered, enclosed pews built and important fittings preserved. Iron stove removed, electric heating and lighting installed.

Fig. 41. Össeby kyrkoruin från NV. Foto från 1800-talets slut i ATA.
 Össeby. Die Ruine von NW. Foto aus dem Ende des 19. Jahrh. Össeby. The ruins from N.W. A late 19th cent. photo.

ÖSSEBY KYRKORUIN

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, VALLENTUNA HÄRAD,
 STOCKHOLMS STIFT, ROSLAGS VÄSTRA KONTRAKT

Beskrivningen avslutad i mars 1953.

TRYCKTA KÄLLOR: AFRITNINGAR, pl. 5, 70. — KLINGSÖR II, s. 209 ff. — THAM, s. 189. — M. ÅMARK, Hur Ösby blev ödekyrka. Sv. D:s söndagsbilaga 13/8 1944.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: KB: PER. MON. III, anteckning å de i slutet av volymen inbundna opag. 8:o-bladen; TILAS, Sockne-Skrifware I, s. 479. — ATA: IHRFORS II, s. 593 (med 2 akvareller); INV. 1829; handl. rörande kyrkoruinens konservering m. m. — LSt: A 10, s. 93 (karta från 1630-t. av lantmätaren THOM. CHRISTIERNSSON över kyrkans närmaste omgivningar). — UB: NORDINSKA SAML. vol. 39, s. 3: Uppbördens 1531¹.

¹ Från Össeby lämnades: Silff II kalchar VIII II lode marc, Penningar . . . VIII marc, II Koparstaka, klocka ovagin. (Jfr O. KÄLLSTRÖM, a. a., s. 309.)

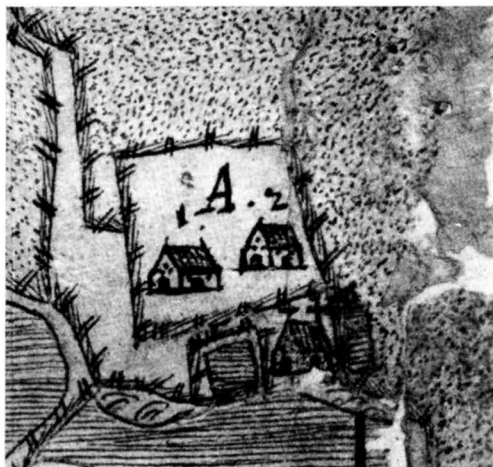

Fig. 42. Össeby kyrka med närmaste omgivningar under 1630-talet. Efter karta i LStr.

Die Kirche von Össeby Össeby Church and sur-
mit nächster Umgebung roundings in the 1630's.
in den 30er Jahren des 17. From a map.
Jahrh. Karte.

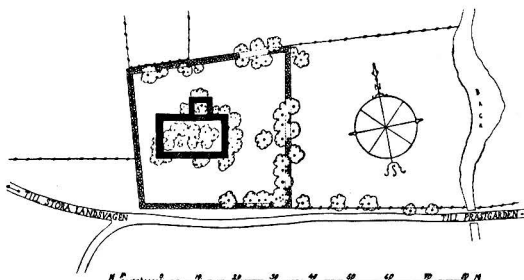

Fig. 43. Situationsplan 1 : 2000.

Situationsskizze 1 : 2000. Plan of site, scale 1:2000.

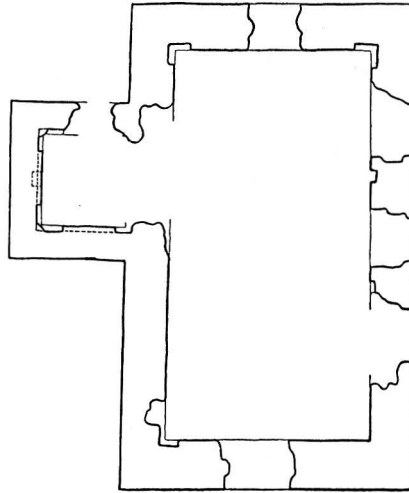
KYRKANS ARKIVALIER (j ULA): RÄK. 1695—1836 (ofullst.) med intressanta uppgifter om kyrkoreparationer och inventarier; ST. PROT. 1741—1838 delvis gemensamma med Garn.; INV. från 1694, 1742, 1773—1835.

Össeby kyrkoruin ligger på V sidan om Garnsviken, fågelvägen knappt 1 km från Össebygarns kyrka. Östby nämnes första gången 1292 (SD nr 1064), 1303 förekommer Östby a Garn (SD nr 1400), vilket, liksom en förteckning från 1314 (SD nr 1946) torde visa att Össeby var annex till Garn. Från reformationstiden var Össeby, som det vill synas, moderförsamlingen. Kaplaner i Garn äro kända från 1639.

Redan 1797 (ST. PROT.) övervägde man att förena Össeby och Garn. 1832 (ST. PROT.) väcktes åter frågan »huruvida den sönderspruckna och bristfälliga Össeby kyrka skulle raseras eller ej». Slutgiltiga beslut fattades 1837 (ST. PROT), och 1838 sammansloges Össeby och Garns socknar till en, Össeby kyrka övergavs, och fick sedan förfalla. 1841 såldes teglet från kyrkovalven, 1856 (RÄK.) förorsakade en eldsvåda och borttagande av taket det slutliga ruinerandet av byggnaden. 1884 förefaller ruinens tillstånd ha varit ungefär detsamma som nu, dock voro sidomurarna ännu i gott stånd.

KYRKOGRÅRD

Bogårdsmuren av fältsten i ganska små och jämna block. Uppförd 1781 i stället BOGÅRDSMUR för en äldre mur (ST. PROT.). Flera gånger reparerad under 1800-talets början. Även efter kyrkans ödeläggande har man underhållit inhägnaden, såsom 1837 beslöts — »till fullt fredande af de dödas grafvar för all åverkan och vanhelgande». — Under 1630-talet var kyrkogårdens inhägnad av trä (fig. 42).

M P O I 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

Fig. 44. Plan, 1 : 300.

Grundriss 1 : 300. Plan, scale 1 : 300.

STIGLUCKOR Intet spår av grindar, stolpar eller dylikt finnes. Tvenne stigluckor ha funnits; en av dessa, i Ö, säges 1746 (ST. PROT.) vara gammal och har då varit oanvändbar i över 50 år. Den andra stigluckan i S (?) byggdes antagligen 1720 (RÄK.). Reparation av stigluckorna omtalas flera gånger. 1831 fick kyrkogården grindar av trä, grindstolparna skulle förfärdigas på så sätt att en bilad stock skulle sättas ner i mitten och kringmuras i fyrkant med tegel (ST. PROT.).

KLOCKSTAPEL En klockstapel fanns, kanske utanför Ö sidan av kyrkogården på en gräsbevuxen platå. Byggdes 1734 (RÄK.) av mästern J. Persson och byggmästaren Eric Jonsson från Kårsta. Den var brädfodrad, rödfärgad och hade spåntak. Senaste reparation 1818.

KYRKBYGGNADEN

PLAN OCH MATERIAL

Kyrkan (fig. 44) består av ett rektangulärt långhus inneslutande även koret samt sakristia i N. Ett vapenhus av trä har funnits i S (fig. 47). — Murarna äro uppförda av kluvna gråstensblock med tämligen grovt grus i bruket. Mycket kraftiga block nedtill. Inga socklar. Hög spetsig gavel åt Ö, relativt välbevarad (fig. 45). Den har i röstet en rund nisch åt Ö och ett mindre tegelskott rundfönster. Längre ner en större öppning med tegelrester efter ett Ö-fönster. Inga ornerade detaljer. — V-gaveln ganska välbevarad, står kvar till full höjd. Stående rektangulär glugg högt uppe, bildad av kluvna

Fig. 45. Ruinen från SÖ. Foto 1948.
Die Ruine von SO. The ruins from S.E.

block. Stor urrivning nere i gaveln. De båda långmurarna äro de mest skadade. N-väggens mittparti är sålunda nästan jämnat med marken. Kyrkan har varit vitlimmad under 1600-talet (PER. MON.). 1753 (ST. PROT.) ackorderades med murmästaren Petter Lindberg för att »rappa kyrkan överallt».

Fönster fanns på de ställen där nu märken efter dylika synas. 1829 (INV.) hade kyrkan 5 fönster: 2 på S sidan, ett på N sidan och ett på vardera gaveln. Av dessa upptogs det västligaste fönstret på S sidan 1753 (ST. PROT.). Samtidigt vidgades de andra fönsteröppningarna. Fönstren vidgades ytterligare 1824. — Fönsteröppningarnas utseende under 1600-talet framgår av AFRITNINGAR (fig. 47).

FÖNSTER

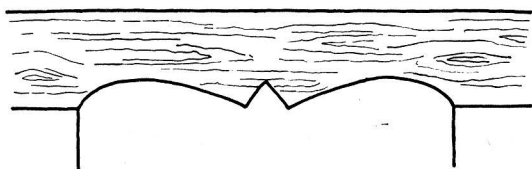

Fig. 46. Vapenhusdörrens överliggare. Hypotetisk rekonstruktion. A. Tuulse delin. 1953. S. 43.
 Querbalken der Vorhallentür. Hypothetische Re- Top beam of vestry door-frame—a hypothetical
 konstruktion. reconstruction.

- INGÅNGAR** Ingångar ha funnits i S och V. Den S ingången har varit den ursprungliga, medan den V antagligen har kommit till någon gång efter medeltiden. V ingången, den s. k. stora dörren, murades till hälften igen 1753 (ST. PROT.) och i den andra hälften insattes ett fönster. V ingången återupptogs 1824, varvid i samband med vapenhusets slopande S ingången igenmurades. Glasdörrarna från V ingången uppsattes 1840 (ST. PROT.) i Össebygarns kyrka.
- INTERIÖR** Golvet har varit av tegel, i bänkkvarteren av trä. Tegelgolvet omlades senast 1824 (RÄK.). — Kyrkan var täckt av tegelvalv, indelade i tre avlånga travéer. Trattlika utsparningar för valvanfang synas tydligt i Ö hörnen, i S mellan fönstren och i NV hörnet. I SV hörnet fanns tydligen trappuppgången till vinden (jfr Össebygarn, s. 8), vilket förklarar frånvaron av utsparning där. Valven ha varit byggda samtidigt med murarna. — Kyrkan har säkerligen varit putsad till väggar och valv. Om målningsdekoration funnits är intet känt. I varje fall vitlimmades den 1753 (ST. PROT.). I valvet fanns enl. INV. 1829 en anteckning om kyrkans reparation under kyrkoherde Osængius' tid 1753.
- TAK** Alla tak voro klädda med svarttjärad spån. Spånslagning och tjärstrykning omtalas tidigast 1702, senast 1819—20. På Ö gavelröset fanns ett kors, synligt på AFRITNINGAR (fig. 47). Bjälkdelar från takfoten, mestadels av ek, återfinnas bland rasmassorna.
- SAKRISTIA** Sakristian i N är byggd i förband med kyrkan. Ett fönster, vars form ej kan bestämmas, fanns i Ö. Fönsteröppningen vidgades 1756 (RÄK.). I N muren en nisch, B 57, Dj 37. 1781 (ST. PROT.) fick sakristian nytt golv av bräder. Sakristian har haft urspr. kryssvalv, varav anfangsurtagningar och rundbågiga sköldmurar synas i N och V (fig. 48). Valv och tak reparerades 1737 (RÄK.).
- DATERING** Kyrkan har nästan samma plan som Angarn (fig. 82). Murarna med stora kluvna gråstensblock utan tydliga skiftgångar och med tämligen grovt grus i bruket tyda dock

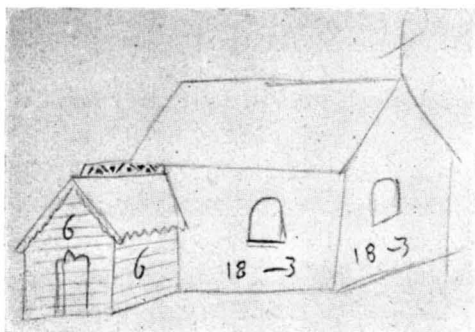

Fig. 47. Össeby kyrka år 1684, enl. konceptteckning till AFTRITNINGAR.

Össeby im Jahre 1684. Össeby Church 1684, according to a contemporary sketch.

Fig. 48. Sakristians N vägg med sköldmur efter kryssvalv. Foto A. Tuulse 1948.

Nordwand der Sakristei N. wall of vestry with Schildmauer eines Kreuzgewölbes.

på en senare tillkomsttid. Utsparningarna för valvanfang synas vara ursprungliga, vilket tyder på, att kyrkan redan från början var täckt med kryssvalv. I SV hörnet fanns en trappuppgång till vinden liksom i Össebygarn (se s. 8). Möjligen byggdes Össeby samtidigt med moderkyrkans fullbordande, ev. vid 1300-talets slut (jfr s. 13). En gravsten från 1394 och en klocka från omkr. 1400 (se s. 48) torde ge en övre gräns för tidsbestämningen av den nuv. kyrkans uppförande. Tidigare måste ha funnits en kyrka av trä på samma plats, byggd senast under 1200-talet, vilket framgår av att en dopfuntscuppa från denna tid bevarats (se Össebygarn, s. 21).

Vapenhus av trä har funnits i S. Konceptritningen i AFTRITNINGAR (fig. 47) visar ett vapenhus av liggande timmer med en sirlig takkam¹ och en dörröverliggare av form ungefär som fig. 46. Denna form tycks vara senmedeltida och har sina närmaste motsvarigheter i korsvirkesarkitekturen.² Vapenhuset torde ha tillkommit under 1500-talets början. Det såges 1793 (ST. PROT.) vara alldeles förfallet och borttogs 1824.

VAPENHUS

År 1753 verkställdes på initiativ av kyrkoherde Osængius en omfattande reparation. V ingången ändrades till ett fönster, gamla fönsteröppningar förstörades och ett nytt fönster åt S upptogs; kyrkan vitlimmades ut- och invändigt. Arbetena leddes av murmästare Petter Lindberg. — År 1824 renoverades kyrkan för sista gången: fönstren vidgades ytterligare, S ingången igenmurades och den V återöppnades. Vapenhuset av trä nedrevs.

REPARATIONER

¹ Jfr G. BOËTHIUS, Studier i den nordiska timmerbyggnadskonsten från vikingatiden till 1800-talet, Sthlm 1927, s. 91, fig. 77.

² JYDSKE KØBSTÆDER, København 1936, s. 63, 66; R. ANHEISSER, Das mittelalterliche Wohnhaus in deutschstämmigen Landen, Stuttgart 1935, s. 60.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Av inredning finnes nu på platsen ingenting kvar. En del inventarier ha blivit överförda till Garn (se Össebygarn).

ALTAR-
UPPSATS

Altaruppsatsen (fig. 49) såges 1829 (INV.) vara så stor att den nästan bortskymde Ö fönstret. Den prydde urspr. S. Olofs kapell i Stockholm, Adolf Fredriks kyrkas föregångare,¹ och såldes 1774 (RÄK.) till Össeby. Sedan Össeby 1838 övergivits, såldes altaruppsatsen 1840 genom auditör Wibom i Stockholm till Eksta kyrka, Gotland. Uppsatsen är praktfullt skulpterad, polykromerad, med tre framställningar i oljemålning: i corpus Golgata, i överstycket Kristi uppståndelse, i predellan Nattvarden. De skulpterade figurerna äro Moses och Johannes Döparen som profilörer, änglar med Kristi pinoredskap och en krönande pelikan. Snickeri- och skulpturarbetena, daterade 1675 (se predikstolen), erinra om uppsvenska arbeten från Karl XI:s tid. 1776—77 (RÄK.) förgylldes uppsatsen av C. O. Lindmark, tavlan restaurerades 1780 (RÄK.) av målaren Rink. — Innan denna altaruppsats kom till, fanns det på altaret en tavla, föreställande Kristi födelse. — 1695 (RÄK.) omtalas »det gambl. Altaret som stod wid stora dörren, och flyttades till gafwelen, och där å nyo upmuradess igen». Uppgiftens innebörd oklar.

PREDIKSTOL

Predikstolen (fig. 50) köptes tillsammans med altaruppsatsen från Adolf Fredriks kyrka 1774 (RÄK.) och såldes 1840 till Eksta kyrka, Gotland. Rikt skulpterad, blåmarmorerad och förgylld, av samma mästare som altaruppsatsen. Korgens bilder framställa Jakob d. ä., Johannes Döparen, Kristus och Paulus. På ljudtakets gavlar stå med förgyllda bokstäver å svart botten bibelspråk m. m., jämte årtalet 1675 och namnen: CAPLANEN H : OLOF LARSON / F : CATRINA GRÖNBERG. Denna inskrift torde ha blivit förvanskad vid en senare övermålning (kanske 1776—77, jfr altaruppsatsen). Olof Larsson, som 1675 donerade predikstolen och altaruppsatsen till S. Olofs kapell, var handlande, kämnär och rådman i Stockholm, f. i Söderköping 1592, † i Sthlm 1675 (jfr Sv. K., Stockholm bd V, Adolf Fredriks kyrka, s. 6, 35). Han var gift med Catharina Grundels. — En tidigare predikstol kallas 1713 (INV.) för »gemen, omålat».

Timglas, inköpt 1774 tillsammans med predikstolen. Ett tidigare timglas omnämnes 1725 (RÄK.).

BÄNKAR

I samband med kyrkoreparationen 1753 gjordes av Carl Norman nya bänkar i koret, vilka kunde flyttas vid begravningar. 1824 (INV.) renoverades bänkinredningen och en läktare byggdes.

DOPREDSKAP

Dopfunt, se Össebygarn (se s. 21). — Dopskål av tenn köptes 1757 (RÄK.). Antagligen den, som nu förvaras i prästgården (se s. 21).

NATTVARDSS-
KÄRL

Kalk av förgyllt silver jämte tillhörande paten. Gjordes 1793 (ST. PROT.) större, att »den räcker ikring disken». Kanske densamma, som 1840 (ST. PROT.) hembjöds från

¹ Sv. K., Stockholm bd V, Adolf Fredriks kyrka, s. 35.

Fig. 49. Altaruppsats från 1675, nu i Eksta kyrka, Gotland. Foto A. Edle 1950. S. 44.
Altaraufsatz von 1675, jetzt in Eksta, Gotland. Altar decoration, 1675, now in Eksta Church, Gotland.

Össebygarn till Skederids kyrka, Uppland. Kalkens forna utseende torde framgå av Osængius' porträtt (se Össebygarn, s. 31). — Kanna av silver, skänkt efter Hans Degerman på Hacksta 1754, begravnen i kyrkan. Se Össebygarn, s. 23. — Oblatask av silver, gåva av översten friherre Erik Svinhufwud till Kvalsta och Sjöberg och hans hustru Helena Sabel 1683 (se s. 30, not 1). Bortstulen omkr. 1830.

Sockenbudstyg, bestående av kalk och paten, se Össebygarn, s. 24. 1821 (st. PROT.) användes en pappdosa till oblaterna vid sockenbud.

Kanna av tenn med mässingsfot, handtag av trä, skänkt 1742 (INV.) av arrendator Johan Söderberg på St. Karby. Fanns kvar 1829, nu försvunnen.

Brudkrona av glaspärlor och knappar, säges 1742 (INV.) vara förlorad.

Rökelsekar av malm, söndrigt och utan kedjor, fanns 1829 (INV.), nu försvunnet.

LJUSREDSKAP Ljuskronor. INV. 1772 och 1829 upptaga 2 st. ljuskronor av mässing, den ena med 8 ljusarmar, märkt IPS MTD 1659, — den andra med 6 armar från 1715 (se Össebygarn, s. 24) Dessutom fanns en ljuskrona av järn och en av kristall. — Två ljuskronor från Össeby köptes 1840 tillsammans med altaruppsats och predikstol av Eksta kyrka, Gotland (se ovan).

Ljusarmar av mässing 2 st. och av bleck 3 st. fanns 1829 (INV.).

Kandelaber av malm för 3 ljus — »att bruka Juledagarna å Predikstolen» köptes 1781 (st. PROT.). Se Össebygarn, (s. 25). — 4 st. ljusstakar av malm eller mässing omnämnes 1829 (INV.), två av dessa »gammelmodige». — 11 st. små bleckplåtar på bänkar till ljusens isättande fanns 1793 (INV.), senare flerdubblades antalet. Överfördes 1838 till Össebygarn.

TEXTILIER Textilierna äro liksom de flesta övriga inventarier försvunna. INV. 1713 upptager bl. a. 5 st. altarkläden, 5 st. mässhakar, en av »blått Tubin¹ medh Christj Crucifix och flera andra Figurer». Fanns kvar 1829 (»liknande klosterarbete, gammal och sliten»). En mässhake av svart sammet från 1810 har troligen efter 1838 kommit till Össebygarn.

RUNSTENAR Runstenar.² 1. Runstensfragment, som enl. äldre uppgifter ligger i dörren. Enl. HADORPH hade fragmentet blivit »funnit 2 åhr sedan nid i en graf som giordhes åth Gustaff Simonson Rosenblad». ³ Inskrift: ». . . märkena efter Ingevald, sin son. . . » — 2. Funnen 1891 Ö om kyrkogårdsmuren, sedan 1940 rest på kyrkogården. Inskrift. »Här ligger Huskarl.» — 3. Tre fragment som troligen urspr. tillhört samma runsten. Fragmenten förvaras numera i Össebygarns kyrka.

GRAVSTENAR Gravstenar. PERINGSKIÖLD omnämner en gravsten med inskr.: A.MCCCXCIII (1394)

¹ *Tubin* = rips (vävnad av siden, ofta med metallinslag).

² Efter Sv. RUNINSKR. VI, s. 284 f.

³ ROSENBLAD från Lilla Karby hade sin grav i kyrkan »emillan Altaret och Bokstolen» (VIS. PROT. 1745). Se vidare noten om Erik Tranevardius (under Össebygarn, s. 22—23).

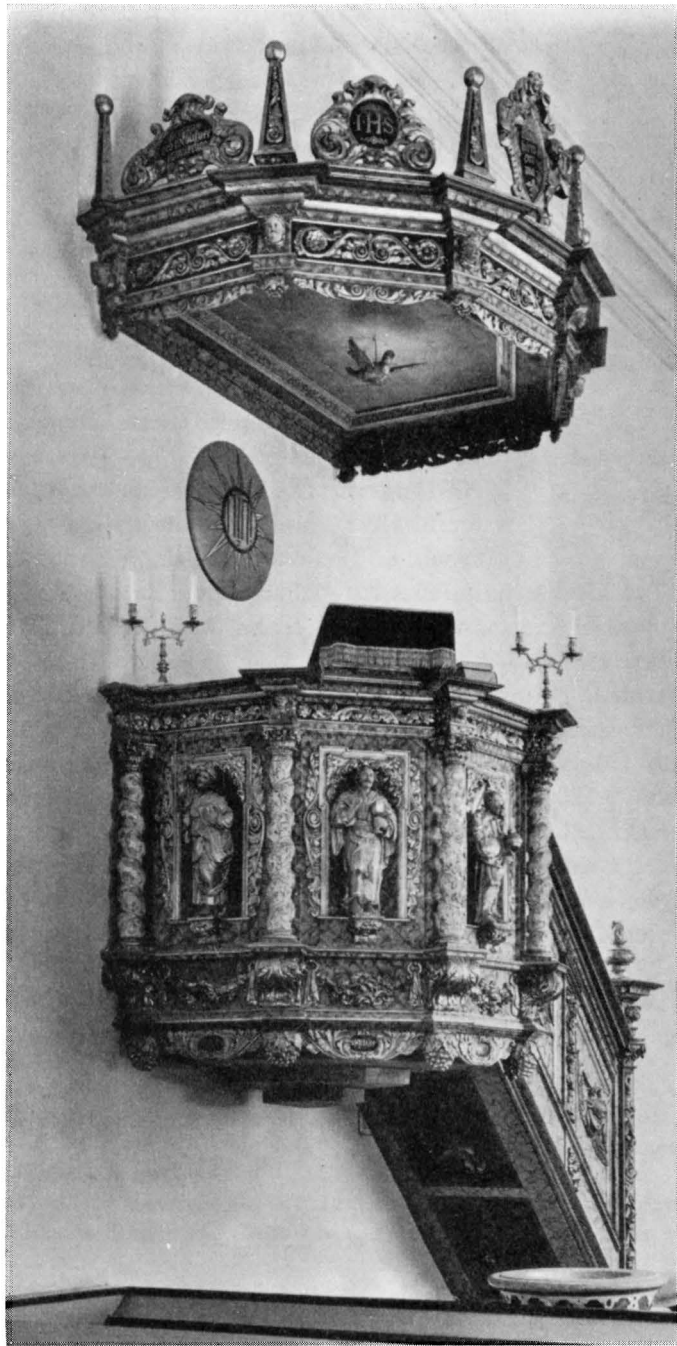

Fig. 50. Predikstol från 1675,
nu i Eksta kyrka, Gotland.
Foto A. Edle 1938. S. 44.

Kanzel von Pulpit, 1675,
1675, jetzt in now in Eksta
Eksta, Gotland. Church, Got-
land.

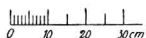
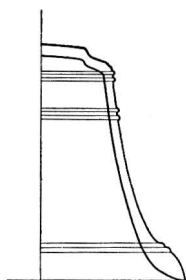

Fig. 51. Lillklockan, 1:20, uppm. av L. M. Holmbäck 1951.

Kleine Glocke,

1:20.

Small bell, scale

1:20.

KLOCKOR

Två klockor ha funnits i stapeln. 1. Lillklockan (fig. 51) såldes efter 1838 till Singö i norra Roslagen, varifrån den senare kommit till SHM (inv.nr 10666).² Klockan är beskriven i Sv. K., Uppland bd II, s. 114. Till denna beskrivning kan läggas, att det avbildade gjutarmärket tillhör »Magister Hedenricus stockholmensis», troligen verksam omkr. sekelskiftet 1400.³ Ingen av de klockor, som kunna hänföras till honom, är daterad. Tidigare ha Mäster Henriks klockor (av HILDEBRAND och ÅMARK) daterats till (senast) 1300-talets mitt. De äro emellertid så väl gjutna och deras klangbild är så pass perfekt, att denna tidiga datering ur rent teknisk-campanologisk synpunkt måste justeras. En »mäster Henrik grytgjutare» inköpte år 1415 ett hus i Stockholm.⁴ Sannolikt är den sistnämnde mäster Henrik identisk med klockgjutaren. — 2. Storklockan var gjuten 1810 av Carl Fredr. Grönwall i Stockholm. Flyttades 1840 till Össebygarn, se s. 33 f.

INV. 1713 upptar »en litten Klåcka henger i Kyrckan» (primklocka). 1781 (ST. PROT.) såldes två gamla klockor i sakristian, skänkta av baron Alric Åkerhielm.⁵

¹ ERIC WALLÉEN blev vicepresident 1799. G. m. ANNA KATARINA BECKMAN, dotter till prosten och kyrkoherden i Tövsala (Finland) mag. Karl Johan Beckman och hans andra hustru Margareta Sofia Depont.

² Sv. K. Uppland bd II, s. 114, fig. 90—91. Uppgiften efter IHRFORS att klockan kom från Karlunge kyrka är felaktig (jfr M. ÅMARK i Sv. D:s söndagsbilaga 13/8 1944).

³ Jfr CARL R. AF UGGLAS, Till den svenska medeltida bronsgjutningens historia, VHAA Handl. 55: Antikvariska studier I, s. 80.

⁴ Se LÖFGREN I: 1.

⁵ ALRIK ÅKERHIELM av Margretelund (i grannsocknen Österåker) f. 1716, † 1797, friherre, kapten vid livgardet 1750.

HIC REQUIESCIT VNE CAROLUS. Ett annat fragment utanför vapenhusdörren hade följande text : NICOLAUS ET BENEDICTUS OBIERUNT . . . I koret och på gången omtalas flera gravhållar, bl. a. en över Eric Ersson och Brita Staffansdotter 1667, en i kyrkdörren med bokstäverna LES BAD 1690 (nu i Össebygarn). 1829 (INV.) fanns invid kyrkodörren en sten »med dragna ränder omkring kanterna, men utan påskrift». På kyrkogården, NV om kyrkan, finns en gravvård av kalksten i form av en stele över Eric Walléen, f. d. vicepresident vid kgl. Åbo hovrätt (f. 1734, † 1818).¹

Begravningsvapen och Osængius' porträtt se Össebygarn, (s. 30 resp. 32).

Oljemålningar, 2 st. Den ena föreställde de vise männen (nu i Össebygarn, s. 32), den andra Kristi lidande, skänkt av klockaren P. Nerlund.

Hedengranstavlör (se s. 32, not 3), 5 st., omtalas 1747 (RÄK.).

Av böcker fanns 1713 (INV.) Gustav Vasas bibel, en gammal evangeliebok, en gammal handbok, en gammal sångbok med noter m. fl.

SAMMANFATTNING

I. En träkyrka? En dopfuntscuppa från 1200-talets mitt (nu i Össebygarn, fig. 26) torde ha tillhört denna kyrka.

II. En salkyrka av gråsten med sakristia i N (fig. 44). Utsparningar för valvanfang i långhuset tyda på att kyrkan redan från början var täckt med kryssvalv. Av sakristians kryssvalv äro anfangsurtagningar och sköldmurar på N och V sidan bevarade (fig. 48). Murningstekniken tyder på en tämligen sen tillkomsttid, kanske 1300-talets slut, då moderkyrkan i Garn fullbordades. Inventarier: ringklocka av stockholmsmästaren Henrik (fig. 51), gravhäll från 1394.

III. Vapenhus av liggande timmer i S (fig. 47). 1500-talets början?

IV. Reparation 1753: V ingången ändras till ett fönster, gamla fönsteröppningar förstoras och ett nytt fönster åt V upptages; kyrkan vitlimmas ut- och invändigt. Arbetsledare är murmästare Petter Lindberg.

V. Reparation 1824: fönstren vidgas, S ingången igenmuras och V dörren återupptages. Vapenhuset rives.

VI. Kyrkan övergives 1838 och blir ruin.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Eine Holzkirche? Ein Taufsteinbecken aus der Mitte des 13. Jahrh. jetzt in Össebygarn (Abb. 26) dürfte der Kirche gehört haben.

II. Eine Saalkirche aus Feldstein mit Sakristei im N. (Abb. 44). Aussparungen für Gewölbeanfang im Langhaus deuten darauf hin, dass die Kirche schon von Anfang an mit Kreuzgewölben eingedeckt war. Vom Kreuzgewölbe der Sakristei sind die Gewölbeansatzaussparungen und die Schildmauern nach N. und W. erhalten (Abb. 48). Die Mauertechnik lässt auf eine ziemlich späte Entstehungszeit schliessen, vielleicht Ende des 14. Jahrh., als die Mutterkirche in Garn vollendet wurde. Inventarien: Glocke des Stockholmsmeisters Henrik (Abb. 51), Grabstein von 1394.

III. Vorhalle aus liegenden Balken im S. (Abb. 47). Anfang des 16. Jahrh.?

IV. Reparatur 1753: Der Westeingang wird zu einem Fenster umgebaut, die alten Fensteröffnungen werden erweitert und nach W. wird ein neues Fenster durchgeschlagen; die Kirche wird innen und aussen getüncht. Arbeitsleiter ist der Maurermeister Petter Lindberg.

V. Reparatur 1824: Erweiterung der Fenster, der Südeingang wird zugemauert und die Westtür wieder in Gebrauch genommen. Die Vorhalle wird abgerissen.

VI. Die Kirche wird 1838 aufgelassen und wird Ruine.

SUMMARY

I. Timber church? Bowl of font, mid-13th cent. (now in Össebygarn, Fig. 26) is thought to have belonged to this church.

II. Rectangular grey stone church with N. vestry (Fig. 44). Recesses in the nave stone work indicate that cross-vaulting was built from the beginning. There are similar recesses for cross-vaulting in the vestry (Fig. 48). The wall-building technique suggests a fairly late date, perhaps the end of the 14th cent., at which time the mother church at Garn was completed. Fittings: bell (Fig. 51) by Henrik, the Stockholm master, and a sepulchral slab, 1394.

III. Vestry of horizontal timbers to S. (Fig. 47). Early 16th cent.?

IV. Repairs 1753: W. entrance transformed into a window, old window-openings widened and a new W. window installed; church whitewashed inside and out. Work directed by Petter Lindberg.

V. Repairs 1824: windows widened, brickwork of S. entrance bricked-up, W. door again utilised. Porch pulled down.

VI. Church abandoned 1838 and became a ruin.

Fig. 52. Vada kyrka från SV. Foto 1948.
Die Kirche von Vada von SW Vada Church from S.W.

VADA KYRKA

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, VALLENTUNA HÄRAD,
STOCKHOLMS STIFT, ROSLAGS VÄSTRA KONTRAKT,
ANNEX TILL ÖSSEBYGARN

Beskrivningen avslutad i mars 1953.

TRYCKTA KÄLLOR: AFRTNINGAR, pl. 4 och 70. — STOCKHOLMS STIFT I ORD OCH BILD, Sthlm 1946 (den på s. 214 som Vada avbildade kyrkan föreställer Almunge). — M. ÅMARK, Avlatsbrevet i Vada, Julhälsn. t. förs. i ärkestiftet 1937, s. 42 ff. — SVERIGE IV, s. 607. — THAM, s. 168. — KLINGSPOR II, s. 203.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB. SAML.: KB: PER. MON. I, s. 92 (gravstenar, vapen), PER. MON. III, anteckning å de i slutet av volymen inbundna opag. 8:o-bladen (målningar). — ATA: IHRFORS, s. 563 f. (med 3 akvareller); HILDEBRAND, Ö. Uppl. s. 135; INV. 1829; handl. rörande inv.-inköp 1897 till SHM;

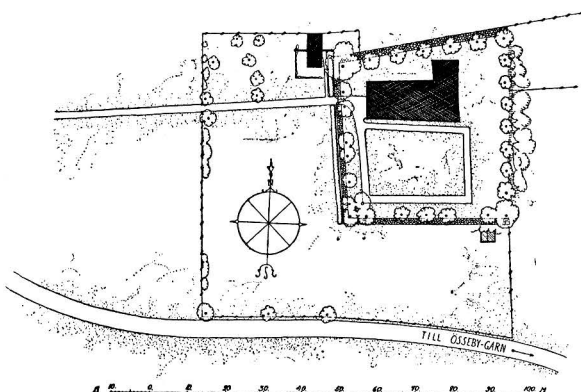

Fig. 53. Situationsplan, 1 : 2000.
Situationssskizze 1 : 2000. Plan of site, scale 1 : 2000.

program för restaurering av Ä. NOREEN 1937. — RA: Kgl. brev från 19/1 1697 (kollekt »till Wada sockenkyrkians reparation och förbättring»); avlatsbrev 1435 (RA Perg.brev). — UB: NORDINSKA SAML. vol. 39: Uppbördn 1531.¹ — LSt: A X, s 81 (karta från 1630-talet över kyrkans närmaste omgivningar).

Kyrkans arkivalier: (i ULA) RÄK. och ST. PROT. 1612—1712, 1713—1741 och 1744—1784, INV. från 1628 (upptager flera nu försvunna föremål, särskilt textilier), INV. 1791 och 1829 innehålla likaledes många uppgifter om lösa inventarier.

I kyrkan förvaras bl. a. besiktningsprotokoll från år 1815, projekt till kontrakt 1818 om Vada kyrkas reparation, kontrakt med byggmästaren Ekberg 1821, restaureringsritningar från 1821 och diverse kvittenser 1820—23.

Kyrkan är belägen vid en sluttning S om den halvt torrlagda Vadasjön som under äldre medeltiden utgjorde ett led i ett system av vattenvägar från Trälhavet. Namnet Vada förekommer första gången i ett pergamentsbrev från 1274, kyrkan omtalas första gången år 1314 (SD nr 1946) i en förteckning på ärkestiftets socknar: »Vadhum cum annexa» (Angarn, som var annex till 1923). År 1923 blev Vada, liksom Angarn annex till Össebygarn.

Följande gods, gårdar och byar ligga i socknen: *Stora och Lilla Benhammar*,² *Lappdal* och *Seneby*.

¹ Från Vada lämnades:

Silf IV löd mark och IV lodh

IV Stakar III kopar kannor

I tenstop

(jfr O. KÄLLSTRÖM, a. a., s. 279).

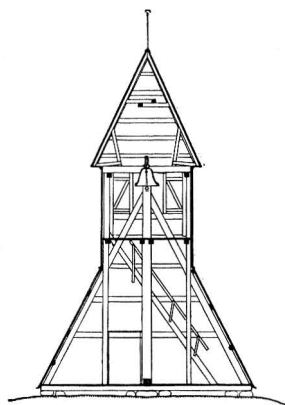
² Benhammar, huvudgården i Vada sn, tillhörde vid medeltidens slut Erik Turesson Bielke och hans hustru Gunilla Bese (se s. 64, not 1). 1588 förvärvades gården av konung Johan III (s. 71), som förlänade den åt sin gemål drottning Gunilla Bielke († 1597). Ägdes därefter av hennes son hertig Johan (s. 70) av Östergötland († 1618). Ärvdes av konung Gustaf II Adolf, som 1619 anvisade gården till vistelseort och uppehälle för Margareta Slotz (s. 74, not 2), moder till greve Gustaf af Vasaborg († 1653). Reducerades från dennes arvingar 1681, men förlänades 1707 till greve Knut Posse (s. 70, not 1). ALMQVIST, Frälsegödsen I: 2, s. 545.

KYRKOÅRD OCH KLOCKSTAPEL

KYRKOÅRD Kyrkogården är omgärdad av en gråstensmur, ca 1 m hög, utom på Ö sidan, där muren bildar terrass vid sluttningen. — Kyrkogården skulle botas, heter det 1625 (st. PROT.). Av 1630-talets landkarta (fig. 55) framgår att kyrkogården vid denna tid haft en gärdesgårdslignande inhägnad. 1745 beslöts (st. PROT.) att kyrkogården borde rödjas och de stenar, som lågo där, borttagas. Vid samma tillfälle beslöts, att muren skulle lagas. Träinhägnaden har således ersatts av en mur någon gång under 1600-talets andra hälft eller 1700-talets början.

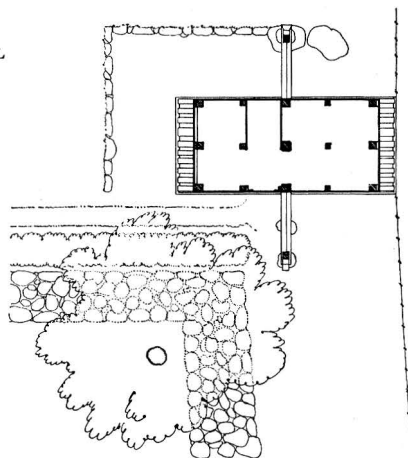
1895 planterades kyrkogården och sandgångar upptogs. Redan 1853 var den väl planterad med lövträd på S långsidan.

STIGLUCKOR

Två stigluckor ha funnits, en i N och en i S, båda av timmer. 1643 skulle N stigluckan botas och spånas (st. PROT.). 1667—68 försågs N stigluckan med ny underbyggnad och port. Till porten skaffades spik, gångjärn och en klinka. År 1671 undergick stigluckan några smärre reparationer. 1762 föreställdes på sockenstämma nödvändigheten av att den gamla stigluckan revs, vilken av dem, nämnes ej. I dess ställe skulle en ny port uppsättas »utan vidare byggnad». Två goda träd till stolpar skulle anskaffas. — Den nuvarande ingången i V med granitstolpar har antagligen tillkommit under 1800-talets förra hälft.

KLOCKSTAPEL

Klockstapeln (fig. 52, 54) står vid bogårdsmurens NV hörn. Inklädd med bräder, det pyramidformiga taket täckt med tjärad spån. 1625 omtalas en stapel, nästa år beslöts, att stapeln skulle uppfodras (st. PROT.). Den nuvarande stapeln torde dock i stort sett härstamma från 1640-talet, då sockenmännen lovade göra färdig stapeln och tornbyggaren Michel fick 40 daler för att han låtit »förfärdiga kyrkiostappelen» (RÄK. 1645—48). 1644 omtalas spik, järn och tjära till stapel (RÄK.).

1698 föll klockan ner, antagligen genom eldskador i samband med kyrkans brand 1697. Året därpå betalades i arbetslön 50 dlr åt den som lade nya syllar, fodrade, spånslog och tjärade stapeln.

Fig. 54. Klockstapel, 1:300.
Glockenstapel Bell tower,
1:300. scale 1:300.

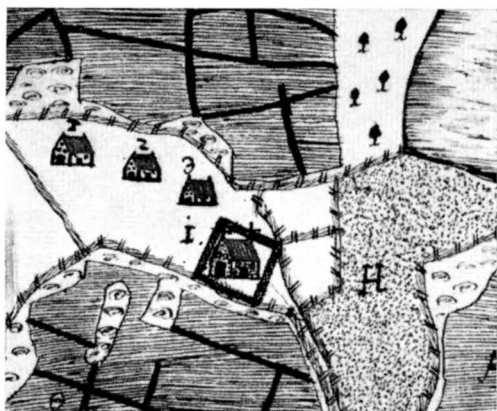

Fig. 55. Vada kyrka med omgivningar under 1630-talet. Efter karta i LSt.

Die Kirche von Vada mit Umgebung in den 30er Jahren des 17. Jahrh. Karte.	Vada Church and sur- roundings in the 1630's. From a map.
--	---

Fig. 56. Vada kyrka 1684. Enl. konceptteckning i AFRITNINGAR.

Die Kirche von Vada 1684. Konzeptzeich- nung.	Vada Church, 1684, ac- cording to a contem- porary sketch.
---	--

Samtidigt lagades klockan. 1766 (ST. PROT.) borde stapeln spånas. 1816 omtalas den dock som mycket förfallen och man önskade tillkalla byggmästare Hasselquist i Danderyd såsom sakkunnig för att se, om den kunde repareras eller om en ny måste byggas. Senare samma år bestämdes dock, att man skulle dröja med beslut till dess kyrkobyggnadsfrågan lösts (ST. PROT.). Stapeln skulle t. v. endast nödortföttigt repareras. Sannolikt kom förslaget om tornbygge vid kyrkan i samband med klockstapelsfrågan (se s. 60). Varken torn eller ny stapel byggdes emellertid. Stapeln säges 1832 vara bräcklig och i behov av reparation, vilken måste gjorts så väl, att stapeln sedan dess har varit i försvarligt skick.

KYRKUBYGGNADEN

Den nuvarande kyrkan (fig. 58) består av ett långhus inneslutande även koret samt sakristia i N. Ett vapenhus i S har funnits (fig. 56).

PLAN OCH
MATERIAL

Kyrkan är uppförd av vald och kluven gråsten. Tegel förekommer i omfattningar och i gavelrösten vilka i sina övre delar äro helt av tegel. Exteriören är spritputsad med släta putsband kring fönster och ingångar samt vid hörnen. Mellan de båda östligare sydfönstren synes på murens utsida en stor buktighet, motsvarande förtunningen av muren i det inre. Rappning av kyrkan omtalas 1755 (ST. PROT.), senast rappades den 1896. Bitvis är putsen avfallen, blottande ett undre lager av skär puts, antagligen från 1700-talet.

FÖNSTER Alla fönsteröppningar (fig. 60) fingo sin nuvarande rundbågiga form under en stor kyrkoombyggnad 1821—22. Nu bågar av trä, på utsidan brunmålade med solbänkar av svarttjärad järnplåt. — Enl. **AFRITNINGAR** (fig. 56) hade kyrkan åt Ö en smal fönsteröppning eller ev. ett trekopplat fönster; på S sidan två högsittande smala fönster (deras läge framgår även av en ritning från 1821, fig. 57). Alla nuvarande S-fönster byggdes helt på nytt 1822. På N sidan hade kyrkan urspr. inga fönsteröppningar, N-fönstret byggdes först 1772 i samband med predikstolens flyttning från S till N. — I Ö röstet ett litet trekantigt fönster, i V röstet en segmentbågig fönsterglugg och ett i putsen svagt nedsänkt rundblände, allt från 1822.

GLAS-MÅLNINGAR **PERINGSKIÖLD** omtalar ett vapen i S fönstret, vilket bör innebära, att där fanns en glasmålning. I **AFRITNINGAR** (fig. 73) förekommer bl. a. ett vapen, inskrivet i en cirkelrund skiva, som möjligen kan återge detta vapen (se närmare s. 76). — Glasmålningen i korfönstret tillkom 1896. I rundbågsfältet en duva, för övrigt är dekoren geometrisk med en palmettbård kring rutorna. Färgerna äro vitt, ljusblått, violett, rött och gult.

INGÅNGAR Kyrkan har numera endast en ingång, på V gaveln, tillkommen samtidigt med kyrkans vidgning åt V efter en eldsvåda 1697 (jfr s. 59 f). Öppningen är rektangulär, skodd med tegel. Dörrarna av trä, klädda med brunmålade järnplåt. V-ingången var igenmurad under tiden 1758—1822 varvid man också hade bänkar tvärs över gången västerut. — Kyrkans urspr. ingång fanns på långhusets S sida, mellan de två västligaste fönstren. Denna portal igenmurades 1822 i samband med vapenhusets rivning (se s. 60). Av S ingången finns numera inga synliga spår.

INTERIÖR Golvet på stora gången är av cement, tillkommet 1896. I bänkkvarteren trägolv, något upphöjt över gången. Korgolvet är av cement där det ej täckes av gravhällar; framför altarringen plansten och innanför den cement. Tidigare, åtminstone sedan 1600-talet, hade kyrkan tegelgolv, vilket 1678 säges böra göras slätt. Koret hade 1771 trägolv (**ST. PROT.**), vilket fanns kvar 1815. Det ursprungliga golvet i koret har legat ca 25 cm högre än det nuvarande. Före reparationen 1822 säges kyrkan i en del haft »allenast jord golv».

Innerväggarna i långhuset avsmalnar uppåt. Lagg märke till förtunningen av murarna på gränsen mellan långhuset och koret (fig. 58). Väggarna äro putsade, gråbrunt avfärgade med kvadermålning med mörkbruna konturer (fig. 61). Ett par målade fält med enkla lineära omramningar innehålla målade bibelspråk: på N sidan Ebr. 12: 14, S sidan Luc. 11: 28, Ö gaveln, åt N Rom. 6: 23, åt S Rom. 8: 14. Denna torftiga dekor stammar från en restaurering 1896. Innertaket är ett vitputsat trätunnvalv av segmentform, takfotens list är utförd av trä, målade i grågrönt med schablonornament. Valv och list härstamma från 1822. Uppgången till vinden är genom en lucka i valvet till vilken man kommer med hjälp av stege i NV hörnet på orgelläktaren.

VALV Kyrkan har haft valv. I ett besiktningssprotokoll från 1815, innan kyrkan fick sitt nuvarande utseende, omtalas tegelvalv både i långhuset och i sakristian. Närmare uppgifter om dessa valv saknas, de sägas endast ha varit »af sättningen rubbade och sönder-

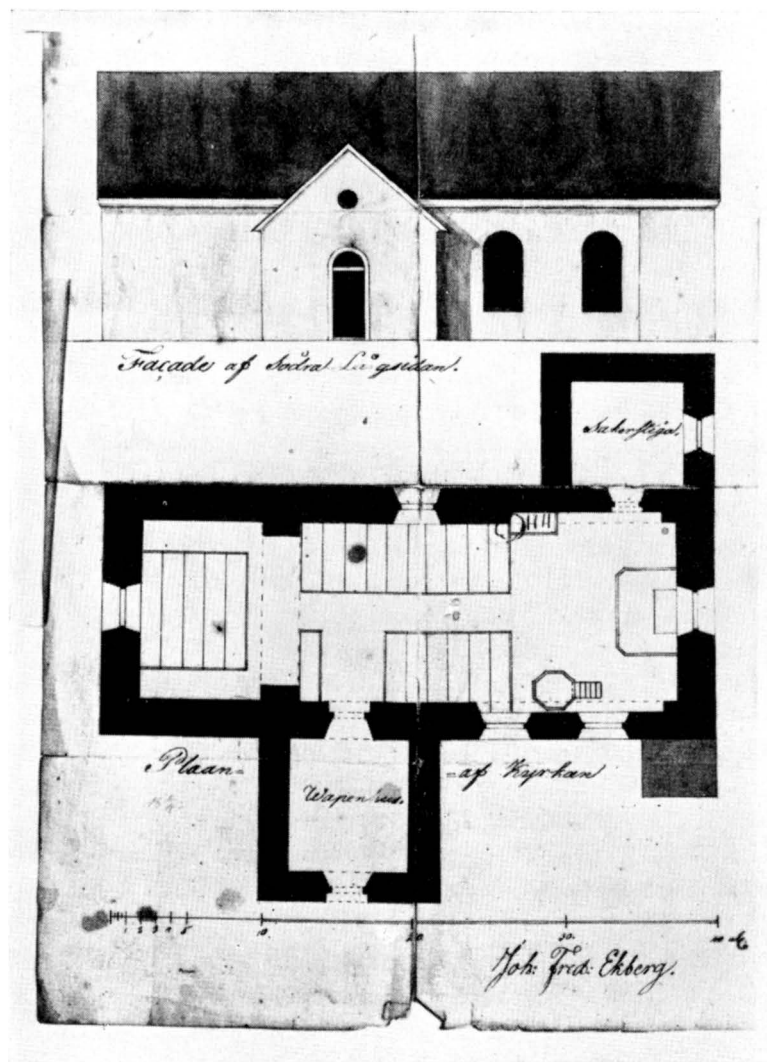

Fig. 57. Uppmättningsritning av Joh. Fred. Ekberg 1821, ca 1 : 300.
 Aufmessungszeichnung von Joh. Fred. Ekberg 1821. Measurements by Joh. Fredr. Ekberg 1821.

spruckne». Av uppmättningsritningen år 1821 framgår, att valven i Ö delen ha legat på hörnpilastrar (fig. 57). Valven togs bort 1821. — Om medeltida kalkmålningar och 4 vapen »under hualfboga» (PER. MON.) se s. 61 f och 76.

På vinden äro av sträckmurarna endast överkanterna synliga. De äro mycket ojämna med stenar liggande löst uppe på muren. Ö röstet är av tegel i en tunn mur i kryssför-

band ovanpå den tvärskurna gråstensmuren. V innergaveln har ganska grov och ojämn puts i fogarna. I röstet är gråstensmuren ojämnt avtrappad i en flack båge och ovanför detta parti vidtar en mycket tunnare tegelmur i kryssförband. Dessa bågge gavelrösten uppfördes 1822, då även det äldre murverket lagades. År 1815 säges kyrkan ha haft gavlar av bräder.

YTTERTAK Takkonstruktion är från 1822, täckt med tegel. Dessförinnan hade kyrkan spåntak, om vilket uppgifter finnas (spånande, tjärning) fr. o. m. 1600-talets början. På båda gavelnockarna svarta träkors.

ÄLDSTA
KYRKAN

Kyrkans äldsta bevarade parti återfinnes i långhusarnas mellersta del (per. A, fig. 58). Dess gräns åt Ö synes tydligt å S murens yttersida samt i kyrkans interiör. Koret med tillhörande sakristia är byggt senare än långhuset (se nedan). Såsom framgår av AFRITNINGAR (fig. 56), låg kyrkans V fasad 1684 i linje med vapenhusets V mur. De på denna konceptritning angivna måtten av vapenhuset och av kyrkans S fasad överensstämmer med måtten på ritningen 1821 (fig. 57), där vapenhuset är medtaget. Denna ritning visar kyrkans tillstånd efter en ombyggnad under 1600-talets slut och 1700-talets början, försakad av eldsvådan 1697 (se nedan). Efter allt att döma har man då förlängt långhuset åt V. Två muravsatser i kyrkans inre torde visa V-tillbyggnadens gräns åt Ö. Dessa muravsatser äro numera borthuggna, deras plats syns dock i form av framskjutande stenar i kyrkans interiör.

Av det ovan sagda torde framgå, att de beskrivna muravsatserna markera långhusets ursprungliga V-vägg. Det gamla långhuset har således varit en ganska liten byggnad, troligen täckt med trätak och i Ö försedd med ett smalare, ev. absidialt kor. Några säkra hållpunkter för dateringen av denna äldsta kyrka har man ej; kanske har den urspr. uppförts som en gårdskyrka, liksom t. ex. Yttergrans kyrka,¹ vilken ävenledes från början har varit tornlös. Förslagsvis kan den äldsta kyrkan i Vada dateras till 1100-talets slut eller 1200-talets början, då i Uppland rådde en livlig kyrkobyggnadsverksamhet.

UTVIDGNING
ÅT Ö

Den äldsta kyrkan har utvidgats åt Ö med ett nytt kor vars murar i yttersidan gå i flykt med gamla långhusets sträckmurar. Murarna i den nya delen äro dock betydligt tunnare än i den gamla delen. Detta kan bero på, att kyrkans nya del enl. medeltida sed byggdes kring det gamla koret, för att detta skulle kunna användas ända till dess det nya blev färdigt.

SAKRISTIA

Samtidigt med nya koret byggdes sakristian i kyrkans NÖ hörn med Ö muren i flykt med korets Ö gavel. Den har ett stickbågit fönster åt Ö som inåt sitter i en mycket vidare nisch av samma form. Fönstret är försett med ett galler av fyrkantiga järntenar som löpa genom flata, kantställda järnband. En svart järnklädd lucka sitter innanför fönstret. — Dörröppningen mellan kyrkan och sakristian (fig. 59) är rundbågit och tvåsprångig åt kyrkan till. Två trappsteg leda ned till sakristian. Dörren har medeltida

¹ A. TUULSE, Yttergrans kyrka, Upplands kyrkor 50, Uppsala 1952, s. 3.

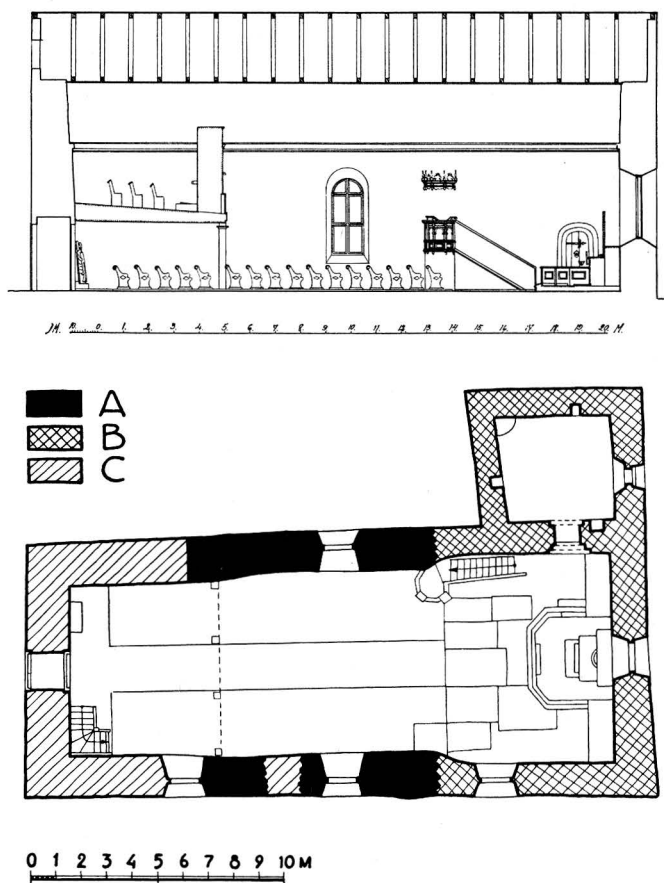

Fig. 58. Plan och längdsektion mot N, 1:300.
 Grundriss und Längsschnitt gegen N., 1:300. Plan and longitudinal section towards N., scale 1:300.

smidda beslag och är utåt målad gul, inåt gråskår. I sakristians N och V murar nischer med triangelbåge. Nischen i V väggen har avloppsränna och användes urspr. som lavatorium. Tak av fernissade, pärlspåntade bräder, antagligen från 1896. På vinden i N väggen en inmurad bjälke med oviss uppgift. Före 1822 var sakristian välvd.

Vapenhus fanns före 1822 på S sidan av kyrkan. Utseendet 1684 framgår av AFRITNINGAR (fig. 56). — Portal rundbågig, över portalen en rektangulär glugg, däröver på själva röstet ett rundblände med rosformig ornering i målning eller formtegel.¹ Sadeltak

¹ Denna ornering förekommer dock endast på AFRITNINGARS pl. 4 (renritning), men ej på konceptritningen pl. 70 (här avbildad å fig. 56).

DATERING AV
MEDELTIDA
TILLBYGGNA-
DER

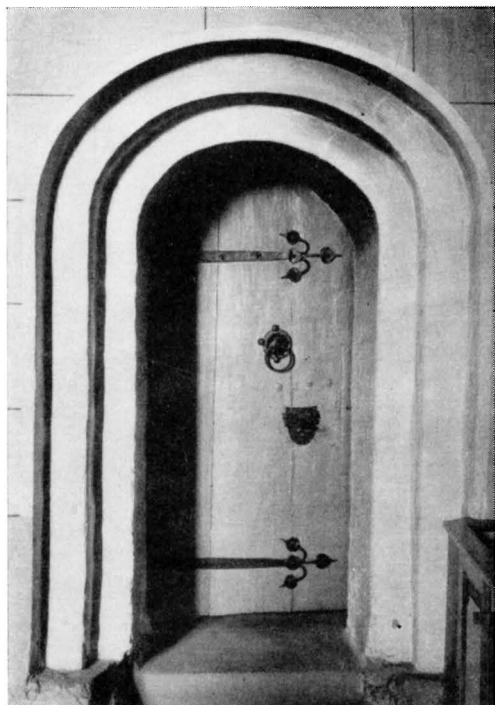

Fig. 59. Sakristians ingång, sedd från kyrkorummet. Foto 1948.

Eingang zur Sakristei aus dem Kircheninnern
gesehen. Vestry door, seen from
chancel.

regel långsamma arbetstempot på landsbygden kan det knappast tänkas, att Ö delen och sakristian uppfördes inom endast några år efter eldsvådan. Dessutom synes det vara otroligt, att den ytterst trånga äldsta kyrkan har varit utvidgad ända till omkr. år 1400, medan annexförsamlingen i Angarn redan under 1200-talets slutskede fått en nästan dubbelt så stor kyrka som den gamla kyrkan i Vada (jfr s. 88). Det verkar således troligt, att även moderkyrkan utvidgats samtidigt med byggnadsverksamheten i annexet. Under 1200-talets sista fjärdedel blevo ju kyrkor med rektangulär plan populära i Uppsverige och äldre kyrkor ombyggdes ofta efter samma princip.³ Såsom i

av tjärad spån, på taknocken ett kors av trä, tillkommet 1671, samma år som de roderlikt utbreddade vindskidorna (RÄK.). Vapenhusets murar ha ej legat i förband med långhuset.

1404 utlovar ärkebiskop Henrik i Uppsala 40 dagars avlat åt dem, som på vissa dagar besökte Vada nyligen återuppbyggda kyrka och lämnade bidrag till dess fullbordande eller prydnad.¹ Därsammastädes säges, att kyrkan för några år sedan har härjats av eld. Avlatsbrevet är utfärdat i samband med Vada kyrkas återinvigning, som förrättades av ärkebiskop Henrik den 10 mars 1404. Kyrkan säges vara helgad åt S. Birgitta och S. Sigfrid (jfr altarskåp, s. 63). År 1435 lämnar ärkebiskop Olof ytterligare ett avlatsbrev till förmån för Vada kyrka.²

Av 1404 års avlatsbrev torde framgå, att kyrkan några år efter nämnda brand hade blivit så långt återställd, att kyrkorummet åter kunde tagas i bruk. Fastän byggnadsarbetena ej voro helt avslutade och utsmyckningen fattades, torde murarna ha funnits redan 1404. Med tanke på det i

¹ SD (ns) nr 431. Jfr även M. ÅMARK, a. a.

² SVEN TUNBERG, Svenska medeltidsregister. Förteckning över urkunder till Sveriges historia 1434—1441, Sthlm 1937, nr 322.

³ BoËTHUS, a. a., s. 43, 157, 150; jfr även B. STOLT och I. WILCKE-LINDQVIST, Vittinge kyrka, Upplands kyrkor 30, Uppsala 1950; C. G. BLOMBERG, Bergshammar kyrka, Sörmländska kyrkor 100, Eskilstuna 1947.

Fig. 60. Kyrkan från SÖ. Foto 1948.
Die Kirche von SO. The church from S.E.

Nordtyskland och Finland torde även i Sverige bl. a. tiggarmunkarna ha bidragit till den kornlösa kyrkotypens spridning.¹

Om fönsteröppningarnas plats på långhusets S sida enl. AFRITNINGAR (resp. uppmättningsritning 1821) är medeltida (fig. 56 och 57), tycks man i den utvidgade kyrkan ej ha räknat med travéindelning. Kanske hade Vada ett liknande trätunnvalv som Angarn (se s. 86) eller annat innertak av trä, som blev lågornas rov omkr. 1400. Tegelvalvet i långhuset torde ha tillkommit först under 1400-talets lopp. Möjligen uppfördes vapenhuset i S samtidigt med valvslagningen i långhuset. Sakristians valv däremot kan ha uppförts samtidigt med dess murar. — En grov strävpelare vid kyrkans SÖ hörn (fig. 57) byggdes antagligen någon gång efter medeltiden; den revs 1821.

1697 skadades kyrkan av brand,² dock mest i takkonstruktionen. Reparationen gick långsamt och fortsatte in på 1700-talets förra hälft. Murmästaren hette Oloff Ersson

OMBYGGNAD
EFTER 1697

¹ Jfr OTTO FRANKE, St. Nicolai zu Rostock, die erste chorlose Hallenkirche in Mecklenburg, Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft XIV (1949), s. 145 f.

² HERDAMINNE 3, s. 311.

Fig. 61. Interiör mot Ö. Foto 1948.
Inneres gegen O. Interior towards E.

Roos (RÄK. 1713). Därvid förlängdes långhuset åt V (se ovan) och byggdes de provisoriska gavelrösten av bräder, vilka omtalas 1815 (jfr s. 56).

OMBYGGNAD
1821—22

1821—22 genomfördes under ledning av byggmästare Joh. Fred. Ekberg från Uppsala en stor ombyggnad. Medeltida valven togs bort, och hela kyrkorummet täcktes med ett putsat trätunnvalv. Det gamla vapenhuset i S revs, S portalen igenmurades och V portalen återöppnades. Fönsteröppningarna åt S omordnades, alla övriga fönster förstörades. Gavelröstena av tegel samt det nuv. låga yttertaket tillkom ävenledes 1821—22. Ett projekterat torn i V utfördes ej. I det inre fick kyrkan nya bänkar och en ny läktare.

RESTAURE-
RING

Vid en restaurering 1896 förnyades yttermurarnas rappning, interiören målades, cementgolv inlades; öppna bänkar. Järnkaminen från 1822 ersattes med en ny.

Fig. 62. Interiör mot V. Foto 1948.
Innernes gegen W. Interior towards W.

KALKMÅLNINGAR

I PER. MON. III finns följande beskrivning av målningar, som torde åsyfta Vada kyrka:

»I hualfuet

Sanctus petrus. Jak tror i gud fadher alzmåktugen himmels och jordenes scapare.
Annat siger och Andreas, och j Jesum christum hans enda son warom herro.

Tredie Johannes. huilken som afladez uar af thom helga andhe, födder af jomfru Maria.
Fjärde säger Jacobus. pinter under pontio pilato korsfäster, dödher och iordader.
femte¹ Säger, for nider till helwitis.

¹ Antagligen Tomas.

Siätte säger oss St^{us} Bartholomeus. Tridur dag stod up af döde.
 Philippus, upfor till himbla sitter till guds faders alzmektiges högtra hand.
 Åttonde seger oss Matheus. Tädan är han komma . . . skulande döma lefuandes och döda.

Nyonde, Jakobus. jak tror i then helga ande,
 tyonde Simon. The helga almennelicha kyrkio, helga manna delaktigheet.
 Elefte seger oss S. Judas¹. Sunda förlatelse.
 Tolfte Mathias lykamsens upståndelse oc euindeligit lif amen.»

Av beskrivningen framgår, att målningarna ha framställt en credo-serie med apostlarna som troligen buro språkband. Att målningarna sägas ha funnits »i hualfuet» tyder på, att apostlarna voro placerade uppe i valvkapporna, ev. omgivna av ornamentik. Trosbekännelsen på svenska är en tämligen sällsynt företeelse i uppländska kyrkomålningar och förekommer först under medeltidens sista skede. Sålunda finns motivet i Edebo kyrka från år 1515². Det förtjänar att påpekas, att ordningen mellan apostlarna i Edebo är densamma som i Vada; dessutom finns en liknande ordningsföljd i Söderby-Karls kyrka. Att apostlarna i Vada ha placerats på valvkapporna, är likaledes ett senmedeltida drag och överensstämmer med ovannämnda samt flera andra målningar från omkring 1500.³ Detta torde ge dateringen även till målningarna i Vada kyrka. Enl. HILDEBRAND (Ö. Uppland) har Vada fått sina målningar under ärkebiskop Jakob Ulfs-sons tid (1470—1515). PERINGSKIÖLD omtalar ett Sten Stures vapen »norr under målningen». Detta skulle kunna betyda, att målningen utförts under Sten Sture d. ä:s riksföreståndaretid (1470—1503).

Om de i nedre raden å fig. 73 avbildade vapen, som avhandlas på s. 76, böra tydas såsom »under hualfboga» målade donatorsvapen för kalkmålningarna, vilket icke synes osannolikt, så måste dessas tillkomsttid sättas till 1470-talet.

¹ Judas Taddäus.

² KARL ASPLUND, Edebo kyrkas målningar, Studier i Upplands kyrkliga konst 1918, s. 156.

³ BENGT INGMAR KILSTRÖM, Den apostoliska trosbekännelsen i vår medeltida kyrkokonst, Fornvännen 1952, s. 146 f.

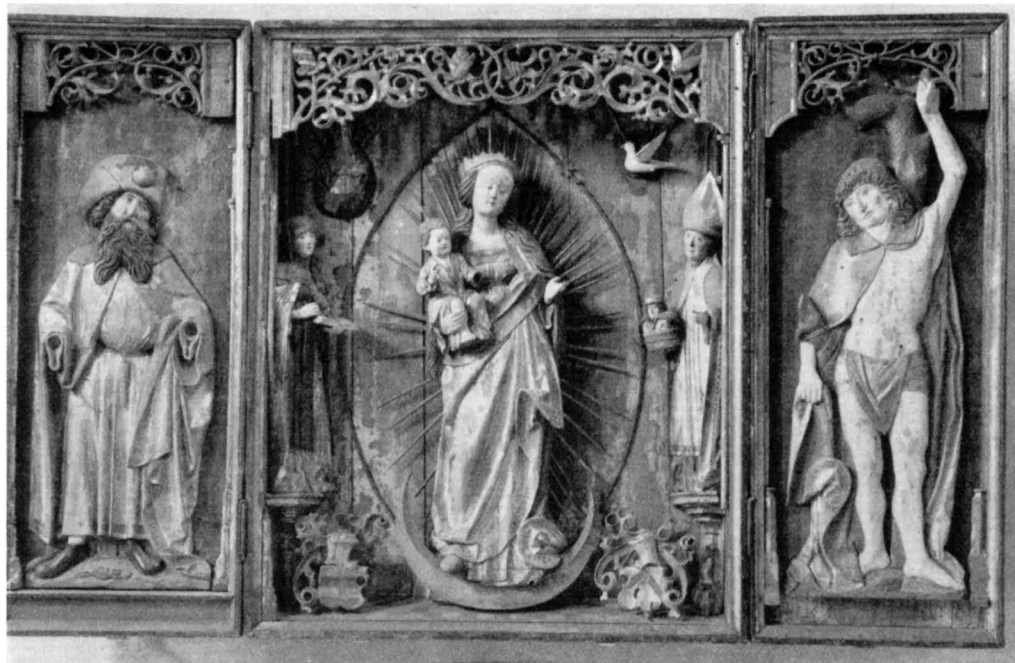

Fig. 63. Altarskåp från omkr. 1515, nu i SHM. Foto ATA 1953.
Altarschrein von ca. 1515. Triptych, circa 1515.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Altarbord och altarring (fig. 61) från 1772, förändrades 1822. 1896 övermålades altarpartiet i gult, brunt och terrakotta. Tidigare, från 1822, var altaret mörkbrunt och altarringen ljusst marmorerad med pärlfärgade släta lister. Altarprydnaden består av ett krucifix av trä (H 88 cm) från 1800-talet. På korväggen en målad dekoration från 1822, ett par pilastrar i kolmårdsmarmorimitation samt ett blått draperi med guldfransar och tofsar kring fönstret.

ALTAR-
ANORDNING

Altarskåp (fig. 63) av krederad och målad ek i ramstycken m. m., lättare lövträ i figurer och andra ornament. Mitt i korpus Maria med barnet, stående på månskäran som den apokalyptiska jungfrun. Hennes dräkt är målad i blått, guld och rött, hennes hår är förgyllt. Manteln är prydd med en dekorativ inskriftsbård. Ovanför Maria t. v. Gud Fader och t. h. Andens duva. I hörnen av korpus stå S. Birgitta och S. Sigfrid¹ med

MEDELTIDA
ALTARSKÅP

¹ S. Birgitta och S. Sigfrid voro Vada kyrkas skyddshelgon, se s. 58.

sina sedvanliga attribut, den förra med dräkten målad i guld, svart (samt silver?) och blått, den senare i rött, blått, guld och silver. Nederst i korpus synas två vapen, nämligen donatorernas: riddaren och riksrådet Erik Turesson Bielke till Benhammar († 1511)¹ och hans hustru Gunilla Bese. I flyglarna S. Jakob d. ä. och S. Sebastian, den förra i sin pilgrimshatt med musslan och med en mantelinskrift, den senare bunden vid en grön trädstam, naken med ländkläde och mantel. På flyglarnas yttersidor finns målningar (fig. 64) föreställande t. v. S. Erasmus i biskopsskrud och med en vinda med tarmar som attribut, t. h. S. Antonius med korsstav i vänster hand, en brinnande fackla i höger och en gris vid höger sida. På målningarnas svicklar dekorativa vapnen. Mittpartiets H 152, B 120. Altarskåpet såldes 1897 till SHM (inv. nr 10297).

Altarskåpet är enl. STRUCK² ett arbete av en lybeckare, medan LINDBLOM³ betraktar mästaren som en av sydtysk stil (Veit Stoss) starkt påverkad schleswigholsteinare, vilken omkr. 1520 någon tid verkat i Sverige, förmodligen i Stockholm. Vadaskåpet torde vara utfört tidigast omkr. 1515, ty donatorn Bielke är död 1511 och Gunilla Bese flyttade 1513 från Finland till Sverige. Av mästarens övriga svenska verk kan nämnas altarskåpen i Sänga (Ångermanland) och Fundbo samt altarskåpet från V. Ed (Småland), en madonna från Skånella, ett kvinnligt helgon i Värmdö⁴ samt den ståtliga Mikaelbildens från V. Ed.

TRIUMF-
KRUCIFIX

Triumfkrucifix (fig. 65) av krederad och målad ek. Kristusfiguren med vitt ländkläde, rödaktig karnation med täta blodstrimmor, svart hår och skägg. Korset i gult, grönt och rött. Bibelspråk på ändplattor från 1705, då »Christi Crucifix lagades och måhlades»; även korset i övrigt och figuren ha samtidigt blivit övermålade. Krucifixet antagligen ett svenskt arbete från 1400-talets början, tillkommet efter kyrkans brand omkr. 1400 (se s. 58). Korsets H 199, figurens H 97. Sedan 1897 i SHM (inv.nr 10297).

En s. k. Kristi grav, d. v. s. en framställning av den döde Kristus vilande i en kista fanns enl. DIJKMAN⁵ i kyrkan ännu omkr. 1700.

PREDIKSTOL

Predikstol (fig. 66) bestående av polygonal korg på en stenfot samt ljudtak. Korgens fem sidor äro inramade med kolonnetter, tandsnitt m. m. och försedda med arkadbågar.

¹ TURE TURESSON **BIELKE** t. Kråkerum, JOHAN STENSSON **BESE** t. Häradshammar. G. 1 m. f. 1425, † 1489—90. G. m. INGEBORG KÖRNINGS- KATARINA JONSDOTTER GÄDDA. DOTTER (Kyrningsätten, danska).

ERIK TURESSON **BIELKE**. G. 1490 m. GUNILLA BESE, f. 1473, † 1553. t. Benhamra i Vada sn, som han erhöill gn. sitt gifte. † 1511. Riksråd 1500. Av Svante Sture förordnad 1504 t. hövding över Finland och Åland.

² R. STRUCK, Materialien zur lübeckischen Kunstgeschichte, Zeitschr. d. Vereins für Lübeckische Gesch. u. Altertumskunde, B. XXIII, s. 271 f.

³ A. LINDBLOM, Lübeckforskare om Lübeckskulptur. Fornvännen 1926, s. 208.

⁴ Sv. K. Uppland bd I, s. 442, fig. 472.

⁵ P. DIJKMAN, Antiquitates ecclesiasticae, Sthlm 1703, s. 122.

Fig. 64. Målningar på flyglarnas yttersidor av altarskåpet, fig. 63. Foto ATA. S. 64.
Malereien auf den Aussenseiten der Flügel des Altarschreines Abb. 63. Paintings on triptych Fig. 63.

I bågfälten funnos enl. INV. 1829 förgyllda bilder, troligen fyra evangelister samt Kristus. Målningen i brunt, silver, grönt, blått och guld från 1896. Förut var predikstolen marmorerad, med förgyllda lister m. m. — Korgen, utförd i Karl IX:s renässans, torde härstamma från 1600-talets förra hälft.¹ Ljudtakets, trappan och dekorationen under korgens nedre kant ha möjligen tillkommit 1668, då predikstolen skänktes till Vada av Olof Persson i Lisinge (i Össebygarns sn), till minne av hans svärmor och hustruns syskon. Den uppsattes av Bengt Tomasson från V. Ryd (RÄK.). Förmodligen hade Olof Persson förvärvat själva predikstolskorgen från någon annan kyrka. Predikstolen stod till 1772 på långhusets S sida. Bakom predikstolen på väggen ett målat draperi, utur vars veck ett strålknippe bryter fram och en arm, hållande lagens tavlor. Tillkom 1822.

TIMGLAS Ett timglas med förgylld bronsställning har funnits på predikstolen. Tillkom 1652 (RÄK.). Sedan 1897 i SHM (inv.nr 10297). Endast en järnram bevarad.²

BÄNKINREDNING De nuvarande öppna bänkarna (fig. 62) anskaffade 1896. Vid korets Ö vägg finnas ett par inbyggda bänkar kvar, från 1822. Nu målade som altardelarna i gult och brunt med terrakottafärgade lister. De gamla bänkarna voro vid 1800-talets mitt pärlfärgade. — Första kända uppgift om bänkar är från 1629—30 (RÄK.), då Hinrik snickare gjorde bänkar i kyrkan. Även senare, på 1640-talet, omtalas ännu betalningar till honom för bänkar. Låsen till bänkarna gjordes 1642 av Jören Smed. 1671 ägde en bänkindelning rum. 1758 igenmurades V porten och bänkar sattes längs gavelväggen (RÄK.). Dessa bänkar avlägsnades 1822.

ORGEL-LÄKTARE Orgelläktaren (fig. 62) från 1822. Pelarna målade i kolmårdsmarmor, bröstvärdet målat i gult, brunt och terrakotta. — Orgeln har fyra stämmor och anskaffades 1852 då den byggdes av orgelnisten Wallenström i Uppsala, vilken även reparerade den 1883.

Nummertavla (fig. 68) med snidad och förgylld träram, skänkt 1762 av inspektör Söderberg, St. Benhammar.

DOPREDSKAP Dopfunt av obekant utseende, har funnits. INV. 1628 upptar en »funtekättil», 1680 skaffades ett kopparfat till funten.

Dopskål, av nysilver, på fot. Skänkt 1897 som följd av att vid en visitation 1895 anmärktes, att en spilkum, som då användes, var alltför profan att brukas som dopskål. — 1670 förärade Anders Johansson i Molsta (= Morsta i Össebygarn) en tennskål till kyrkan. Fanns kvar till 1791.

NATTVARDSKÄRL Kalk av förgyllt silver. Stor slät cuppa, noden päronformad med serafhuvud i moln, drivet arbete. Foten sexpassformad med bladstav och refflor samt kedjeornament. Stplr: T (= 1777), P K (UPMARK nr 6745 = okänd mästare). H 25,5 cuppens D 11,5. — Tillhörande paten med samma stplr som på kalken. D 15.

¹ Jfr H. RABÉN, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock, Sthlm 1934, s. 54; jfr även predikstolen i Rådmansö kyrka (Sv. K. Uppland bd II, s. 324, anm. 3).

² Ett timglas på träställ (fig. 67) från J. Hartmans verkstad, Leipzig, omkr. 1650, som i SHM bär inv. nr 10297 och angives vara från Vada, tycks emellertid ej härstamma från denna kyrka.

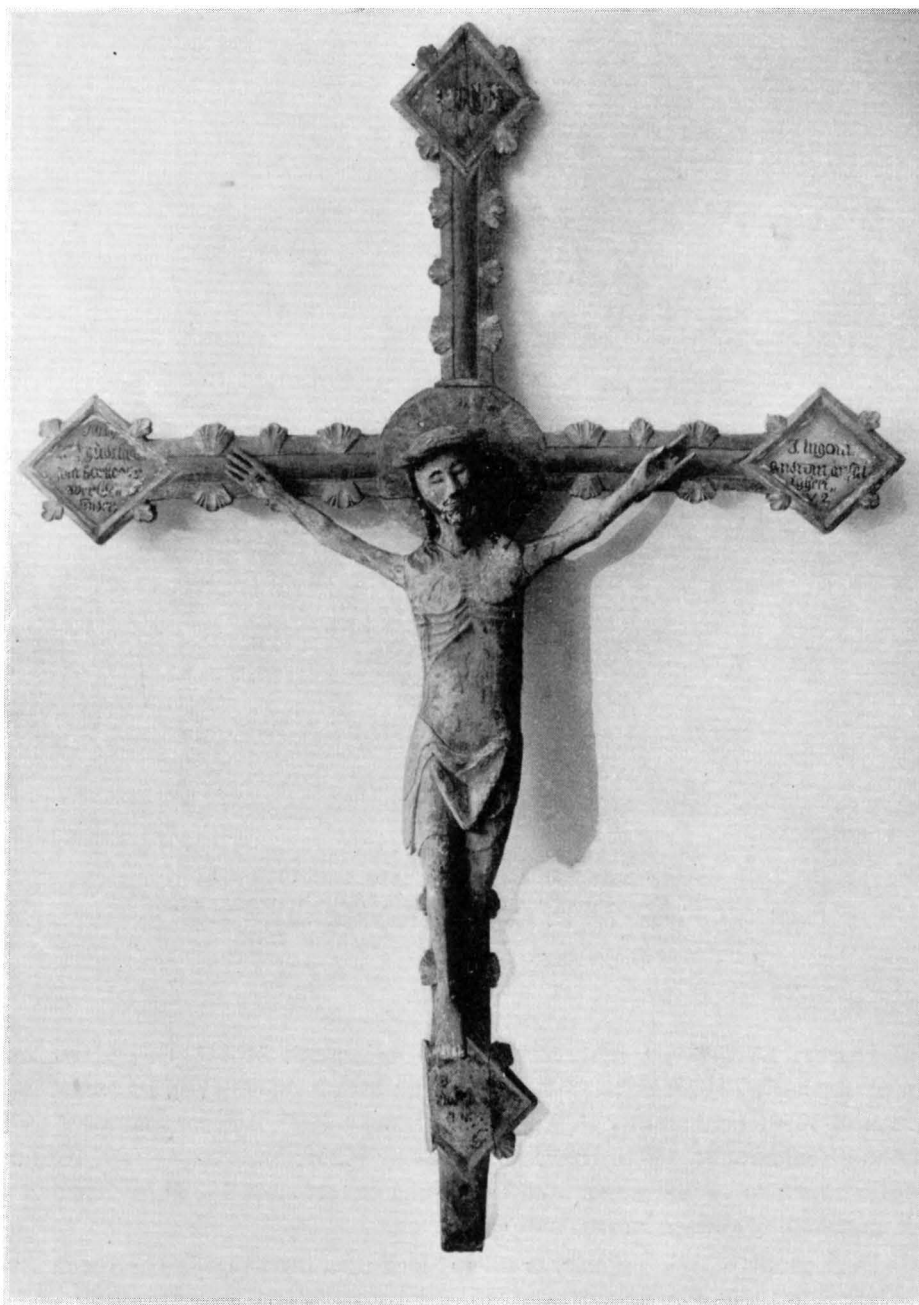

Fig. 65. Krucifix från 1400-talets början, nu i SHM. Foto 1948. S. 64.
Kruzifix aus dem Anfang des 15. Jahrh. Rood, early 15th cent.

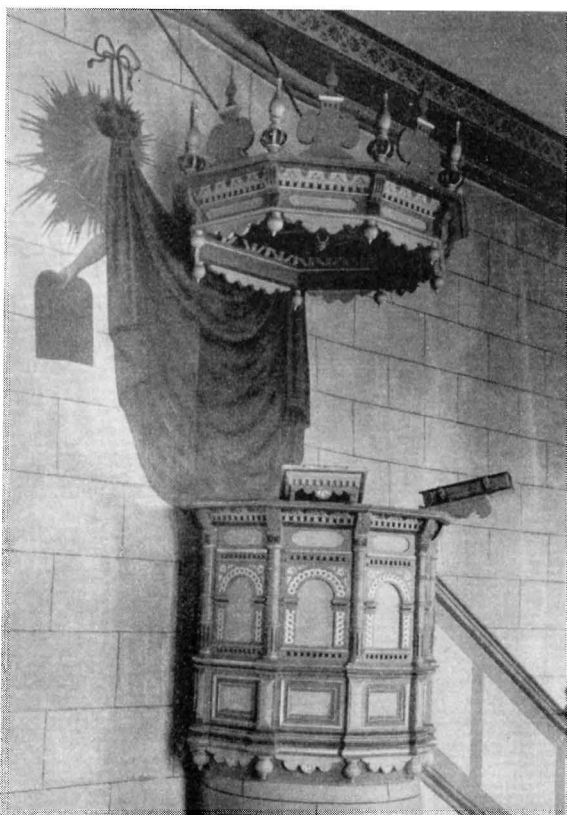

Fig. 66. Predikstol. Korgen från 1600-talets förra hälft, ljudtaket och trappan antagl. från 1668. Foto 1948. S. 64 f.
 Kanzel. Kanzelstuhl aus der ersten Hälfte des 17. Jahrh. Schalldeckel und Treppe vermutlich von 1668. Pulpit, early 17th century, sounding-board and steps probably 1668.

Vinkannor. 1. Nysilver, inuti förgylld. Pärnformad. Stpl A. G. Dufva samt nysilverstpl. Anskaffad 1878. H 37. — 2. Tenn, cylindrisk form (fig. 70). På locket ingraverat EES MOD 1659. Enl. stpl av P. Andersson, Stockholm.¹ Tillkom som gåva av Erich Erichsson i Benhammar. Sedan 1897 i SHM (inv.nr 10297: 5). H 23. — inv. 1628 upptar en tennflaska om en kanna och en liten tennkanna om ett stop. 1652 utbyttes den gamla tennflaskan, som rymde en kanna, mot en ny.

Oblatask av silver, rektangulär, profilerat lock med ingraverade band- och lövornament. Under botten: C. S. B.: S. H. A. 1723. GIUJDT TIL WADA KIÖRKIA. Stplr: K (1722),

¹ LÖFGREN I: 2, s. 98, fig. 30. Av typ LÖFGREN I: 2, pl. 29, fig. 85.

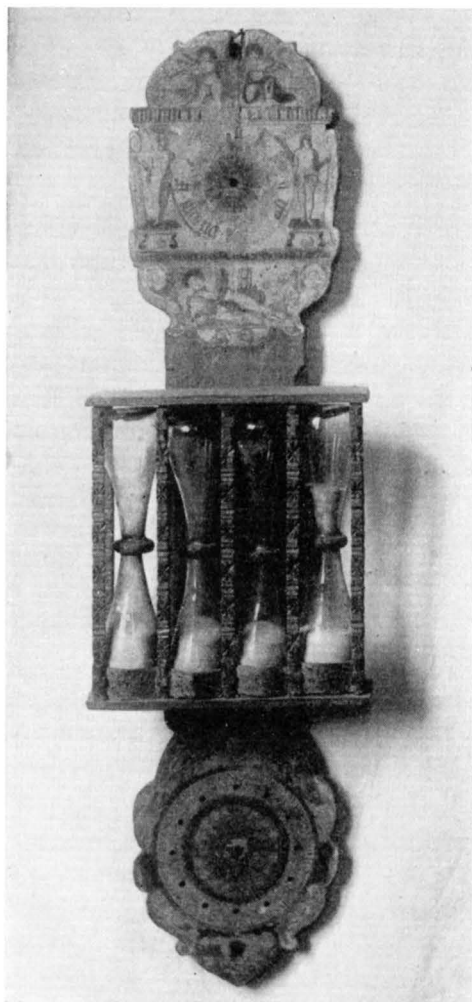

Fig. 68. Nummertavla från 1762. Foto 1948. S. 66.
 Nummerntafel von 1762. Hymn-board, 1762.

Fig. 67. Timglas från 1600-talets mitt, tillverkat
 i J. Hartmans verkstad, Leipzig. SHM. Foto ATA.
 Angives felaktigt komma från Vada kyrka. S. 66.
 Stundenglas aus der Mitte
 des 17. Jahrh., verfertigt
 in J. Hartmans Werkstatt
 in Leipzig. SHM. Fehler-
 hafte Herkunftsangabe
 aus der Kirche von Vada.
 Hour-glass, mid-17th
 cent., made in J. Hart-
 man's workshop, Leip-
 zig. State Historical Museum,
 Erroneously mentioned
 to come from Vada.

S. Erik, åldermansranka, N. B. (kanske stockholmsmästaren Niklas Boberg, UPMARK s. 91). H 6, B 7,5.

Sockenbudskalk av silver, inuti förgylld, förgyllda ränder och nod (fig. 69). På cuppan: P · H · S · E · A · D · / E · P · D · 1663. Cuppan dock möjligen medeltida. Under botten ett skrivet A. H 13, cuppan D 8. — Tillhörande paten av silver med ett i en cirkel inskrivet förgyllt kors i mitten. D 8. — Sockenbudstyget är enl. sr. PROT. 1664 skänkt av Peter Hansson, bergmästare vid Salberget och hans mor Elin. Till sockenbudstyget hör ett träfordral av samma form som kalken (1791 kallad träburk) med utanpå svart, inuti röd klädsel.

Bland uppgifter om nu obefintliga nattvardskärl må anföras: 1614 beslöts, att kyrkans kalk skulle »byggias» och göras starkare samt förgyllas invändigt. INV. 1628 en sockenbudskalk med paten. Med den 1663 skänkta kalken, nu sockenbudskalk, kunde således INV. 1681 upptaga 3 kalkar av silver med patener. INV. 1693 upptar dessutom en sockenbudskalk av tenn. 1744 fanns endast 2 kalkar med patener av silver kvar. 1672 förärade Johan Johansson i Benhammar till kyrkan en skön ask full med oblater.

LJUSREDSKAP Ljuskronor. 1. Av silver och mässing, 6 ljusarmar i en krans. Krönt av en silverurna omvirad med en druvguirland och med hängande festoner. Högst upp en putto av mässing. Skänkt 1827 av sekreteraren Otto Ternell på Lappdal. 1700-talets början. H ca 59. — 2. Av gjuten mässing med 6 ljusarmar i en krans. Krönt av en dubbelörn, nu utan vingar. Stor kula med inskrift: »Til kyrkiones prydnung åhr Dhenna Krona förährat den 12 maj 1652 Hans Jönsson Margareta Stens Dotter.» Kronan kostade 70 dlr. Hans Jönsson († 1651, se s. 73) bodde på Lappdal. H ca 65. — 3. Av gjuten mässing, 6 ljusarmar i en krans. Krönt av en sol. Armarna utbytta, en del fattas. 1600-talet. H ca 60. — 4. Av gjuten mässing, 18 ljusarmar i 3 kransar. Vanlig typ, skänkt av kyrkoherde T. Norman och hans hustru L. Söderbaum 1896.

Ljusarm av gjuten mässing. 1600-talstyp. L ca 35.

Ljusstakar av gjuten malm. 1. För tre ljus. Mittstaven saknas. Antagligen tillkommen 1653 (RÄK.). — 2. Ett par, i nygotisk stil, 1896.

INV. 1628 upptar 2 stora mässingsstakar, skänkta av hertig Johan (s. 51, not 2), 2 stakar av malm och en stor mässingsstake, som gavs efter Lars i Seneby i testamente. Under 1600-talets senare del tillkommo genom köp och donationer bl. a. 2 ljuskronor och 3 stakar.

TEXTILIER Antependium, sammansatt av röd atlas och turkisk brokad bildande horisontala och vertikala bårder (TEXT. UTST. 1929, nr 47). På de båda röda mittfälten applicerade guldbroderier med vapen (Posses och Bielkes, det senare nu försvunnet) samt årtalet 1682 och initialer K P I B åsyftande donatorerna Knut Posse och hans hustru Ingeborg Bielke.¹ Foder saknas. Sedan 1897 i SHM (inv. nr 10297). H 111, L 283.

Mässhakar: 1. Vit brokad (fig. 71) med mönster av små blommor i silver och färg (TEXT. UTST. 1929, nr 323). På ryggsidan en bred, helt broderad, vertikal bård med en kring en stång lindad blomranka utförd i mångfärgat silke mot silverfond. Samma broderi kring halsen. Romersk-katolsk form. Sannolikt polskt arbete. 1700-talets början. Krigsbyte? Sedan 1897 i SHM (inv. nr 10297). H. 77 resp. 105. — 2. Svart sammet med kant av silverband, på ryggen kors av guldband, på bröstet broderad Jehovah-sol. Svart domestikfoder. 1800-talets början.

¹ KNUT POSSE, friherre o. greve, f. 1640-t. † 1714. Deltog i Karl XI:s o. Karl XII:s krig såsom officer. Överståthållare i Sthlm 1705. G. 1:o 1681 m. INGEBORG BIELKE, f. 1652, † 1682; 2:o 1686 m. ANNA CHRISTINA NATT OCH DAG, † 1747. Se s. 51, not 2.

Fig. 69. Sockenbudskalk från 1663. Cuppan medeltida? Foto 1948.

Kirchspiel-Reisekelch von 1663. Kuppa mittelalterlich? Chalice for parish visits, 1663; the cup may be mediaeval.

Fig. 70. Tennkanna från 1659, nu i SHM. Foto ATA.

Zinnkanne von 1659. Pewter vessel, 1659.

Kalkkläden. Svart sammet med silverbroderi och silverfrans. Vitt kambriksfoder. 1800-talets början. 38 × 36. — 2. Eldröd atlas, broderad med stora liljor i gult och vitt silke i schattersöm. I mitten ett hjulkors i guld. 1900. 44 × 44.

Håv av svart sammet med silvergaloner och silverspets. Brunt skinnfoder. Svart, svarvat skaft. 1800-talet.

Bland uppgifter om nu försvunna textilier må anföras: 1591 fick kyrkan från konung Johan III (se s. 51, not 2) en mässhake av röd sammet, en mässesärk och ett antependium av röd sammet. INV. 1628 upptar flera gamla antependier, kalkkläden, ett tiotal skrudar, bl. a. »en brun sammäs meshakell medh crucifix och pärlstikkaarbete» (nämnes senast 1693), en gammal grön mässhake, en gammal mässhake av arnisk¹ med svart kors, en »askefärgad» mässhake »som herr Simon haffuer förvärffuat», en röd sammetsmässhake med vitt gyllendukskors, en gammal korkåpa (i ett något senare INV.

¹ Arnisk — en yllevävnad från Arnhem (1530-talet).

nämnes två gamla korkåpor, i inv. 1681 ånyo bara en), en vit gyllenduksstola, ett gammalt blått »brudpelle» och ett rött kläde av taft »medh insänkt gull och knappar». I inv. 1630 nämnas dessutom bl. a. två »långstoler», dvs. vanliga stolor, och två »små armestoler», dvs. maniplar. I samma inv. omtalas också fyra röklin¹ (inv. 1628 upptager endast en »uthgammalt Röklina»). Under 1600- och 1700-talen tillkommo åtskilliga textilier genom donationer, främst från herrskapet på Benhammar. Sålunda fick kyrkan år 1669 fru Margareta Slotz' brudskrud (st. prot.). Den bestod av »1) Golt kirsinkläde² på stolen (dvs. brudbänken) 2½ aln 2) gammalt atlask förskörte 3) medh gull perlstickat handskar 4) Crona mz watnperlor gammalt maner 5) Silff-kedh medh Christi kors 6) Armband 2 st. (nr 5 och 6 vägde tillsammans 18 lod) 7) Kraga och ärmstrumpor 8) Ask som detta med (?) ligger.» Fru Margareta var grevens av Vasaborg moder (se s. 74, not 2) och brudskruden härstammade åtminstone delvis från den kungliga klädkammaren. Hon kvitterade vid sitt giftermål 1619 ut åtskilliga tyger som delvis förekomma i denna donation.³ — Av inv. 1790 framgår att man då sålt eller hade för avsikt att sälja bl. a. tre mässhakar, tre kalkkläden, två antependier och två altardukar.

1792 fanns nödigt att en kapprock av grovt ljusblått kläde med foder skulle i likhet med bruket i andra församlingar skaffas (st. prot.). T. f. kyrkvaktaren var skräddare och kunde själv sy den. Finnes ej kvar.

RUNSTENAR En runsten på kyrkogården, sedan 1850 använd som gravsten. Runinskriften lyder i översättning: »Olev och Torir och Tova reste stenarna efter Gudmund. Gud hjälpe.» När runstenen användes som gravsten, avslipades runinskriften tvärs över mitten, ytan slåthöggs och försågs med inskriften: »A. W. Kjellberg Född 17 28/7 98 Död 18 7/1 49.» — Om tre runstensfragment, funna vid kyrkan, se sv. RUNINSKR. VI, s. 297—299.

GRAVSTENAR Gravstenar i koret. 1. Av grå kalksten. Ligger vid mittgångens ände något åt N. Mitt på stenen är ristat ett Bese-vapen med lövartat hjälmtäcke och krönt av en fisk (gädda). Inskriften runt stenens kant: HIC · QVIESCIT · NOBILISSIMA · D(OMI)NA · GUNNILDIS · DE · BENHA(M)MAR · QVE · OBIT · IN · CHR(IST)O · ANNO · DO(MINI) · 1553 · DIE · 17 · MARTII · CU(IU)S · A(N)I(M)AM · DEUS · O(M)NIPOTE(N)S · IN · PERPETUA · PACE · CONSERVET · (= Här vilar den ädla Fru Gunhild av Benhammar⁴ som avled i Kristus år 1553 den 17 mars och vars själ Gud allsmäktig må bevara i en evig frid). I hörnen: IHS (= IHESUS) CHRS (= CHRISTUS) SAL (= SALVATIO) NRA (= NOSTRA). 210 × 110. — 2. Av grå kalksten. Inskrift: INGEBORG JÖRENSDOTTER (15)93.⁵ På mitten ett Horn-

¹ *Röklin* — möjl. av tyskt Röklein, liten rock — katolskt prästerligt plagg, ej nödvändigt av liturgisk karaktär, gjort av vitt linne, sällan dyrbarare material.

² *Kirsin* »kersij» finnes som beteckning för yllevävnad från Kersey, England.

³ Jfr H. FRÖDING, Grefve Gustaf Gustafssons av Vasaborg mor, *Historisk Tidskrift* 1902, s. 145 ff.

⁴ Se s. 64, not 1.

⁵ INGEBORG var dotter till den vid Kirchholm i Livland 1605 stupade Göran Henriksson Horn av Kanckas och Brita Hansdotter Björnram († före mannen). Årtalet (15)93 avser troligen Ingeborgs födelseår. Hon levde ännu 1661, † ogift.

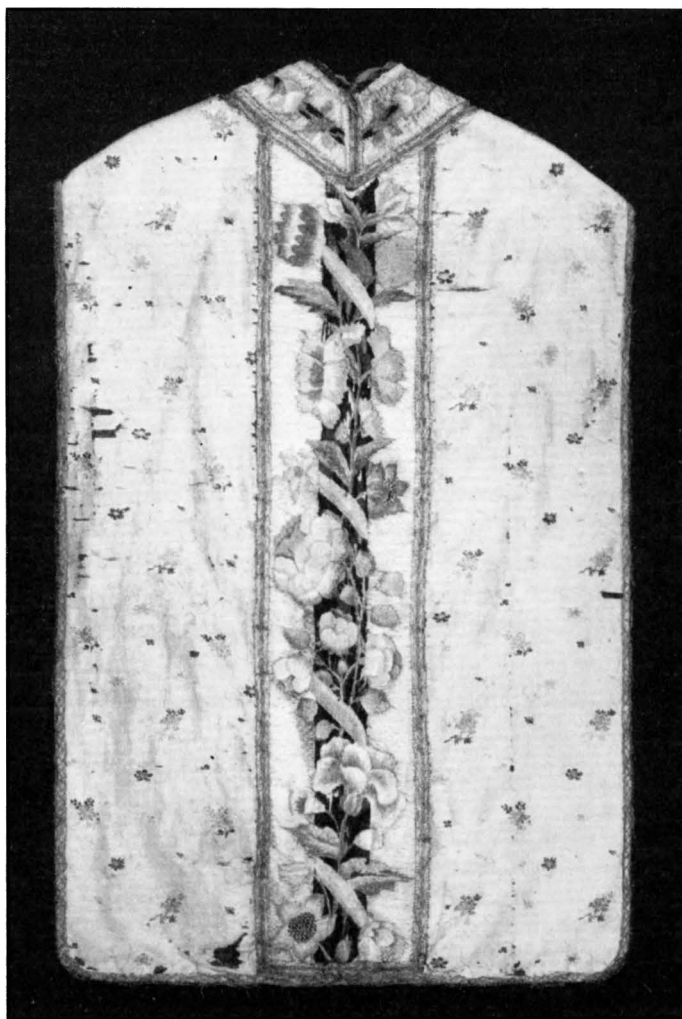

Fig. 71. Mässhake, sannolikt polskt arbete från 1700-talets början.
SHM. Foto ATA. S. 70.

Messgewand, wahrscheinlich polnische Arbeit aus dem Anfang des 18. Jahrh. Chasuble, probably Polish, early 18th cent.

vapen inristat. 170×110. — 3. Av grå kalksten, över befallningsmannen på Lindholmen,¹ Hans Jönsson († 1651) och hans hustru Margareta StensDotter. 240×150. — 4. Av rödaktig kalksten, över kyrkoherde Jonas Olai († 1679)² och hans hustru Karin

¹ Sannolikt Lindholmen i grannsocknen Orkesta.

² JONAS OLAI blev kyrkoherde i Vada 1674.

Nilsson. 200 × 140. — 5. Av brungrå kalksten, över kyrkoherde Johan Granstadius († 1692).¹ 162 × 96. — 6. Av grå kalksten, endast med inristade rundlar i hörnen och tomma inskriptionsbårder. — 7. Häll av grå kalksten utan inskrift. 230 × 177.

TRELOS GRAV-
MONUMENT

Gravmonument (fig. 72) över Jakob Trelo och hans maka Margareta Slotz,² bestående av två skulpterade hällar av blågrå sandsten (H 176, B 60). Stenarna äro sedan 1897 uppställda mot långhusets V vägg, där de funnos även före kyrkorestaureringen 1896.³ Före ombyggnaden 1822 lågo stenarna i koret, en på vardera sidan om altaret (INV. 1829), men blevo sedan ett par gånger utflyttade på kyrkogården. Från början hade de antagligen sin plats i korets S del, på den ovannämnda gravhällen (nr 7) utan inskrifter och ornament. Några i bogårdsmuren hittade profilerade sockelstenar kunna ha tillhört gravmonumentet, som i sitt ursprungliga skick torde haft formen av en tumbagrav.

Stilen på figurerna tillåter förmodandet att gravmonumentet har tillkommit ej långt efter makens död 1632 och således beställts av maken Margareta Slotz. Mästaren till monumentet, som är ett enkelt arbete av genomsnittskvalitet, bör kanske närmast sökas inom den krets av bildhuggare, som under 1630-talets slut hade bildat Stockholms bild- och stenhuggarämbete.⁴

BEGRAVNINGS-
VAPEN

Begravningsvapen. 1. Över Jakob Trelo (fig. 72). Fyrkantig träskiva, som varit fästad på en numera försvunnen bärstång (UPPS. UTST. KAT. nr 904). Skivan är svartmålad med målat vapen: tre sexuddiga guldstjärnor stolpvis ställda i blått fält; på hjälmen en halv örn i guld. 42,5 × 36,5. — 2. Över Eric Antonii Lofelt († 1695)⁵ av skulpterat, krederat, målat och förgyllt trä. H 162 cm.

¹ GRANSTADIUS blev kyrkoherde i Vada 1681. Han begravdes i sakristian.

² MARGARETA SLOTZ, bördig från Holland, följde sin likaledes holländske man, ingenjörsofficeren i svensk tjänst ANDRIES SERSANDERS († 1615) till det svenska fältlägret utanför Pskov sommaren 1615. Här knöts en kortvarig kärleksförbindelse mellan konung Gustaf II Adolf och henne. Frukten härav blev sonen Gustaf Gustafsson, greve av Vasaborg (f. 1616, † 1653). Hon gifte sig ånyo 1619 med JAKOB TRELO (Trellou), holländare, överfyrverkare i svenska armén, † 1632. Hon erhöi samtidigt Benhammars gård (s. 51, not 2) som kgl. donation. † 1669. — Hon har länge gått under namnet Margareta Cabeliau. Se vidare: H. FRÖDING, a. a., s. 145 f samt I. HENSCHEN, Margareta Cabiljaus grav funnen, Sv. D. 30.11. 1924. Se även N. AHN LUND, Gustaf Adolf den store, Sthlm 1932, s. 72 f.

³ Jfr även KLINGSPOR, s. 205. Han säger figurerna vara okända och troligen föreställa något Bielkepar på Benhammar. Att bilderna verkligen föreställa Trelo och hans fru bevisas dock, med stöd även av traditionen, genom att man vet, att grevens av Vasaborg mor begrovs i en redan befintlig grav i koret, naturligtvis då i mannens, vilkens begravningsvapen i kyrkan ytterligare bevisar, att han redan låg där begravnen. I en anteckning i st. PROT. 1669 angående Margaretas begravning är med mindre stil anpassat: »men inthet begraffuen medh guds ordh effter Christelig wana». Detta torde bero på att Margareta Slotz var calvinist och att det för tillfället kanske icke fanns någon calvinistisk präst som kunde sköta jordfästningen. Grevinnan av Vasaborg lät ombesörja begravningen (I. HENSCHEN, a. a.).

⁴ Jfr GÖRAN AXEL-NILSSON, Dekorativ stenhuggarkonst i yngre vasastil, Lund 1950, s. 341 ff.

⁵ ERIC LOFELT, f. 1662 i Pommern, var kapten vid livgardet till fots; var sannolikt son till Peter Antonii Lofelt, † 1675, vilken hade en son Erik som blev fänrik vid Upplands infanteri 1678 och senare löjtnant därstädes 1684; 1689 transporterad till livgardet.

Fig. 72. Figurstenar från Jakob Trelos och Margareta Slotz' gravmonument, 1600-talets förra hälft. Foto 1948. S. 74.

Steinfiguren vom Grabdenkmal des Jakob Trelos und der Margareta Slotz, erste Hälfte des 17. Jahrh.

Figures from burial monument of Jakob Trelo and Margareta Slotz, early 17th cent.

I AFRITNINGAR, pl. 4, finnas 7 st. vapen avbildade (fig. 73). De två första vapnen i övre raden tillhöra Erik Turesson Bielke och hans hustru Gunilla Bese (se s. 64, not 1) och återgiva vapnen på altarskåpet (s. 63). De två första vapnen i nedre raden tillhöra Gunilla Beses föräldrar Johan Stensson Bese och hans 1:a fru Katarina Jonsdotter (Gädda), se s. 64, not 1. Det tredje vapnet i översta raden tillhör den på Benhammar besuttna ätten Görtz (stolpe).¹ Vapnet torde ha varit utfört som glasmålning (se s. 54). Det tredje vapnet i nedre raden tillhör Greger Bengtsson (två balkar; oäkta Folkungaätt).² Det fjärde vapnet i nedre raden torde tillhöra Sten Peterson (7-uddig stjärna).³ — PERINGSKIÖLD omtalar 4 vapen »under huallfboga» samt ett Sten Stures vapen »norr under målningen». De förstnämnda torde syfta på de vapen, som äro avbildade i nedre raden (AFRITNINGAR) och voro antingen begravningsvapen eller donatorsvapen till valvmålningarna (se s. 62).

Minnestavla av trä, inom ram med gavelformat överstycke. I mittfältet Kalvariescen och en bedjande kvinna. Målningen till största delen bortnött. Inskriften oläslig. 1600-talet. H 105, B 54. Sedan 1897 i SHM (inv.nr 10297).

TAVLOR

Oljemålning på duk, från 1700-talets början, Golgataframställning, som återgår på Rubens' »Lansstöten» (fig. 74). Förgylld ram. H 146,5 B 117. Sedan 1897 i SHM (inv.nr 10297). Restaurerad 1925 av Alfred Nilson. — Inv. omtala ett antal tavlor och ramar, bl. a. ett porträtt av kyrkoherde Johan Johansson Roslagius († 1674). En annan tavla föreställde den törnekrönte Frälsaren. — De böcker av värde, som funnits, äro alla borta. 1326 testamenterade Magnus Gregerssons änka Ingegerd bland annat till Vada kyrka ett psalterium.⁴ INV. 1628 upptar »Swänska biblia Primo editio» och nya testamentet.

Kyrkkista, järnbeslagen, med plant lock. 1700-talet. H 38, L 102.

KLOCKOR

Klockorna hänga i stapeln. 1. Storklockan är 1907 gjuten av K. G. Bergholz & Co, Stockholm. På S sidan en vers: BESÖK GUDS HELGEDOM / LEF TÅLIG, VIS OCH FROM, /

¹ KORT GÖRTZ, en inflyttad tysk riddare, nämnes 1375—1402. Var 1378 g. m. BIRGITTA TROTTESDOTTER (EKA-ÄTTEN) i Benhammar, som levde ännu 1442. En av deras söner, riddaren och riksrådet Jesper Görtz, bodde på Benhammar och dog där 1459. Mera känd är hans broder väpnaren Melchior Görtz, som blev greve Hans' av Everstein fogde på Västerås slott. En tredje broder, Eggert Görtz, inträdde i det andliga ståndet som kanik i Uppsala. Han var kantor vid Uppsala domkyrka, nämnes som kyrkoherde i Vendel 1427 och i Spånga 1430 samt uppträder ett par gånger på 1440-talet i ärkebiskoparna Nicolai Ragvaldi och Jöns Bengtssons (Oxenstierna) omgivning. Dog 1451 (ELSA NORDSTRÖM, Eka-ätten, Gustaf Vasas mödernesläkt, Personhist. Tidskr. 1941—1942, s. 21 f.).

² GREGER BENGTSSON (oäkta Folkungaätt), riddare, † 147(?). Var g. 3 m. KRISTINA BENGTSDOTTER (KÖNIGSMARK) på Benhammar, dotter t. Bengt Henningsson (Königsmark). Se P. SJÖGREN. Släkten Trolles historia intill år 1505, Uppsala 1944, s. 123, not 9.

³ STEN PETERSON, riddare, marsk, hövitsman på Västerås. G. 1434 m. KATARINA ERIKSDOTTER, levde 1474, men var † 1480. Hon var dotter till Erik Nilsson som levde 1433 och Ramborg Kortsdotter, dotter till Kort Görtz och Birgitta Trottesdotter (Eka-Ätten) i Benhammar, se ovan not 1.

⁴ SD nr 2553; MAGNUS, son till Greger, oäkta son till Birger Jarl, 1285—1319. G. 2:o m. INGEGERD FILIPSDOTTER (Rumby sl.). Greger Bengtsson (se ovan) var deras sons sons son.

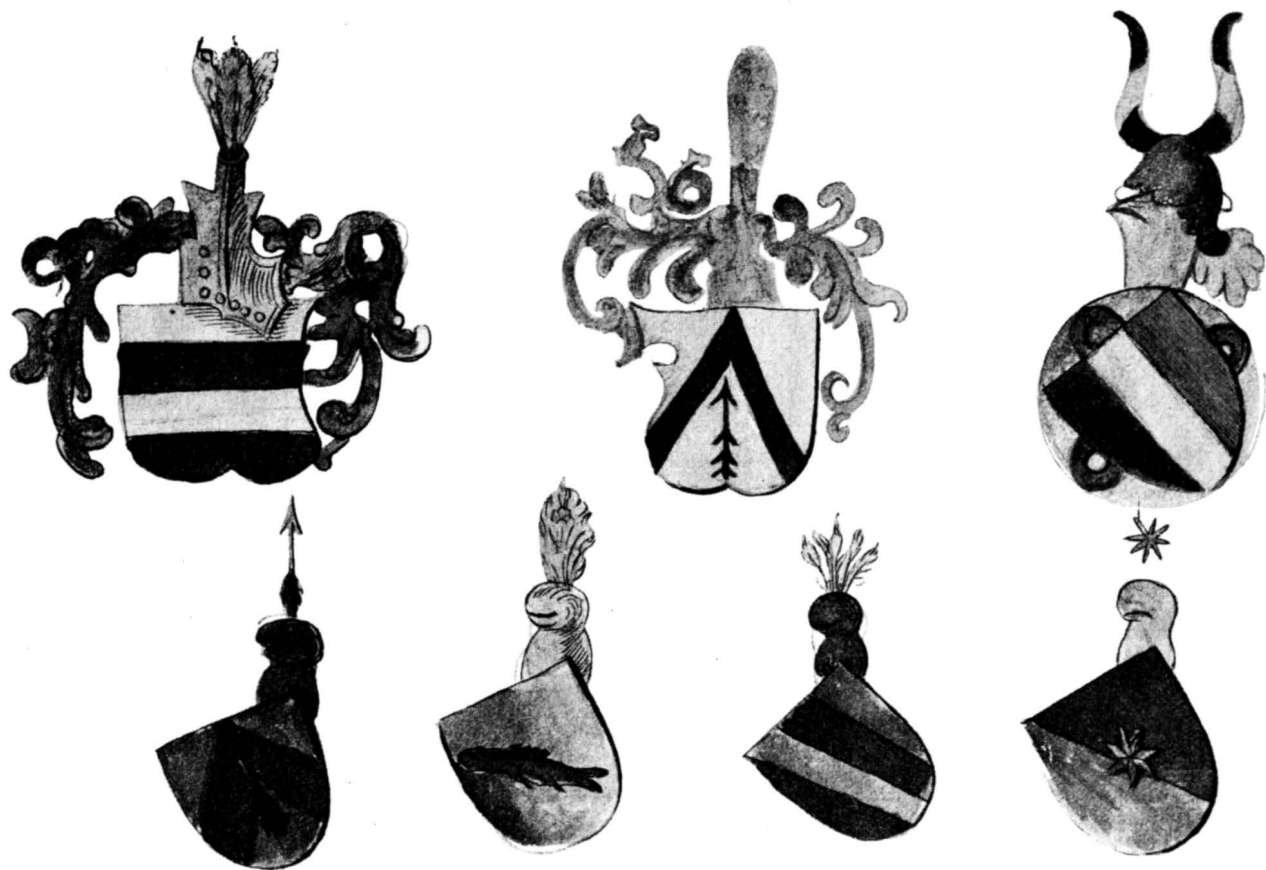

Fig. 73. Vapen i Vada kyrka 1684. Enl. AFRIKNINGAR. Övre raden: nr 1 och 2 fr. v. donatorsvapen på altarskåpet fig. 63; nr 3 vapen från glasmålning (s. 54). Nedre raden: begravningsvapen eller donatorsvapen under valvet (jfr s. 62).
Wappen in der Kirche von Vada. Zeichnung von 1684. Coats-of-arms in Vada Church, drawing (1684).

TÄNK PÅ DÖD OCH DOM, författad av J. O. Wallin för lillklockan i Adolf Fredriks kyrka i Stockholm.¹ D 96 H 85. — 2. Lillklockan har runt halsen en inskrift: GLORIA ooo IN ooo EXCELSIS ooo DEO ooo — På N sidan: Två vapen (Geete och Månesköld), därunder: HAEC · CAMPANA · EST · ECCLE / SIAE · GARNENSI. DONO · DATA · A NOBILISSIMO · / VIRO · DN · ERICO · ERICI · GETHE · DE · SWYDS · / TAD · ET · VXORE · EIVS · NOBILISS · DNA · BOTILA · / MANESKOLD.² IN · HONOREM · DEI · ORNA / MENTVM · ECCLESIAE · SVI · SVAEQVE · POSTERITATIS · / IMMORTALEM · MEMORIAM · ANNO · DOMINI · MILLESIMO · / SEXCENTESIMO · QVINQVAGESIMO · PRIMO. — På S sidan en porträttmedaljong av drottning Kristina. Runt slagringen: KOMEN · VTAF · IACOBS · HVS · LAT · OS · WANDRA · I · HERRANS · HVS · M: GÖRAN · PVTEN · SON · IN · STOCKHOLM.³ MEFEICIT · ANNO 1. 6. 5. 1. — D 88 H 71. Klockan inköptes från Össebygarn 1840 (se s. 35).

Före år 1907 var nuvarande lillklockan storklocka. Den gamla lillklockan, som detta år omgöts och förstorades, hade enl. KLINGSPOR (UFT X, s. 207) följande inskrift (med minuskler?): help + ihs + maria + + + anno + dni + vi + vc + xvii. KLINGSPOR tolkar året som $6 + 5 \times 100 + 17 = 1117$, men sätter försiktigtvis ut ett frågetecken. En sådan tolkning är icke möjlig. Enl. en anteckning i RÄK. 1744 hade klockan året 1318.

Sanctusklocka, kallad handklocka, fanns ännu 1693. Den hade sin plats bakom altaret.

SAMMANFATTNING

I. En liten tornlös gråstenskyrka med smalare, absidialt (?) kor (fig. 75 A). Långmurarna av denna kyrkas långhus finnas bevarade i nuv. kyrkas mellersta del (fig. 58: A). Antagligen byggd som gårdskyrka omkr. 1200.

II. Kyrkan vidgas åt Ö som salkyrka (fig. 75 B) och täckes med trätak av obekant utseende. Sakristian i N möjligen med urspr. valv. 1200-talets slut?

III. Reparation efter en eldsvåda omkr. år 1400. Kyrkan återinviges 1404, byggnadsarbetena fortsätta dock långt in på 1400-talet och avslutas med långhusets valvslagning ev. omkr. 1450. Inv.: krucifix från 1400-talets början (fig. 65).

IV. Muralmålningar från ärkebiskop Jakob Ulfssons tid (1470—1514), omfattande en credo-serie med svensk text. Vapenhus i S (fig. 75 C, fig. 56). Inv.: altarskåp från omkr. 1515 (fig. 63—64).

V. Långvarig reparation efter en eldsvåda 1697. Kyrkan förlänges åt V (fig. 75 D).

VI. Viktigare ändringar under 1700-talet:

- a) 1755 — exteriören rappas.
- b) 1758 — V portalen igenmuras.
- c) 1772 — ett nytt fönster åt N.

VII. Ombyggnad 1821—22. Vapenhuset rives. Tegelmanvalven nedtagas och ersätts med tunnvalv av trä. Gavlarna sänkas, yttertaket av tegel. S ingången slopas, ingång åt V återupptages. Fönsteröpp-

¹ Jfr Sv. K., Stockholm bd V, s. 128.

² Se s. 22, not 1 (Erik Tranevardius).

³ JURGEN PUTENSEN, mästare i Sthlm omkr. 1630, ålderman 1636, † 1660.

Fig. 74. Golgataframställning, oljemålning från 1700-talets början, återgår på Rubens' »Lansstöten» i Antwerpen. SHM. Foto ATA. S. 76.

Golgotha-Darstellung, Ölgemälde aus dem Anfang des 18. Jahrh., geht auf den »Lanzensstoss» des Rubens in Antwerpen zurück.

Golgotha, oil-painting, early 18th cent., after by Rubens' famous painting in Antwerp.

ningarna åt S omordnas, alla fönster förstoras. Ny slutna bänkinredning, ny läktare. Arbetena leddes av byggmästare Joh. Fredr. Ekberg, Uppsala.

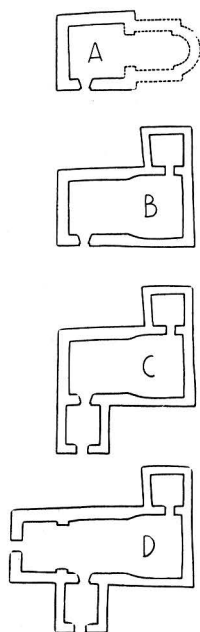
VIII. Restaurering 1896. Yttermurarna rappas. Ny inre dekoration, cementgolv, platt trätak i sakristian. Öppna bänkar.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Eine kleine, turmlose Feldsteinkirche mit schmälere, apsidalem (?) Chor (Abb. 75 A). Die Mauern des Langhauses dieser Kirche sind im mittleren Teil des jetzigen Langhauses erhalten (Abb. 58: A). Vermutlich als Gutskirche um 1200 errichtet.

II. Die Kirche wird nach O. als Saalkirche erweitert (Abb. 75 B) und mit einer Holzdecke von unbekanntem Aussehen gedeckt. Die Sakristei im N. möglicherweise mit ursprünglichem Gewölbe. Ende des 13. Jahrh.?

III. Reparatur nach einem Brand um das Jahr 1400. Die Kirche wird 1404 neu geweiht, die Bau-

arbeiten setzen sich jedoch bis weit ins 15. Jahrh. hinein fort und werden mit der Einwölbung des Langhauses evtl. um 1450 abgeschlossen. Inv.: Kruzifix aus dem Anfang des 15. Jahrh. (Abb. 65).

IV. Kalkmalereien aus der Zeit des Erzbischofs Ulfsson 1470—1514 (Credo-scenen mit schwedischem Text darstellend). Vorhalle im S. (Abb. 75 C, Abb. 56). Inv.: Altarschrein von ca. 1515 (Abb. 63—64).

V. Langwierige Reparatur nach einem Brand 1697. Die Kirche wird nach W. verlängert (Abb. 75 D).

VI. Wichtigere Änderungen im 18. Jhdt.:

a. 1755 — Verputzung des Äusseren.

b. 1758 — Das Westportal wird vermauert.

c. 1772 — Neues Fenster nach N.

VII. Umbau 1821—22. Die Vorhalle wird abgerissen. Das Ziegelgewölbe wird durch ein Tonnengewölbe aus Holz ersetzt. Die Giebel werden gesenkt, Ausendach aus Ziegel, der Südeingang wird geschleift, der Eingang im W. wird wieder geöffnet. Die Fensteröffnungen nach S. werden umgeordnet, alle Fenster werden erweitert. Neues geschlossenes Gestühl, neue Empore. Die Arbeiten werden vom Baumeister Joh. Fredr. Ekberg, Uppsala, geleitet.

VIII. Restaurierung 1896. Die Aussenmauern werden verputzt. Neue Innendekoration, Zementfussboden, flache Holzdecke in der Sakristei. Offenes Gestühl.

Fig. 75. Kyrkans tillväxt. A. Tuulse delin. 1953.

Bauphasen der Kirche. Growth of the church.

SUMMARY

I. A little grey stone church—no tower—with an absidial (?) chancel (Fig. 75 A). Nave walls of this structure survive in middle section of present nave (Fig. 58: A). Probably built as a manor church circa 1200.

II. Church lengthened to the E. (Fig. 75 B) and provided with timber roofing of unknown appearance. Vestry to N. probably has original vaulting. End of 13th cent.?

III. Repairs after fire circa 1400. Church reconsecrated 1404, but building work continued until vaulting installed in nave circa 1450. Fitting: crucifix (Fig. 65), early 15th cent.

IV. Murals from the time of Archbishop Jakob Ulfsson (1470—1514), depicting the credo with Swedish text. S. porch (Fig. 75 C, Fig. 56). Fitting: triptych (Fig. 63—64), circa 1515.

V. Thoroughgoing repairs after fire of 1697. Church lengthened to the W. (Fig. 75 D).

VI. Important alterations during 18th cent.:

a) 1755: Exterior plastered.

b) 1758: W. doorway bricked-up.

c) 1772: New N. window.

VII. Reconstruction 1821—22. Porch pulled-down. Brick vaulting removed and replaced by timber barrel-vaulting. Walls lowered, roof tiled, S. entrance abolished, W. entrance widened. S. window-openings altered, all windows widened. New enclosed pews, new gallery. Work directed by master-builder Joh. Fredr. Ekberg, Uppsala.

VIII. Restoration 1896. Exterior walls plastered. New interior decoration, cement flooring, flat timber ceiling in vestry. Open pews.

Fig. 76. Angarns kyrka från V. Foto 1948.
Die Kirche von Angarn von W. Angarn Church from W.

ANGARNS KYRKA

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, VALLENTUNA HÄRAD,
STOCKHOLMS STIFT, ROSLAGS VÄSTRA KONTRAKT,
ANNEX TILL ÖSSEBYGARN

Beskrivningen avslutad i mars 1953.

TRYCKTA KÄLLOR: KLINGSPOR I: 3, s. 8. — THAM s. 167. — SVERIGE IV, s. 608. — ST. TIDN. 1947 16/1.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: ATA: IHRFORS s. 586 f. (med 4 akvareller); HILDEBRAND, Ö. Uppland s. 7 f.; inv. 1829; handl. rör. bl. a. kyrkans restaurering 1946 m. m. — BST: Lätt akvarellerad och laverad ritning till predikstol. Sign.: »Expedi: d. 29 July 1794 Dessein till Predikstohl för Angarn kyrka i Upland»; brev 1794 angående predikstol, i D. II:a 3; förslag av D. DAHL till bänkinredning med slutna bänkar och till el. belysningsinstallation 1944. — RA: Råd Cammaren till Kungl. Maj:t 1732 9/3 (angående kollekt för reparation av stormskador 1729); ÖIÄ skr. till Kungl. Maj:t 1794 29/7 (ang. predikstolen). — LSt: A 10, s. 97 (karta från 1630-talet av lantmätaren Thom. Christiernsson över kyrkans närmaste omgivningar). — UB: NORDINSKA SAML. vol 39: Upbörden 1531, bl. 3.¹

¹ Från Angarn lämnades: I Klocka V stakar, Silff en Kalch om I lode marc. (Jfr O. KÄLLSTRÖM a. a., s. 150.)

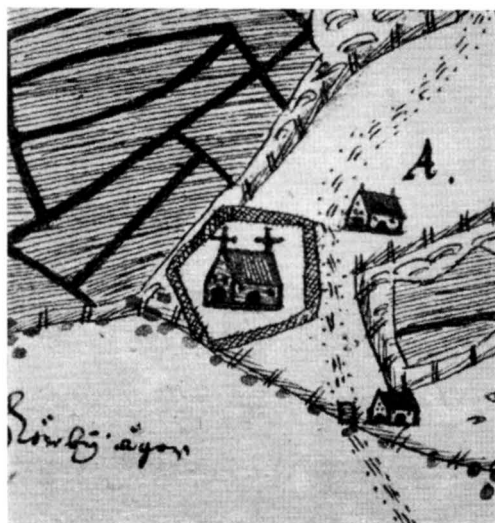

Fig. 77. Angarns kyrka med omgivningar under 1630-talet. Efter karta i LSt.

Die Kirche von Angarn Angarn Church and surroundings in the 1630's.
30er Jahren des 17. Jahrh. Karte. From a map.

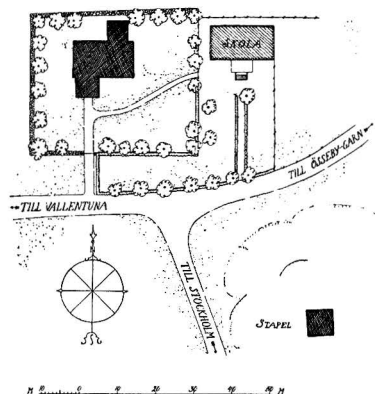

Fig. 78. Situationsplan, 1 : 2000.
Situations-skizze, 1 : 2000. Plan of site, scale 1 : 2000.

KYRKANS ARKIVALIER: (i ULA) RÄK. från 1744, däribland ur konsthist. synpunkt viktigast kyrkoreparationsräk. 1795—96, st. PROT. från 1745; INV. från 1744, där en del nu försvunna inv. nämnas; VIS. PROT. från 1864. — Av kyrkans arkivalier förvaras st. PROT. efter 1807 och RÄK. senare än 1853 i *Pastorsämbetets arkiv, Össebygarn*.

Kyrkan är belägen på en åt N och V ganska starkt sluttande kulle vid inre Roslagsvägen (fig. 76). Eftersom ortnamnen på »garn» antagligen äro uråldriga strandnamn (jfr Össebygarn, s. 4), kunde detta liksom terrängförhållandena tyda på, att det gamla systemet av vattenvägar sträckt sig ända till kyrkan. Angarn nämnes 1318 (SD nr 2218) och synes 1314 ha varit annex till Vada (SD, Appendix, nr 160). Sistnämnda annexförhållande bestod till 1923, då socknen lades som annex till Össebygarn.

Gården *Veda* och byarna *Räfsta*, *Årsta* och *Örsta*, vilka nämnas i texten, ligga i socknen.

KYRKOÅRD OCH KLOCKSTAPEL

KYRKOÅRD Kyrkogårdens äldre planform framgår av en tomtkarta från 1630-talet (fig. 77). Den nuv. bogårdsmuren (fig. 78) av gråsten utan murbruk uppfördes efter 1771, då man beslöt att ersätta det gamla bristfälliga bogårdsplanket (som termen i st. PROT. lyder) med en stenmur. Församlingen fick utföra arbetet »efter tid och tillfälle» (st. PROT.). Kyrkogårdens form omreglerades i samband med uppförandet av stenmuren. Muren

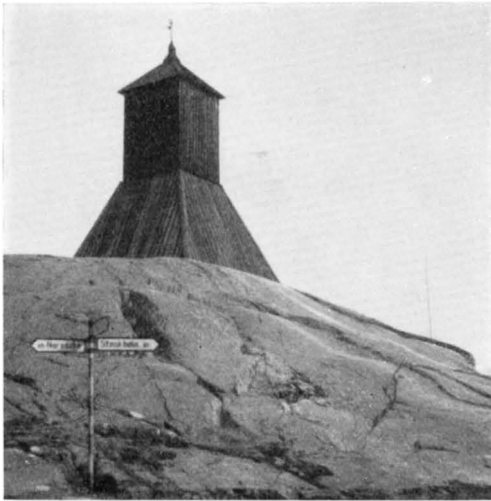

Fig. 79. Klockstapeln mot SÖ. Foto 1948.
Glockenstapel gegen SO. Bell tower.

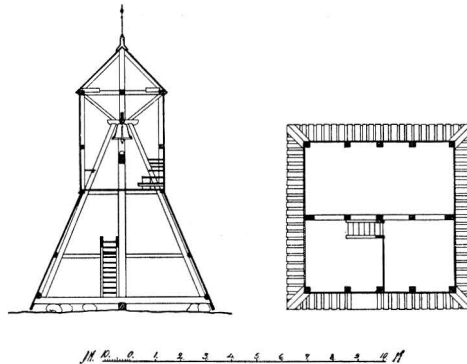

Fig. 80. Klockstapeln, 1 : 300.
Aufmessung des Glocken-
stapels 1 : 300. Bell tower, scale 1 : 300.

omfattar dock endast V och N sidorna och ett stycke av den S, väster om grindarna. Ö om grindarna vidtar en häck, som fortsätter längs kyrkogårdens Ö sida; staketet på Ö sidans N del jämte dess grindar uppfördes på 1920-talet.

S ingången anlades 1855, samtidigt utlades området S om kyrkogården till kyrkovall. Ingångens granitstolpar och grindarna av tunna, vridna smidesjärnsribbor från 1895. Samma år rustades kyrkogården genom planering, upptagande av grusgångar samt trädplantering.

1798 anmodades muraren Lindberg att uppmura en stiglucka, till vilken smeden STIGLUCKA Wolf i Vada smidde grindarna. 1800 fick Jan Mattsson betalt för plåttäckande av stigluckan (ST. PROT.). Närmare uppgifter om denna stiglucka, som nu är försvunnen, saknas.

Klockstapelⁿ (fig. 79—80) står på ett kalt berg SÖ om kyrkan. Brädfodrad, svart-KLOCKSTAPEL tjärad. Det spånklädda taket är krönt av en spets och en nu sönderrostad flöjel med bokstäverna S F och årtalet [1]661. På 1630-talets tomtkarta (fig. 77) finnes ingen stapel utmärkt. Antagligen uppfördes den 1661 och var av klockbockskonstruktion, urspr. öppen. Flera reparationer omtalas under 1700-talet, senast 1771, då stapeln troligen inkläddes och fick sitt nuv. utseende. Ytterligare reparationer ägde rum 1807 och 1860.

Fig. 81. Kyrkan mot NV. Foto 1948.
Die Kirche gegen NW. The church towards N.W.

KYRKOBYGGNADEN

PLAN OCH MATERIAL

Kyrkan (fig. 81—85) består av ett rektangulärt långhus, sakristia i N samt vapenhus i S. Kyrkans yttre L (nordfasaden) är 15,7 m = 50 tyska fot, B 9,42 m = 30 tyska fot (1 tysk fot = 0,314 m).

Sockel saknas, men undergrunden av tuktad gråsten är synlig under S delen. Murarna äro byggda av ganska jämnstora gråstenar, lagda i oregelbundna skift. Tegel förekommer i omfattningar (utom vindsgluggar). Väggarna äro grovt spritputsade med slät puts som omfattningar kring fönster- och portöppningar (fig. 81). 1798 rappades hela kyrkan, men redan under medeltiden var exteriören putsad, vilket kan ses från sakristians och vapenhusets vindar.

FÖNSTER

Fönstren erhöilo sin nuvarande stickbågiga form under 1700-talet. Det Ö korfönstret vidgades 1759. 1796 upphöggs ett nytt fönster på N sidan (dittills fönsterlös) samt vidgades de två S fönstren »så att symmetrien därvid bleve iakttagen» (st. PROT.). Bågar och spröjsverk av trä, solbänkar av svarttjärad järnplåt från 1844. Innanfönster

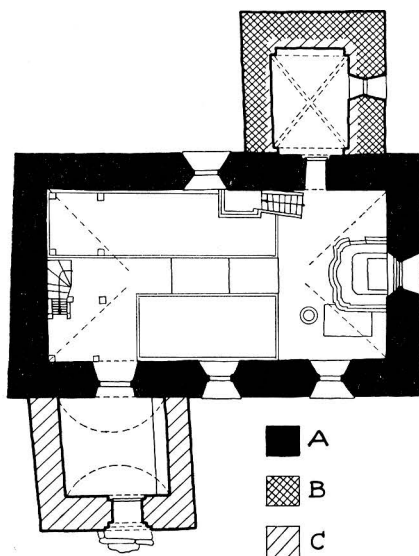

Fig. 82. Plan, 1:300.
Grundriss, 1:300. Plan, scale 1:300.

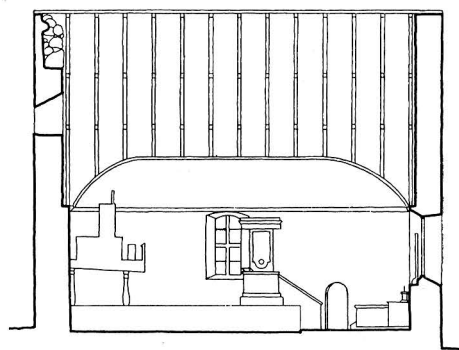

Fig. 83. Längdsektion mot N, 1:300.
Längsschnitt gegen N., Longitudinal section towards N., scale 1:300.

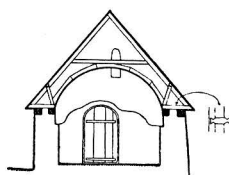

Fig. 84. Vapenhusets tvärsnitt mot S, 1:300.
Querschnitt durch die Vorhalle gegen S., 1:300. Cross section of porch towards S., scale 1:300.

med blyinfattat antikglas från 1946. — Om de urspr. fönstrens antal, plats och utseende saknas direkta uppgifter, men det är sannolikt, att två funnits på S fasaden, ett på Ö och att de varit betydligt mindre än de nuvarande.

V röstet har två gluggar över varandra, den övre rektangulär, nu igenmurad. Omfattningar av gråsten. Den nedre är rundbågig samt har sin smalaste del i murens ytterliv (fig. 85). Gluggar torde ha funnits även på Ö gavelröstet, där bl. a. på yttre sidan finnas spår efter senare gjorda ändringar (fig. 81).

Den ursprungliga S-portalen leder från vapenhuset in i kyrkan; omfattningen vidgad och överputsad. Den har varit rundbågig men övre delen åt vapenhuset är nu igenmurad. Svängdörrarna härröra från 1800-talet.

Golvet är av tegel i gången fram till de gravhällar, som ligga närmast koret. — Koret, som ligger obetydligt högre, har rött kalkstensgolv. I bänkkvarteren trägolv. Vapenhuset har golv av tegel, lagt i fiskbensmönster. Sakristian fick år 1852 nytt brädgolv lagt i höjd med korets. — Murarnas tjocklek avtager uppåt på insidorna (fig. 85 o. 88). Murverket är grovt och oregelbundet, väggarna rappade och vitlimmade (senast 1946). Efter en grundlig renovering 1795 är kyrkan täckt med ett valmat segmentvalv av putsat trä, utfört av snickaren C. E. Wisell från Stockholm, som var en av de ledande krafterna under den nämnda renoveringen (RÄK.). Övergången mellan vägg och valv förmedlas

INGÅNG

INTERIÖR

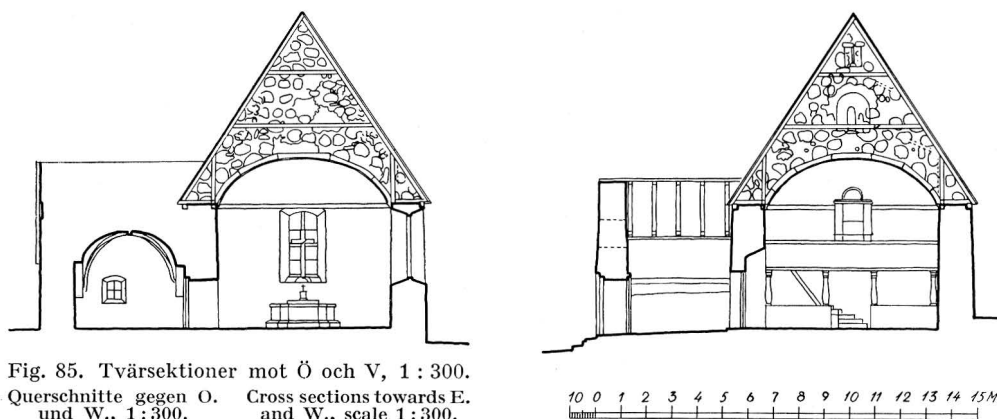

Fig. 85. Tvärsektioner mot Ö och V, 1:300.
Querschnitte gegen O. und W., 1:300. Cross sections towards E. and W., scale 1:300.

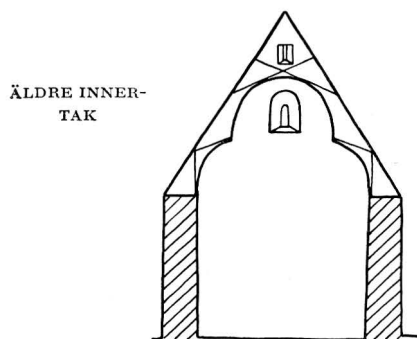

Fig. 86. Kyrkans urspr. utseende med trätunnvalv, mot V, 1:300, rekonstr. av A. Tuulsee.

Das ursprüngliche Aussehen der Kirche mit Holz-tonnengewölbe, gegen W., 1:300; Rekonstruktion.

View towards W. showing original appearance of church with wooden vaulting. Reconstruction scale 1:300.

TAKSTOL

av en profilerad trälist, målad i blått. Uppgång till vinden i NV hörnet genom en lucka i valvet.

Före 1795 var kyrkorummet täckt av ett »panerat» (sic!) tak, som var alldeles förfallet (st. prot.). Detta platta tak synes dock ej ha varit det ursprungliga. På gavelrösternas inre sidor finnas spår kvar av vitlimmad puts, som på Ö gaveln har en i det närmaste trepassformad kontur. På V gaveln finns avtryck av en äldre takstolskonstruktion. Detta liksom V gavelns nedersta fönsterglugg med mycket vid, putsad smyg tillåter en rekonstruktion (fig. 86) av ett trätunnvalv med trepassformad genomskärning Trätunnvalvet har senare ersatts av ett platt trätak. Samtidigt har man sänkt sidomurarna ca $\frac{1}{2}$ m och reducerat gavlarnas resning något. Sträckmurarnas överkanter med stora oregelbundenheter, gropar och urtagningar samt gavlarnas sidopartier vittna om nämnda förändringar.

Takstolen undergick en genomgående reparation efter 1729, då kyrkan »om hösten blifwit af häftigt Stormwäder till Taak och Muhrar så fördärfwad, att till dess reparande en anseeligare Summa Penningar erfordres» (RA). I sin helhet förnyades takstolen 1796. — En gammal takstolsfot är synlig på V gavelns yttersida. Denna, liksom en del av de dubbla remstyckena, vilka sammanhållas av inbladade bindare, tyckas härstamma från samma period som det platta taket. Även takfotsbräderna äro delvis från samma tid. I den nuvarande takstolen finnas några äldre sparrar använda som hanbjälkar, med gamla inhuggningar, vilka tyda på, att under det platta takets period takstolen har varit snedstöttad.

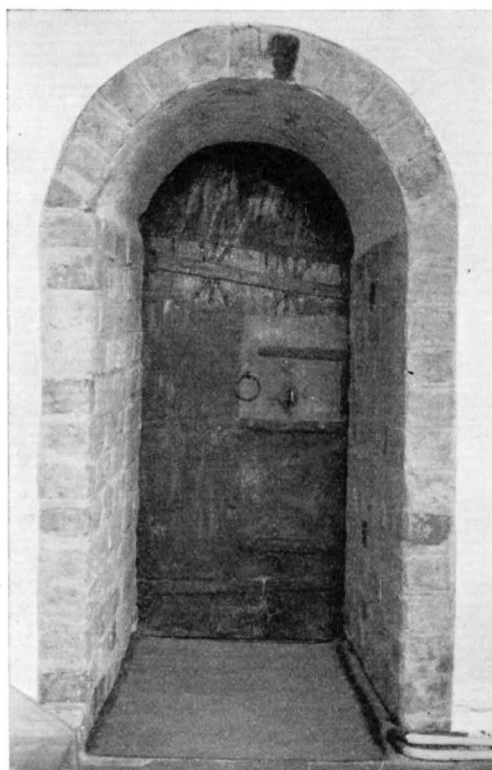
Yttertaket är spåntäckt. På långhusets S sida har dock järnplåt lagts ovanpå spånen. Svarttjärade vindskidor med vidgade ändar på alla gavlar. Vindskidorna på vapenhuset äro bredare än på övriga ställen. Alla gavelrösten, utom sakristians krönas av små träkors. Korset på vapenhusets röste torde härstamma från 1700-talet.

Sakristians murar, av gråsten, äro betydligt tjockare än kyrkans i övrigt (fig. 82). På N röstet ett tegelinfattat rundblände. Murarna ligga icke i förband med långhusets. Mot sakristians vind är långhusets vägg putsad. Allt vittnar sålunda om att sakristian är senare uppförd än kyrkan. Det stickbågiga fönstret är gallerförsedd och sannolikt vidgat under 1700-talet. På insidan en järnbeslagen trälucka. Rundbågig ingång, infattad av tegel i format $28 \times 13 - 14 \times 9,5$ cm. Plåtbeslagen dörr (fig. 87) av bilade furuplankor med enkla smidda järnbeslag, av vilka det översta gångjärnet och beslagen kring nyckelhålet äro medeltida. Några av de senare påsatta beslagen äro försedda med stämpelar. I N muren en väggnisch (H 66, B 52, Dj 44), försedd med en enkel dörr.

Sakristian täckes av ett på stick slaget, kupolartat kryssvalv av tegel med halvstensribbor. Spetsbågiga sköldbågar i N och S; ribborna utspringa oförmedlat från väggen. Valvet är sekundärt och korresponderar ej exakt med de i murarna utsparade avsatserna (obs. V väggen). I NV hörnet en krok för bärstång. Väggar och valv vitkalkade. Takstolen ursprunglig, delvis renoverad under 1700-talet.

Vapenhuset (fig. 81, 82, 84, 85) är byggt av gråsten, med något större stenar än i långhuset. Väggarna ligga ej i förband med långhuset. Långhusets vägg mot vapenhusets vind är vitkalkad. Även vapenhuset är således yngre än kyrkan.

I röstet en rundbågig glugg med rak smyg, infattad av tegel. Portalen tegelinfattad och tvåsprängig, tröskel och trappa med tre steg av tämligen oregelbundna gråstenshällar. Förr lågo här de runstenar, som från 1938 finnas uppresta utanför S bogårdsmuren (se s. 99). Dörren, av tjocka furuplankor med enkla järnbeslag, är antagligen

YTTERTAK

SAKRISTIA

Fig. 87. Sakristiingång, sedd från kyrkorummet.
Foto 1948.

Sakristeieingang, aus dem Vestry entrance seen from
Kircheninnern gesehen. nave.

VAPENHUS

Fig. 88. Interiör mot Ö. Foto 1948.
Innere gegen O. Interior towards E.

ursprunglig. Låset från 1797 (RÄK.). — Väggarna vitputsade. Ö och V muren ha på ca 160 cm höjd omkr. 15 cm breda indragningar för ett aldrig fullbordat eller tidigt borttaget tunnvalv. Med dessa indragningar korresponderar den oregelbundna S sköldmuren. Nu täckes vapenhuset av ett högt, vitpustat trätunnvalv, antagligen byggt under den stora kyrkoreparationen 1795. En lucka vid V muren lämnar tillträde till vinden. Åtminstone tidvis har vapenhuset varit öppet ända upp till åsen, ty muren åt S är jämte gluggens nisch putsad. Takstolen är ursprunglig. Murarna avslutas upptill med dubbla remstycken, sinsemellan förenade med inlaxade tvärstycken. Konstruktionen har sin motsvarighet i långhusets äldre takstol (från det platta takets tid).

DATERING

Såsom ovan redovisats (s. 86) har kyrkan varit täckt med treklöverbladstunnvalv av trä. Gluggarnas anordning på V gavelröset visar, att detta valv var förutsett redan när murarna uppfördes (lägg även märke till, att den forna takstolens kryssträvor anpassa sig exakt till ventilationsgluggen, fig. 86). Detta torde ange 1280-talet som tidigast möjliga tillkomsttid.¹ Närmast likt Angarns valv är Tensta kyrkas urspr. korvalv och takstol.²

¹ G. BOËTHIUS, a. a., s. 35 f. och 100 ff.

² PER-OLOF WESTLUND, En upplandskyrkas gotiska trätunnvalv. Undersökning rörande proportionsmetoder i Tensta kyrka, Fornvännen 1944, s. 16 ff.

Fig. 89. Interiör mot V. Foto 1948.
Inneses gegen W. Interior towards W.

Något senare än långhuset byggdes sakristian i N och försågs med ursparningar för ett kryssvalv, vilket dock, att döma av dess halvstensribbor, tillkom först under 1400-talet. Möjligen uppfördes även vapenhus i S samtidigt med sakristians valv. Dess rundbågiga och flersprångiga portal är typisk för uppländska vapenhus från 1400-talet.

Vid en okänd tidpunkt har trätunnvalvet brunnit, liksom också vapenhusets och sakristians tak. Den sistnämndas valv avvärjde elden från sakristians inre, men vapenhusvalvet störtade in. När man sedan skulle återställa kyrkan befunnos murarnas övre delar förstörda av elden och revs undan och nytt tak uppfördes över kyrkorum och vapenhus (samt sakristia). Därvid fick vapenhuset vara utan innertak, medan kyrkan fick platt innertak. När dessa arbeten genomfördes, är okänt.

Kyrkan genomgick en grundlig renovering 1795—96, varvid följande åtgärder vidtoges: murarna rappades, långhuset täcktes med ett valmat segmentvalv av putsat trä, vapenhuset fick tunnvalv av trä, takstolen förnyades; ett nytt fönster på N sidan upptogs, fönstren åt S vidgades. Snickaren C. E. Wisell från Stockholm var arbets-

RESTAURE-
RINGAR

ledare, men kanske fick man råd även av ornamentsbildhuggaren Per Ljung,¹ som gjorde en ny predikstol (se s. 93). — 1850 och åren därpå en allmän reparation, vilken ej ändrade kyrkans utseende nämnvärt. — År 1946 restaurerades kyrkan under ledning av byggnadsrådet D. Dahl. Innanfönster med blyinfattat antikglas insattes, slutna bänkar byggdes, all övrig inredning och lösa inventarier konserverades. Elektrisk uppvärmning installerades.

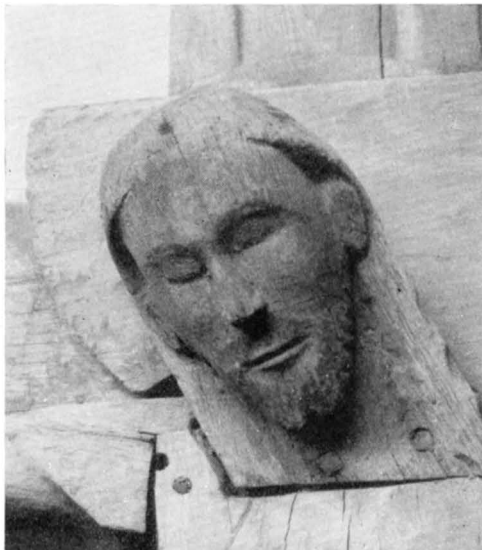

Fig. 90. Detalj av triumfkruzifix från 1200-talets slutskede, senare omändrat. Jfr fig. 91. Foto 1948.

S. 91 f.

Detail vom Triumphkruzifix vom Ende des 13. Jahrh., später umgearbeitet. Vgl. Abb. 91.

Detail of rood crucifix, end of 13th cent., Cf Fig. 91.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

ALTAR-
ANORDNING

Altarbord och altarring (fig. 88) äro förfärdigade 1788; färgen, 1796 anpassad till nya predikstolen, är sedan 1946 grå med gråskära fyllningar. Altarprydnaden (fig. 88) utgöres av ett i själva fönstret placerat, förgyllt träkors med en törnekrona, stående på en svagt modellerad, grönsvartmålade sockel, allt från 1846. Samma år målades kring korfönstret ett blått draperi med gula tofsar och fransar. Före 1946 hörde till altarsmyckningen två alldeles lika kruzifix av gips, skänkta av kyrkoherde Wijkan-der i V. Ryd (kyrkoherde i Angarn 1825—34). Det ena förvaras nu i sakristian, det andra

¹ PER LJUNG, f. 1743, † 1819, ornamentsbildhuggare, professor i ornamentsritning vid Konstakad. 1778, akademiledamot 1791 (jfr även Sv. K., Stockholm bd I: S. Nikolai eller Storkyrkan, s. 449).

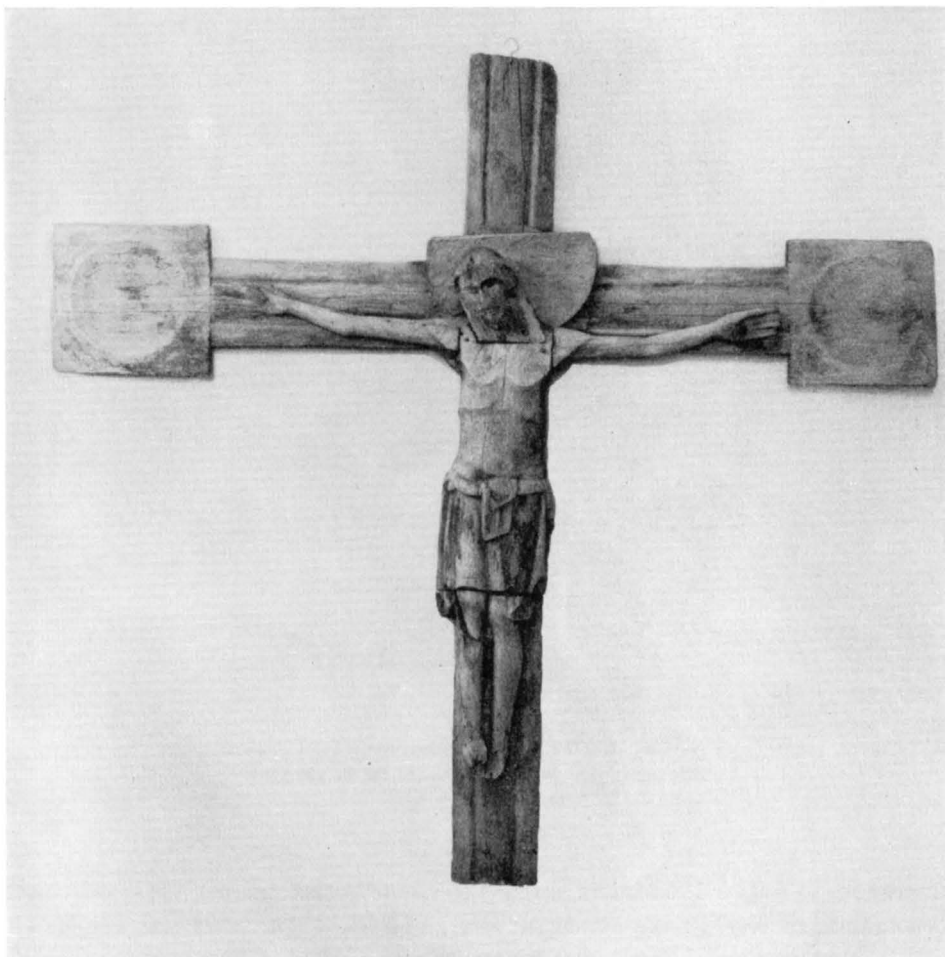

Fig. 91. Triumfkruzifix. Jfr fig. 90. Foto 1948.
Triumphkruzifix. Rood, end of 13th cent., with later alterations.

är uppställt mitt på läktarbarriären. — År 1757 omtalas en altartavla, vilken ansågs böra flyttas bort, samtidigt som fönsteröppningen på Ö gaveln höggs upp på grund av predikstolens flyttning (ST. PROT.). Några närmare uppgifter om denna tavla har man ej.

Triumfkruzifix (fig. 90—91), sedan 1946 upphängt på korets N vägg. Huvud och armar av ek, kropp av björk eller lind (korsstammen furu, tvärarm ek). Rester av karnationsfärg på armar och kropp med antagligen senare ditmålade blodspår. Spår av svart bemålning på korset. Korset är besläktat med Markimkruzifixet.¹ Romansk typ, starkt

TRIUMF-
KRUCIFIX

¹ Sv. K. Uppland bd IV, s. 357.

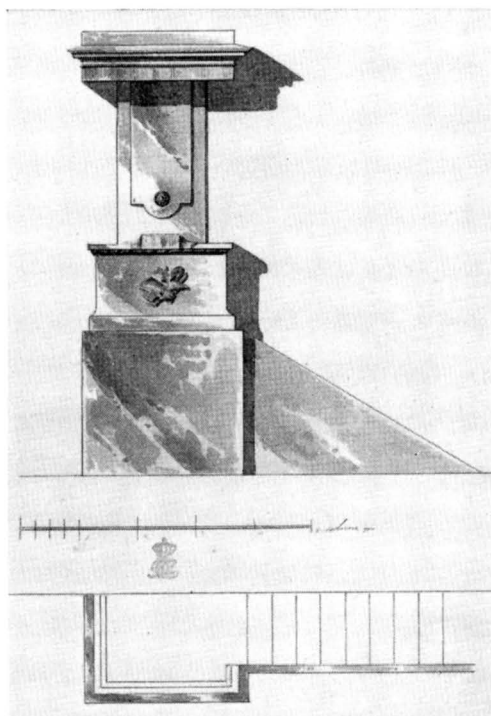

Fig. 92. Ritning till predikstolen, 1794, BSt.
Zeichnung der Kanzel, Design for pulpit, 1794.
1794.

arkaiserande. Möjligen 1200-talets slutskede; i rent gotisk tid har en »modernisering» av benställningen skett genom att lägga fötterna i kors.¹ Figurens H 120, korsets H 196, B 202. Räkna man med korsstammens avsågade ändplattor, blir korsets urspr. totalhöjd ca 275 cm, vilket passar bra med kyrkans treklövervalv. Krucifixet torde således ha anskaffats till kyrkan i dess urspr. skick (jfr s. 86). När »gotiseringen» ägde rum, vet man ej.

OLJEMÅLNING Kristus på korset, oljemålning på duk. Ansluter sig närmast till van Dycks krucifixbild i Belvedere, Wien. 1700-talets början. Medelmåttigt arbete. Enkel, profilerad, förgylld träram. Dagermått 99×60. Möjligen identisk med altartavlan, som omtalas 1757 (se ovan).

PREDIKSTOL Predikstol (fig. 88, 92) i gustaviansk stil. Korgen målad i porfyrimitation i grårött, på fälten symboliska emblem i förgylld relief. På ryggstycket en marmorplatta med

¹ En liknande förändring genomgick t. ex. krucifixet i Hammarby (UPPS. UTST. KAT. nr 93); jfr även A. ANDERBERG, En romansk-gotisk krucifix, Fornvännen 1914, s. 250.

Fig. 93. Dopfund från 1200-talet. Foto 1948.
S. 94.
Taufstein aus dem 13. Jahrh. Font, 13th cent.

bibelspråk, senare tillkommen. På bröstvärnets insida står målat ÅR 1795. Ritningen författades av ÖIÄ år 1794, arbetet utfördes av hovbildhuggaren Per Ljung (s. 90, not 1). Den nya predikstolen hör ihop med den stora reparationen på 1790-talet och påverkade i sin mån kyrkointeriörens modernisering. Per Ljung var känd som en nitisk antikdyrkare¹ och kan förmodas ha lämnat råd även i övrigt i fråga om kyrkans renovering (se vad ovan s. 84 sagts om fönsteröppningarna). Predikstolens porfyrsmålning återkommer på en del ställen i kyrkan.

En äldre predikstol sades 1794 vara förfallen och misspydande för Herrens hus. 1757 hade den flyttats till koret för vinnande av större utrymme i kyrkan. I koret kom den att stå i en mörk vrå, och det ansågs därför nödvändigt att flytta bort altartavlan och hugga upp gavelfönstret (ST. PROT.). Det blev emellertid så trångt i koret, att »gossarnas» bänk ej fick rum. Gossarna skulle därför tills vidare få lov att sitta på altardisken (ST. PROT. 1760).

Timglas med ställ av snidat och förgyllt trä, krönt av en stjärnströdd glob och Jehovah-sol. Gåva 1745 av bagareåldermannen Broman från Vada. H ca 120.

¹ Jfr L. LOOSTRÖM, Den Svenska Konstakademien under första århundradet af hennes tillvaro 1735—1835, Sthlm 1887, s. 348.

BÄNKAR

ORGEL-
LÄKTARE

Fig. 94. Oblatask av silver från 1710. Foto 1948.
Oblatenbüchse aus Silber Wafer-box, silver, 1710.
von 1710.

Sluten bänkinredning (fig. 89), utförd vid kyrkans restaurering 1946 enl. ritningar av byggnadsrådet D. Dahl. Av en äldre sluten bänkinredning, som renoverades av snickaren Wisell 1795—96, finns ingenting kvar. Före 1946 fanns i kyrkan öppna bänkar från 1800-talet, av vilka en står kvar i långhusets V del.

Läktaren (fig. 89) byggdes ursprungligen på 1760-talet. När den nya predikstolen kom till, avskars och ändrades den framskjutande N delen. Snickaren Lundin utförde ändringsarbetena (RÄK.). Läktarens profilerade träpelare äro målade i rödbrun marmorimitation, bröstvärvet med enkla

rektangulära fyllningar, i porfyrfärg med stänkmålning liknande predikstolens. Samma färgbehandling återkommer på läktarbänkarna.

Orgeln (fig. 89), som har fyra stämmor och är kyrkans första, är av allt att döma ursprungligen en s. k. hemorgel, troligen byggd omkr. år 1800. Samtliga pipor äro av trä. Den inköptes av Angarns församling år 1849 och genomgick i samband med uppställningen detta år, som verkställdes av en f. ö. okänd orgelbyggare S. Lundström från Stockholm, en viss ombyggnad. År 1852 renoverades den av organisten och orgelbyggaren Daniel Wallenström, Uppsala.

NUMMER-
TAVLA

Nummertavla med snidad förgylld ram, anskaffad omkr. 1855. De tillhörande mäsingsifforna möjligen något äldre.

DOPREDSKAP

Dopfunt (fig. 93) av grovkornig kalksten i tre stycken; cuppan söndrig. Uttömningshål. H 90, cuppans D 73. 1200-talet. Var under 1800-talet placerad på kyrkogården upp och nedvänd, varvid den tjänade som fot för en solvisare. — Dopskål av nysilver med fat, 1874. H 10, fatets D 18. — Dopfat av mässing på dopfunten. Modernt arbete, skänkt 1936 av Angarns kyrkliga syförening.

NATTVARDS-
KÄRL

Kalk av förgyllt silver; på foten bladbård. Enl. inskrift och stplr tillverkad 1815 av G. Folcker d. ä., Stockholm (UPMARK, s. 183). H 25,5. Tillhörande paten enl. stplr från 1807 av Mikael Nyberg, Stockholm (UPMARK, s. 158). D 14,5. — 1744 (INV.) nämnes en äldre silverkalk jämte paten. — Sockenbudstyg av silver från Mikael Nyberg, Stockholm, 1806. — Kanna av förgyllt silver, påronformig. Enl. stplr från 1815, möjligen av N. Hedenskog (UPMARK, s. 178), Stockholm (stplr härvidlag otydlig). H 32. — 1744 omtalas en kanna märkt I H.¹ — Oblatask av silver, rund (fig. 94). På kanten ingraverat: JOHAN HELLEDAY ELISABETH FEIFF GIFWIT TILL ANGARNES KYRCKIA D. 24 DECEMBER ÅHR 1710. Enl. stplr utförd av donatorn J. Helleday, mästare i Stock-

¹ Betyder möjligen JOHAN HELLEDAY (jfr oblatasken).

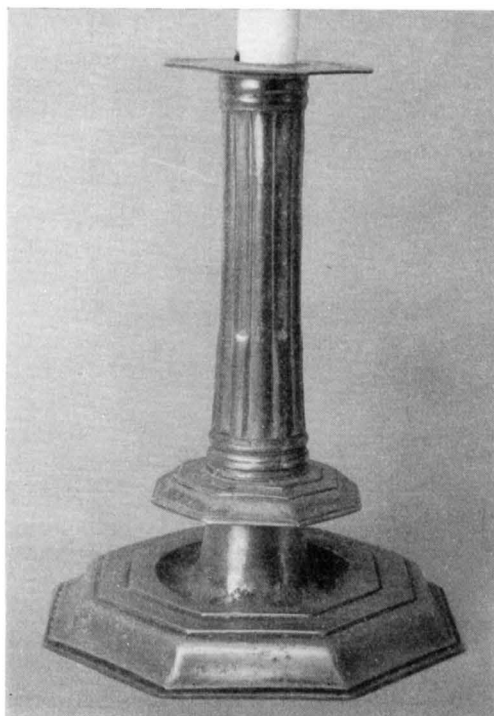

Fig. 95. Ljusstake av tenn av Benjamin Cooper, London efter 1680. Foto 1948. S. 96.

Zinnleuchter um 1680. Candlestick, pewter, by B. Cooper, London, circa 1680.

holm 1696—1711.¹ H 5,6, D 10,5. — Vinbehållare av tenn med skruvlock (restaure- rat). Åttkantig, rymmande ett stop. 1600-talet?² Nämnas i INV. 1744. Detta år funnos även två vinflaskor av tenn, av vilka en bortbyttes 1747.

Ljuskronor av mässing. 1. Åtta ljusarmar i en krans. Ovanligt stor kula med dekora- LJSREDSKAP tivt lejonhuvud som änddekoration. Krönt av en sittande örn. Inskr.: IOHAN ERICKSON CARIN ERICSDOTTER ANNO 1648. På andra sidan står med kursivstil: PETRUS CARLING MARGARETA BLIX ANNO 1694.³ Måste antagas vara några tiotal år äldre än donations-

¹ JOHAN HELLEDAY, f. 1670, g. 1696 m. ELISABETH FEIFF, dotter t. guldsmeden Henrik Feiff i Sthlm (UPMARK, s. 84).

² Jfr LÖFGREN I: 2, pl. 17, fig. 56.

³ ERIK BENGSSON i Räfstad i Angarns sn, † före 1643. G. m. MARIA ERIKSDOTTER. Deras son JOHAN ERIKSSON FURUBOM till Räfstad, Lundby och Veda i Angarns sn, f. 1598, † 1668, slottsbokhållare i

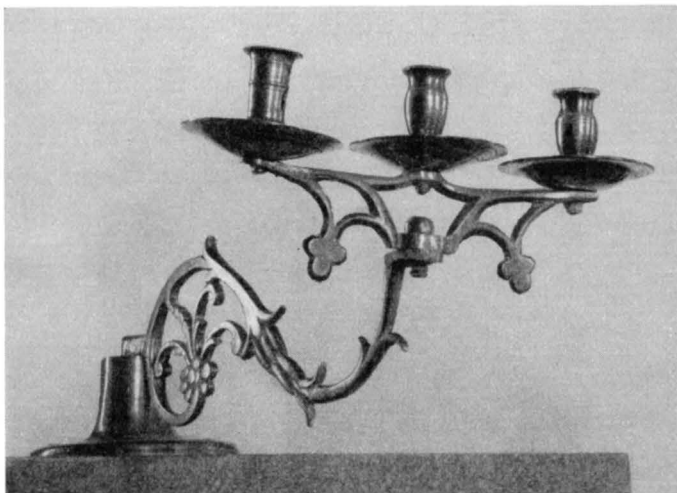

Fig. 96. Ljusarm av mässing från 1500-talet. Foto 1948.
Wandleuchter aus Messing, 16. Jahrh. Candle-bracket, brass, 16th cent.

året 1648.¹ H ca 98. — 2. Fyra ljusarmar (delvis restaurerade). Krönt av en sittande örn. 1600-talet. H ca 57. — Kronorna hänga i vridna järntenar med gula och röda träkulor, anskaffade 1798.

Ljusarm av mässing för tre ljus (fig. 96), fastskruvad i predikstolens bröstvärn. 1500-talet. Restaurerad och förändrad vid den nya predikstolens tillkomst. L ca 36.

Kandelaber av gul metall för fem ljus. De profilerade armarna sluta i djurhuvuden. Raka ljuspipor, droppskålar nya. 1500-talets andra hälft.² H 46.

Ljustakar. 1. Ett par, av silver, för tre ljus (UPPS. UTST. KAT. nr 645). Rokoko. Enl. stplr av Petter Hall, silversmed i Halmstad 1777—1783 (UPMARK, s. 342). Inskrift: I. M. S. Enl. INV. 1829 skänkta av Eric Jansson i Örsta. H 34. — 2. Ett par, av tenn (fig. 95). Pelarstakar av engelsk typ. Stplr innehållande en sittande fågel, bokstäverna B C och årtalet 1680 inneslutet med ett pärlband (= Benjamin Cooper, tenngjutare i London efter 1680).³ Funnos i kyrkan 1744 (INV.). H 29.

Sthlm, rådmän därstädes 1643. — Föreståndare vid S. Jakobs kyrkobygge i Sthlm; medverkade, till stor del med egna medel, till uppförande av det begravningskapell, som först byggdes på nuv. platsen för S. Johannes kyrka. Se Sv. K. Stockholm bd IV, s. 47 o. 440. — G. 1:o 1628 m. KARIN ERIKSDOTTER † 1640; 2:o 1643 m. ELISABET ANDERSÉN, † 1652; 3:o m. MARGARETA BLIX, i hennes 1:a gifte, f. 1626, † 1706. Hon gifte sig 2:o 1669 med rådmannen i Sthlm PETER OLOF CARLING, i hans 3:e gifte, † 1694.

¹ S. ERIXON, Mässing, Sthlm 1943, s. 43.

² S. ERIXON, Mässing, fig. 188.

³ A. LÖFGREN, Finländska tenngjutare och deras stämpling före 1809, Finska Fmf. Tidskr. 36, s. 159, fig. 83.

Fig. 97. Mässhake av röd sidendamast från 1500-talet. Foto ATA. S. 98.

Messgewand aus rotem Seidendamast, 16. Jahrh. Chasuble, red silk damask, 16th cent.

7. Sveriges kyrkor. Uppland V.

Fig. 98. Häv från 1648. Foto ATA.
Kollektbeutel von 1648. Collection bag, 1648.

Lykta av grönaktigt glas och vitmålade träribbor. Åttkantig, med raka väggar. Hänger i vapenhuset. 1800-talet. H ca 65.

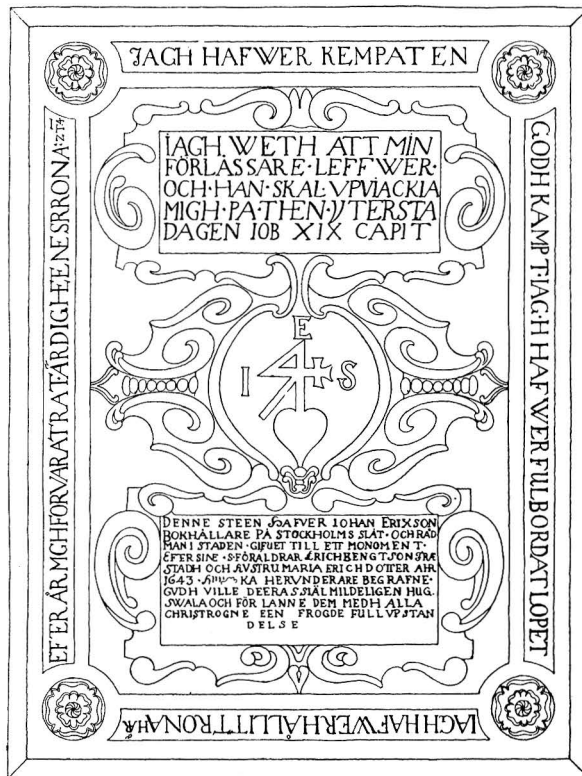
TEXTILIER

Mässhakar. 1. Röd italiensk sidendamast (fig. 97), stort symmetriskt mönster med vasornament m. m. (TEXT. KAT. 1929, nr 265). Tre smala sidenband, mönstrade i rött och gult, vertikalt anbragda på ryggstycket; liknande band även kring halsöppningen. Damast fr. — 1500-talet. H 71 resp. 113. — 2. Svart sammet. På bröstet broderad Jehovahsol i silver, på ryggen kors av breda silverband. Kant av silverband. Svart foder. Efter 1830.

Kalkkläde av ljusblå atlas, silverbroderat, i mitten en Jehovahsol, kring kanten en bladranka. Gåva 1824 av rektorskan Bergmark på Veda. 50 × 50.

Bokdynor. 1. Klädd med vit, nu gråaktig taft. Framsidan broderad med en osymmetrisk blomsterkvist, sydd i plattsöm, stjälsöm, schattersöm och flera slags bottnar, huvudsakligen i silke (blekt grönt och skärt samt vitt och något silver). Märkt i korsstyg 1740. Renoverad 1947 av Libraria. 24 × 26. — 2. Klädd med blekskär atlas; kring kanten smal, knypplad silverspets. Broderad i silver med rankmotiv. 1700-talet. 43 × 25. Omtalas 1744 (INV.).

Håvar. 1. Vit sidenatlas (fig. 98) (TEXT. KAT. 1929, nr 421). Broderad blomkomposition i fyra fält, fyllda med guld, silver och olivfärgat silke samt paljetter. På sömmarna mönstrade band i blått och vitt. Vackert arbete. Rött skinnfoder. Svarvat träskaff, med knopp och omgivande ringar samt hylsa av förgylld koppar. På hylsan graverat: IOHAN ·

CM 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 DM

Fig. 99. Gravsten från 1643 över Erich Bengtson i Räfsta. S. 100.
Grabstein von 1643. Gravestone, 1643, scale drawing.

ERICH · SON ANO 1648 (jfr ovan ljuskrona nr 1). — 2. Mörkgrön, urspr. svart sammet med enkla silveraloner. Försilvråd hylsa. Klockan lös, förvaras i kollektkistan. 1800-talet.

Kyrkvaktarrocks, svart, kantad med röda band kring krage och ärmar. 1796 föreslogs att en sådan rock skulle anskaffas; 1800 anhöll kyrkvaktaren att få vända och ändra kyrkvaktarrocken, vilket beviljades (ST. PROT.).

INV. 1744 upptager bl. a. ett altarkläde av röd damast med silveraloner, två gröna altarkläden, ett gammalt altarkläde med galoner, två altardukar, två lärftkläden för funten samt två kalkkläden.

Runstenar. 1. Inmurad i sakristians NÖ hörn, i ytterväggen. Inskriften lyder i RUNSTENAR

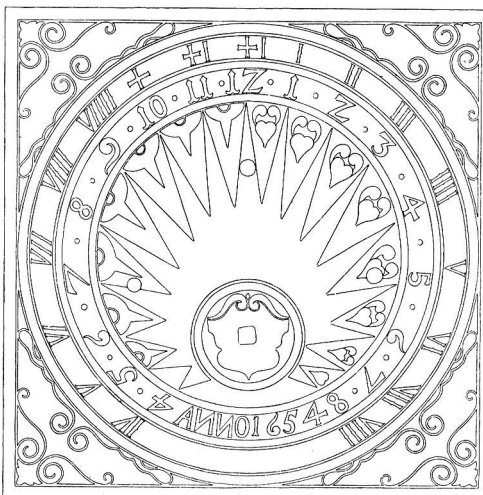

Fig. 100. Solvisare av sandsten från 1654. S. 101.
Sonnenuhr aus Sandstein Gnomon, sandstone, 1654.
von 1654. Scale drawing.

översättning:¹ »Tägn och Götdjäv och Sunvat och Torulv de läto resa denna sten efter Toke, sin fader. Han omkom ute i Grekland. Gud hjälpe hans ande och själ.» — Tre runstenar, vilka tidigare använts som tröskelstenar vid vapenhusets ingång, restes 1938 på planen S om bogårdsmuren. 2. Den västligaste stenens inskrift: »Orökja och Igul läto resa stenen (efter Tor)björn(?) sin fader.» — 3. Den östligaste stenens inskrift: »Ale (Alle) lät resa denna sten efter Ulv, sin son, fader till Frögård i Väsby. Rätt är ristat.» — 4. Den mellersta har inskriften: »Björn och Vigunn läto resa stenen efter Sven, sin fosterson.»

GRAVSTENAR Gravstenar. 1. Över Erich Bengtson i Räfsta (se s. 95, not 3) och hans hustru Maria Erichsdotter, given år 1643 »till ett monument» av deras son, bokhållaren på Stockholms slott, rådman Johan Eriksson. Grå kalksten med ornamentik i relief och insänkt text (fig. 99). I mitten ett bomärke med initialer I E S (= Johan Eriks Son). Ligger på gången, förr i koret. 195 × 140. — 2. Över Olof Anderson i Årsta, 1663. Grå kalksten. I övre hörnen änglahuvuden, i nedre döds-kalle med benknotor och timglas. På stenens mitt en oval lagerkrans omslutande ett pentagram. På stora gången. 215 × 145. — 3. Över hovrättskommissarien Enebom² med årtalet 1740. Grå kalksten. Refflad ram och slåta rundlar i hörnen. Inskrift delvis dold av altarringen. Stenen ligger vid

¹ Sv. RUNINSKR. VI, s. 302 ff.

² Den Enebomska gravnen hade 1769 fallit alldeles ned och reparerades genom församlingen, emedan ingen ägare anmälde sig (ST. PROT.).

Fig. 101. Lillklockan från 1300-talets förra hälft.
Foto L. M. Holmbäck 1951. S. 102.
Kleine Glocke aus der ersten Hälfte des 14. Jahrh. Small bell, first half of 14th cent.

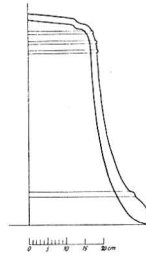

Fig. 102. Lillklockan, uppm. av L. M. Holmbäck 1951. S. 102.
Kleine Glocke; 1:20. Small bell, scale 1:20.

sidan om altaret över en igenmurad grav, enl. traditionen betecknad såsom tillhörig familjen Gyllenadler.¹ 180 × 120.

Solvisare av rödgrå sandsten (fig. 100) med skulptur i flat relief. Från år 1654. Visaren av metall saknas. Har tidigare varit uppställd på kyrkogården på den upp- och nedvända dopfunten (se s. 94). Förvaras i kyrkan. 37,5 cm i kvadrat.

Bland sakristians möbler märkas: bord med fällbar skiva och ben svängda i rokokoform. Anskaffat 1740. H 74, L 118. — Brudbänk av furu, nu målad i blågrön färg. Enkelt arbete av allmogetillverkning. — Kollektkista. Medeltida typ, med välvt lock och enkla järnbeslag. 1500-talet? Nämnas 1744 (INV.). H 40, L 97.

Karl XII:s bibel i svart skinnband med sedvanliga mässingsbeslag.

Gustav III:s tal 1771, i förgylld ram. — Karl XIII:s tal fanns 1829, nu borta.

¹ Lagman CLAES JAKOB GYLLENADLER (1712—1792) och dennes son landshövding SAMUEL JAKOB GYLLENADLER (1752—1804) ägde säteriet Räcksta i Angarns sn.

SOLVISARE

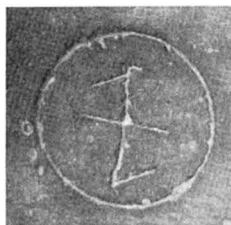
MÖBLER
M. M.

KLOCKOR

Klockorna hänga i stapeln. 1. Storklockan anskaffades omkr. 1763, omgöts 1818 av Gerhard Horner i Stockholm.¹ D 83,5, H 80. — 2. Lillklockan (fig. 101—103) är en inskriptionslös medeltidsklocka, troligen gjuten under 1300-talets förra hälft.² Den är väl proportionerad, men de få utsmyckningsdetaljerna (tre rundstavar kring halsen, ett klockgjutarmärke på kroppens N sida, se fig. 103, och en vulst i slaget) äro ristade på fri hand i formen och tyda på rätt hög ålder. Även den höga kronan tyder härpå. D 65, H med krona 74, utan krona 57. — 1744 (INV.) omnämnes en liten klocka, som förvarades i sakristian.

Fig. 103. Gjutarmärke på lillklockan, fig. 101. Foto 1948.

Giessermarke auf der kleinen Glocke Abb. 101—102. Maker's mark on small bell.

SAMMANFATTNING

I. Gråstenskyrka med rektangulär plan (fig. 82: A). Trätunnvalv av klöverbladsform (fig. 86). Av detta valv, som antagligen har blivit förstört av en eldsvåda, finnas endast några spår på gavlarnas insidor kvar (fig. 85—86). Ingång på S sidan, senare vidgad. Av urspr. fönstren finnes endast en liten rundbågig ljusöppning på V röstet bevarad (fig. 86). 1200-talets sista fjärdedel. Inventarier triumfkrucifix (fig. 90—91), dopfunt (fig. 93).

II. Sakristian i N, byggd kanske något senare än långhuset (fig. 82: B). Sakristian var redan urspr. tänkt med valv vilket dock slogs först under 1400-talet (halvstensribbor).

III. Vapenhuset i S (fig. 82: C). Av valvet, som kanske förstördes i en eldsvåda, finns endast anfangen kvar (fig. 84). 1400-talet.

IV. Långhuset täckes med ett platt innertak, kanske efter en eldsvåda, som förstörde klöverbladsvalvet. Sträckmurarna jämte gavelröstena sänkas. Tiden ovisst.

V. 1795—96 stor renovering under ledning av snickaren C. E. Wisell, Stockholm. Murarna rappas, långhuset täckes med ett valmat segmentvalv (fig. 88—89), vapenhuset får tunnvalv av trä, takstolarna

¹ GERHARD HORNER, klockgjutare i Sthlm, mästare 1787, † 1824.

² Jfr M. ÅMARK i UFT XXXVIII, s. 121, där klockan dock dateras till senmedeltiden.

förnyas; ett nytt fönster på N sidan upptages, fönstren åt S vidgas. Ny predikstol av Per Ljung (fig. 88, 92). Även den övriga fasta inredningen modifieras i överensstämmelse med klassicismens fordringar.

VI. 1850 och åren därpå en allmän reparation. År 1946 restaureras kyrkan under ledning av byggnadsrådet D. Dahl. Innanfönster med blyinfattat antikglas, slutna bänkar (fig. 89); inredning och lösa inv. konserverades. Elektrisk uppvärmning.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Feldsteinkirche mit rechteckigem Grundriss (Abb. 82: A). Holztonnengewölbe in Kleeblattform (Abb. 86). Von diesem Gewölbe, das vermutlich durch einen Brand zerstört wurde, sind nur noch einige Spuren an den Innenseiten der Giebel übrig (Abb. 85—86). Eingang an der Südseite, später erweitert. Von den ursprünglichen Fenstern ist nur noch eine kleine rundbogige Lichtöffnung am Westgiebel erhalten (Abb. 86). Letztes Viertel des 13. Jahrh. Inventarien: Triumphkruzifix (Abb. 90—91), Taufstein (Abb. 93).

II. Sakristei im N., vielleicht etwas später als das Langhaus errichtet (Abb. 82: B). Die Sakristei war schon ursprünglich als gewölbter Raum gedacht, sie wurde indessen erst im 15. Jahrh. eingewölbt (Gurtrippen).

III. Vorhalle im S. (Abb. 82: C). Vom Gewölbe, das vielleicht durch einen Brand zerstört wurde, ist nur der Ansatz erhalten (Abb. 84). 15. Jahrh.

IV. Das Langhaus wird, vielleicht nach einem Brand, mit einer flachen Holzdecke eingedeckt, nachdem das Kleeblattgewölbe durch den evtl. Brand zerstört worden war. Die Streckmauern sowie die Giebelwände werden gesenkt. Zeit ungewiss.

V. 1795—96 grosse Renovierung unter der Leitung des Schreinermeisters C. E. Wisell, Stockholm. Die Mauern werden verputzt, das Langhaus mit einem gewalnten Segmentgewölbe eingedeckt (Abb. 88—89), die Vorhalle erhält ein Holz-Tonnengewölbe, der Dachstuhl wird erneuert; ein neues Fenster wird an der Nordseite ausgebrochen, die Fenster der Südseite werden erweitert. Neue Kanzel von Per Ljung (Abb. 88, 92). Auch die übrige feste Einrichtung wird in Übereinstimmung mit den Forderungen des Klassizismus verändert.

VI. 1850 und in den folgenden Jahren eine allgemeine Reparatur. Im Jahre 1946 wird die Kirche unter der Leitung von Baurat D. Dahl restauriert. Innenfester mit bleigefasstem Antikglas, geschlossenes Gestühl (Abb. 89); Einrichtung und loses Inventar wird konserviert. Elektrische Heizung.

SUMMARY

I. Grey stone church, rectangular (Fig. 82: A). Timber barrel-vaulting with clover-leaf form (Fig. 86). This vaulting probably destroyed by fire, the only remaining portions being some traces in walls of E. and W. gables (Fig. 85—86). S. entrance, later widened. Only remaining portion of original windows is round-arched opening on the W. gable (Fig. 86). Last quarter of 13th cent. Fittings: rood (Fig. 90—91), font (Fig. 93).

II. Vestry to N., probably later than nave (Fig. 82: B). Vaulting was intended from the beginning, but did not appear until 15th cent. (half brick ribs).

III. S. porch (Fig. 82: C). Only remaining portion of vaulting—probably destroyed in fire—is along the spring of the arch (Fig. 84). 15th cent.

IV. Nave provided with flat ceiling—probably following a fire which destroyed clover-leaf vaulting. Walls and gables lowered. Period unknown.

V. Thorough renovations in 1795—96 under direction of carpenter C. E. Wisell, Stockholm. Walls plastered, vaulting with hipped ends installed in nave (Fig. 88—89), timber barrel-vaulting in porch, roof-trusses renewed, a new window put into N. wall, and S. windows widened. New pulpit by Per Ljung (Fig. 88, 92). Other interior fixtures altered in accordance with classical taste.

VI. 1850 and years following, general repairs. Restoration 1946 under direction of D. Dahl. Inside windows leaded with tinted glass; enclosed pews (Fig. 89); fixtures and fittings preserved. Electric heating installed.

(Forts. från omslagets 2:a sida)

- DALARNE. (6) Band I, h. 1. *Leksands och Gagnefs tingslag*. Pris 4: 50.
» (9) Band I, h. 2. *Falu domsagas norra tingslag*. Pris 12 kr.
» (37) Band I, h. 3. *Falu domsagas södra tingslag*. Med register till Bd I. Pris 16 kr.
» (52) Band II, h. 1. *Falun*. Pris 12: 50.
- ÖSTERGÖTLAND. (13) Band I, h. 1. *Bankekinds härad*. 1. (Askeby, Svinstad). Pris 14 kr.
» (14) Band I, h. 2. *Bankekinds härad*. 2. (Vårdsberg, Örtomt). Pris 13 kr.
» (43) Band II. *Vreta klostets kyrka*. Med register till Bd II. Pris 15 kr.
- VÄRMLAND. (18) Band I, h. 1. *Grums härad*, norra delen. Pris 9: 50.
» (19) Band I, h. 2. *Grums härad*, södra delen. Pris 6: 50.
- BLEKINGE. (22) Band I, h. 1. *Östra härad*. Pris 13 kr.
» (36) Band I, h. 2. *Medelsta härad*. Med register till Bd I. Pris 14 kr.
» (51) Band II. *Bräkne och Listers häraden*. Med register till Bd II. Pris 13 kr.
» (59) Band III, h. 1. *Fredrikskyrkan i Karlskrona*. Pris 5 kr.
» (65) Band III, h. 2. *Trefaldighetskyrkan eller Tyska kyrkan i Karlskrona*. Pris 8 kr.
- MEDELPAD. (30) H. 1. *Njurunda och Sköns tingslag samt Sundsvalls stad*. Pris 10 kr.
» (47) H. 2. *Indals, Ljustorps och Västra Domsagens tingslag*. Med register. Pris 16 kr.
- DALSLAND. (34) Band I, h. 1. *Sundals härad*. Pris 10 kr.
- SKÅNE. (38) Band I, h. 1. *Kävlinge kyrkor i Harjagers härad*. Pris 2: 50.
- GÄSTRIKLAND. (39) H. 1. *Gävle stads kyrkor*. Pris 10 kr.
» (44) H. 2. *Landskyrkorna*. Med register. Pris 17 kr.
- NÄRKE. (46) Band I, h. 1. *Örebro stads kyrkor*. Pris 12 kr.
» (63) Band I, h. 2. *Örebro härad*. Pris 20 kr.
- SMÅLAND. (48) Band I. *Jönköpings och Huskvarna kyrkor*. Med register till Bd I. Pris 8 kr.
- BOHUSLÄN. (57) Band I, h. 1. *Västra Hisings härad*. Pris 8 kr.

SVERIGES KYRKOR

utgives och försäljes häftesvis och kan erhållas i bokhandeln eller direkt från

GENERALSTABENS LITOGRAFISKA ANSTALTS FÖRLAG

Drottninggatan 20, Stockholm 16
Tel. lokalsamtal 22 95 00, riksamtal 22 95 40

UPPLAND

PUBLICERAT
OMRÅDE

UNDER UT
ARBETNING

BAND V. HÄFTE 1.